

**“HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAF MODELİ
AZƏRBAYCANIN İQTİSADI MÜSTƏQİLLİYİNİN ƏSASIDIR”
MÖVZUSUNDA ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANSIN**

MATERİALLARI

Lənkəran-2023

**Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Lənkəran Dövlət Universiteti**

**“HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAF MODELİ
AZƏRBAYCANIN İQTİSADI MÜSTƏQİLLİYİNİN ƏSASIDIR”
MÖVZUSUNDA ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANSIN**

MATERİALLARI

Lənkəran, 24 noyabr 2023-cü il

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Mikayıl Məhərrəmov Zaur Məmmədov	Lənkəran Dövlət Universitetinin rektor müşaviri, professor, sədr Lənkəran Dövlət Universitetinin Tədrisin təşkili və təlim texnologiyaları üzrə prorektor vəzifəsini icra edən, dosent, sədr müavini
Elvin Əliyev	Lənkəran Dövlət Universitetinin Elm və innovasiya məsələləri üzrə prorektor, dosent
Kamran Kazımov	Lənkəran Dövlət Universitetinin Sosial məsələlər üzrə prorektor, professor
Azər Əliyev	Lənkəran Dövlət Universitetinin Təsərrüfat işləri və iqtisadi məsələlər üzrə prorektor
Allahşükür Quliyev Ənvər Şahqubadbəyli	Lənkəran Dövlət Universitetinin Elmi katibi, r.ü.f.d. Lənkəran Dövlət Universitetinin “İKT və Kitabxana mərkəzi”nin direktoru
Gülbəniz Əliyeva	Lənkəran Dövlət Universitetinin “İqtisadiyyat və idarəetmə” fakültəsinin dekanı, dosent
Əlixan Bədəlov	Lənkəran Dövlət Universitetinin “Maliyyə idarəetməsi və audit” kafedrasının müdiri, dosent
Aytəkin Əfəndiyeva	Lənkəran Dövlət Universitetinin “İqtisadiyyat və innovativ idarəetmə” kafedrasının müdiri, dosent
Rəşad Muradov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Biznesin idarə edilməsi” kafedrasının professoru
Ülvi Quliyev	Lənkəran Dövlət Universitetinin “Maliyyə idarəetməsi və audit” kafedrasının müəllimi, dosent
Ülkər Babayeva	Lənkəran Dövlət Universitetinin “Elm və tədqiqat işləri” şöbəsinin müdiri, məsul katib

MÜNDƏRİCAT

“DAVAMLI İNKİŞAF VƏ İQTİSADI ARTIM” BÖLMƏSİ

1. Afaq Qasımova - Milli-mənəvi dəyərlərimizi sevməyi və qorumağı öyrədən Ulu Öndərimiz.....	8
2. Afiq Əliyev, Fatimə Babazadə - Mütərəqqi milli dəyərlərin ümumbəşəri dəyərlərlə vəhdəti ideya-siyasi tərbiyənin mühüm tərkib hissəsi kimi.....	10
3. Afiq Əliyev, Mirmurad Mirhəsənli - Heydər Əliyev və məktəbəqədər yaşlı uşaqların humanizm tərbiyəsi.....	11
4. Afiq Əliyev, Nərgizxanım Abdullayeva - Müasir pedaqogikada vətəndaşlıq tərbiyəsi işinin təşkili xüsusiyyətləri.....	12
5. Afiq Əliyev, Sevin Hüseynzadə - Müasir qiymətləndirmə mexanizminin əsas xüsusiyyətləri.....	13
6. Arif İsmayılov, Günay Məmmədli - Müasir təhsil və Heydər Əliyev.....	14
7. Arif İsmayılov, Nihad Nəsimov - İbtidai siniflərdə riyaziyyat fənninin tədrisinin yeri və rolu.....	16
8. Aydın Nəbiyev, Mehriban Həbibzadə - Mənzil fondunun inkişafında və idarə edilməsində Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modeli.....	17
9. Ayəddin Əliyev, Günay Məmmədzadə - İbtidai siniflərdə effektiv oxu strategiyaları.....	19
10. Aytəkin Əfəndiyeva, Ayşə Fərəcli - Azərbaycan turizminin inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləri.....	20
11. Aytəkin Əfəndiyeva, Fəxrəddin Rəcəbov - Heydər Əliyevin Azərbaycanda nəqliyyat tranzit-logistika strategiyasında xidmətləri.....	22
12. Aytəkin Əfəndiyeva, Xəzər İsmayılov - Azərbaycan perspektivli turizm ölkəsi kimi.....	24
13. Aytəkin Əfəndiyeva, Nərgiz Məmmədzadə - Azərbaycanda turizmin idarəedilməsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu.....	25
14. Aytəkin Əfəndiyeva - Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası.....	26
15. Əlixan Bədəlov, İlkin Əliyev - Heydər Əliyev və bazar iqtisadiyyatı modelinin perspektiv istiqamətləri.....	28
16. Fərhad Mirzəyev, Aynurə Abbasova - İqlim dəyişikliyinə kənd təsərrüfatının inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi.....	29
17. Fərid Xankişiyev, Barat Mirzəzadə - Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqəmsallaşma səviyyəsi və onun inkişaf dinamikası.....	31
18. Fərid Xankişiyev, Tərlan Həsənzadə - Heydər Əliyev-Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin banisidir.....	33
19. Fidan Babayeva, Zenfira Bayramova - Heydər Əliyev siyasətinin milli iqtisadiyyata göstərdiyi təsirlər.....	34
20. Fizuli Zamanov, Hüseyn Hüseynzadə - Suveren Azərbaycanın milli turizm siyasətinin Heydər Əliyev strategiyası.....	35
21. Fizuli Zamanov, İlkanə Hacızadə - Azərbaycanın milli turizm bazarının formalaşdırılması dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi kimi.....	37
22. Fizuli Zamanov, Leyla Məmmədli - Ölkənin iqtisadi inkişafında milli sənayenin formalaşdırılmasının Heydər Əliyev modeli.....	39
23. Gülbəniz Əliyeva, Mirəhməd Nəsirov - Turizmdə tələbin formalaşdırılması və idarə olunması, bu sahədə Ulu Öndər Heydər Əliyevin strategiya və tədbirləri.....	40
24. Gülbəniz Əliyeva, Vasif Zamanov - Qloballaşan dünyada milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı inkişafında “Əsrin Müqaviləsi”nin rolu: reallıqlar və perspektivlər.....	42

25. Günəş Nəsrullayeva - Çörəkbişirmə sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinə təsir edən amillər.....	43
26. Hikmət Səlimov - Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun aqrar-emal müəssisələrinin istehsal və ixrac potensialının genişləndirilməsi.....	45
27. Kamal Mahmudov, Cavanşir Əlizadə - Heydər Əliyevin fəaliyyətinin Moskva dövründə Azərbaycanın inkişafına diqqət və qayğısı.....	47
28. Kamal Mahmudov, Tünzalə Həşimova - Heydər Əliyevin Azərbaycana SSRİ-yə rəhbərliyi dövründə təhsilin inkişafı.....	48
29. Könül Şəliyeva - Azərbaycan təhsilinin inkişafında Heydər Əliyev imzası.....	49
30. Namiq Baxışov, Gülnarə Bağirova, Fatma Əliyeva - İnvestisiya layihələrinin əsas göstəricisi - xalis cari dəyərin hesablanması.....	51
31. Natiq Qarayev, Xumar Rəhimli - Müasir iqtisadi siyasətdə neoliberal paradigma və Heydər Əliyevin milli iqtisadi modeli.....	53
32. Natiq Qarayev, Təhmasib Zamanlı - Heydər Əliyevin Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafında rolu.....	54
33. Natiq Mirzəyev, Orxan Rüstəmov - Turizm məhsullarının tanıtılmasında turizm marketinqinin rolu.....	56
34. Nərmin Quliyeva, Reyhan Şıxlinskaya, Lalə Vəlizadə - İnnovativ inkişaf sistemində həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin öyrənilməsi üsulları haqqında.....	58
35. Nigar Məmmədova, Həcər Aslanova - İqtisadi rifahın yüksəlməsində insan sağlamlığının rolu.....	60
36. Nuran Hüseynli - Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modelində turizmin formalaşması və prinsipləşdirilməsinin maliyyə mənbələri.....	62
37. Rakif İbadov, Rəşad Məmmədşad - Müstəqil dövlətçilik ənənələrimiz və Heydər Əliyevin iqtisadi strategiyası.....	63
38. Reyhan Şıxlinskaya, Nazilə İsmayılova - Qeyri-səlis investisiya qərarı.....	65
39. Rövşən Ələkbərov, İlkin Bayramov - Milli iqtisadiyyatın inkişafı xüsusi iqtisadi zonalarda turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması imkanları.....	67
40. Rövşən Ələkbərov, Nəzrin Paşayeva - Azərbaycan milli iqtisadiyyatının inkişafında turizm sektorunun rolu.....	69
41. Ruxsara Feyziyeva, Nərmin Vəlizadə - Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda.....	70
42. Ruxsara Feyziyeva, Səyyad Nəcəfli - Xalqımızın milli sərvəti olan dilimizin təbliğ və inkişafında Heydər Əliyevin rolu.....	72
43. Sahil Cəfərov, Xatirə Xalqzadə - Qiymətləndirmə və planlaşdırmanın praktik tətbiqi istiqamətləri.....	73
44. Sahil Cəfərov, Nurəli Abdullazadə - Təhsildə monitorinqin məqsədi və mahiyyəti.....	75
45. Sahil Cəfərov, Rəhiməxanım Bədəlova - Milli iqtisadiyyatın inkişafında insan faktoru.....	76
46. Sahil Cəfərov - Təhsil milli iqtisadiyyatın inkişafının əsası kimi.....	77
47. Səkinə Hacıyeva, Amalya İbadova - Ölkənin investisiya və maliyyə resurslarının inkişafında Heydər Əliyevin rolu.....	78
48. Səkinə Hacıyeva, Kamil Məmmədşad - Azərbaycanın turizm rekreasiya zonalarının inkişafında Heydər Əliyevin rolu.....	80
49. Şəfa Bağirova - Regionların iqtisadi inkişafında dövlət proqramlarının rolu.....	81
50. Şərafət Baxışova, Roza Rzazadə - Güclü iqtisadiyyat: sağlam və savadlı nəsil... ..	83
51. Turanə Əhmədova, Əliqismət Quliyev - Kölgə iqtisadiyyatı və onun mənfə nəticoləri.....	85

52. Vidadi Orucov, Güldəstə Məmmədli - Qiymətləndirmə prosesinin ictimai sosial dəyəri.....	86
53. Vidadi Orucov, Günay Rzayeva - Şagird perspektivlərinin monitorinqinə müasir yanaşmalar.....	87
54. Vidadi Orucov, Ülkər İsgəndərzadə - Qiymətləndirmə prosesinin təhsilin inkişafında rolu.....	88
55. Vildan Rızayeva, Ceyran Səfərova, Murad Təhməzov - Azərbaycanda ÜDM və onun artım tempi.....	90
56. Sharqiyya Abbasova, Tutu Orujova - Assessment of the quality of the economic growth.....	92
57. Ирана Мамедова - Гейдар Алиев и идеология Азербайджанства как основа государственности.....	93
58. Рафиг Гулиев, Фархад Мирзоев, Нармин Гулиева - Методологические аспекты построения производственной функции.....	95

“HEYDƏR ƏLİYEVİN İQTİSADİ İNKİŞAF MODELİNDƏ MALİYYƏ SEKTORUNUN NƏİLİYYƏTLƏRİ VƏ STRATEJİ HƏDƏFLƏRİ” BÖLMƏSİ

1. Asəf Ağayev, Fidan Feyzullazadə - Bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması.....	98
2. Asəf Ağayev, Sadiqə Kərimzadə - Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	99
3. Əlixan Bədəlov, Fatimə Nəcəfova - Rəqəmsallaşma və onun mühasibat uçotuna təsiri.....	101
4. Əlixan Bədəlov, Kənan İsazadə - Müasir iqtisadi şəraitdə Azərbaycanda maliyyə siyasətinin məqsəd və vəzifələri.....	103
5. Əlixan Bədəlov, Lalə Mehrəliyeva - Müasir iqtisadi şəraitdə daxili auditin vəzifələri və inkişaf problemləri.....	104
6. Gülbəniz Əliyeva, Nübar Əhədova - Azərbaycanda investisiya axınları və dövlət investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri.....	106
7. Gülbəniz Əliyeva, Yaşar Muradov - Müasir dövrdə auditin ümumi vəzifələrinin həyata keçirilməsində keyfiyyətli auditə olan tələblər.....	108
8. Hikmət Səlimov, Leyla Yusubzadə - Azərbaycanda fəaliyyət göstərən banklar və onların tətbiq etdikləri innovasiyaların təhlili.....	109
9. Kamal Mahmudov, Zəhid Əliyev - Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə neft sənayesinin inkişaf tarixindən.....	111
10. Könül Ağayeva, Əli Əhmədli - Müəssisələrdə əməyin ödənilməsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri.....	113
11. Könül Ağayeva, Pərvanə Məhəmmədova - Yaşıl maliyyə mexanizminin əhəmiyyəti və Azərbaycanda “Yaşıl maliyyə” imkanlarının genişləndirilməsi.....	114
12. Könül Ağayeva, Tural Vəliyev - Müasir dövrdə kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli maliyyə mühitinin yaxşılaşdırılması imkanları.....	116
13. Natiq Mirzəyev, Əli Səmədov - Müasir şəraitdə Azərbaycanda təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətində keyfiyyətin artırılması.....	118
14. Natiq Mirzəyev, İzzət Məmmədov - Maliyyə ehtiyatlarından istifadə və onun Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsirinin artırılması.....	120

15. Natiq Mirzəyev, Nurxan Mehtiyev - Azərbaycanın dayanıqlı iqtisadi inkişafında investisiyaların maliyyələşdirilməsinin təşkili.....	122
16. Səriyyə Tağızadə, Rövşən Mustafayev - Müasir şəraitdə biznes sferasında mühasibat uçotunun problemləri.....	124
17. Təranə Musayeva, Aytac Şükürova, Elnarə Vahidova - Sığorta bazarının investisiya fəaliyyətinə dövlət nəzarəti.....	125
18. Turanə Əhmədova, Əsab Əsədzadə - Heydər Əliyevin milli iqtisadiyyatda xidmət sahələrinin inkişafına verdiyi tövhələr.....	128
19. Ülvi Quliyev, Aydan Məmmədzadə - Maliyyə hesabatının beynəlxalq və milli standartları əsasında vergi uçotunun funksiyaları.....	129
20. Ülvi Quliyev, Lalə Əhmədli - Müasir dövrdə əməkhaqqı uçotunun təkmilləşdirilməsi prosesində yaranan ziddiyyətlər və onun həlli yolları.....	131
21. Ülvi Quliyev, Simran Həbibli - Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin məqsəd və vəzifələri.....	133
22. Vaqif Mustafayev, Murad Təhməzov - Müasir idarəetmə sistemində daxili auditin məqsədi, rolu və vəzifələri.....	135
23. Gunay Guliyeva, Ayaz Museyibov - Comprehensive review of Azerbaijan's banking sector.....	137

“DAVAMLI İNKİŞAF VƏ İQTİSADI ARTIM” BÖLMƏSİ

Afaq Qasimova
dosent
Lənkəran Dövlət Universiteti
afaq.qasimova.1961@gmail.com

Milli-mənəvi dəyərlərimizi sevməyi və qorumağı öyrədən Ulu Öndərimiz

Dünya durduqca yaşayan, əbədilik qazanan böyük şəxsiyyətləri tarix az-az yetirir. Əqidəsi, məsləki xalqının azadlığı, inkişafı, qüdrətlənməsi uğrunda mübarizəyə həsr olunmuş belə simalar nəsillər dəyişdikcə daha böyük əbədiyyət qazanırlar. Azərbaycanın milli sərvəti olan bu nəhəng şəxsiyyətlər həm yaratdıqları məktəblə, həm də yeni təfəkkür tərzilə yaddaşlarda əbədi iz buraxırlar. Zəmanəmizin ən böyük şəxsiyyəti olan Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev məhz belə şəxsiyyətlərdən idi.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev təkcə Azərbaycanın deyil, dünyanın tarixinə daxil olmuş şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı fəxr edir ki, onun Ulu Öndəri dünyanın ən güclü siyasətçilərindən biridir. O, qəlbini canından çox sevdiyi xalqının səadəti uğrunda məşəl kimi yandıraraq insanların yoluna nur çilədi. Bu yolda alovlu mübarizələrdən, çətin sınaqlardan keçdi. Heydər Əliyev öz vətənpərvərliyi, humanistliyi, şəxsiyyəti və siyasi qüdrəti ilə Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Biz xoşbəxt xalqıq ki, qismətimizə Heydər Əliyev kimi lider düşüb. Onun dünyanı gəzən şöhrəti, siyasi fəaliyyəti, Vətəninə, xalqına təmənnəsiz, müqəddəs münasibəti güclü bir məktəb, tükənməz xəzinədir. Gələcək nəsillər bu məktəbdən hələ çox şey öyrənəcək, bu xəzinədən bəhrələnəcəklər. Dövlətçiliyin əsas ideologiyası olan Azərbaycançılığın inkişafına diqqətin yüksəlməsi, bütün sahələrdə əsad ideologiyaya çevrilməsi məhz Heydər Əliyev siyasətinin məntiqi nəticəsi idi.

“Həyatda uğurlu yaşamaq üçün xalqımızın, millətimizin milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq olmaq lazımdır. Bu milli-mənəvi dəyərləri ümumbəşəri dəyərlərlə birləşdirib müasir həyat tərzinə keçirmək lazımdır. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumalıyıq, inkişaf etdirməliyik və gənc nəslin əsrlərinin sınağından keçən bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik. Biz öz milli mənəvi dəyərlərimizlə, dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik.”

Heydər Əliyev

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycana uzunmüddətli rəhbərliyinin ən mühüm göstəricisi Respublikamızda Azərbaycançılıq məfkurəsinin və milli ruhun hədsiz yüksəlişi, milli özünədərk keçmişin bütün buxovlarından azad olması, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması kimi fundamental prinsiplər əsasında milli dövlətçilik arzularının və hisslərinin güclənməsinə, real siyasi amilə çevrilməsinə nail olunmasıdır.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin ötən əsrin 60-cı illərinin axırlarında siyasi hakimiyyətə gəlişi, Azərbaycanın tərəqqiyə dönüşü, cəmiyyətin keyfiyyətə irəliyə, milli özünədərk edilməsində milli özünüqayıdışa dönüşünün başlanğıcı oldu. Bununla da, Milli ruhun inkişafına, milli özünədərk və milli qürurun yüksəlməsinə səbəb oldu. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev yüksək iman sahibi idi.

Ulu Öndər dinin siyasi alətə çevrilməsinə, insanların müqəddəs inanclarının siyasi proseslərin təsiri ilə adıləşib dəyərinin itirilməsinə heç zaman imkan vermədi. Heydər Əliyev dini inancları bütün siyasi proseslərin fəvqündə saxladı və qorudu. Ölkədə mütərəqqi islam dəyərlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirməklə yanaşı, başqa dinlərin inkişafında da tolerant mühitin yaradılmasını təmin etdi. Dini konversiyalar arasında qarşılıqlı hörmətə söykənən münasibətlərin formalaşmasına çalışdı. Milli, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa bu torpaq üçün milli yiyəlik hissi aşıladi. Heydər Əliyev demişdir: “Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz. Bu gün mənəvi tərbiyyə keçmiş illərdən daha da çox lazımdır.”

Ümumilli lider Heydər Əliyev xalqın milli-mənəvi dəyərlər sistemində ailənin rolunu da daimi müstəsna dəyərləndirirdi. Böyük strateji ailəni eyni zamanda ülvə və vətənpərvərlik dəyərlərinin təbənnümçüsü kimi dəyərləndirir, xalqın mənəvi kamillik səviyyəsinin təmin olunmasında, genefondunun saflığının qorunmasında əhəmiyyətini daim önə çəkmişdir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin möhkəm mənəvi təməl və niyyətlər, ülvə arzular üzərində yaratdığı ailə modeli hər bir Azərbaycanlıda böyük rəğbət hissi doğurur.

Hər bir milləti dünyada tanıdan və onu digər xalqlardan fərqləndirən ən önəmli xüsusiyyətlərdən biri onun adət və ənənləri və bu müstəvidə yüksək milli mənəvi dəyər sistemində malik olmalarıdır. Bu baxımdan qloballaşan dünyada Milli adət və ənənlər və onun əsasında formalaşdırılan yüksək milli-mənəvi dəyərlər sistemi hər bir millətin mənəvi, mədəni simasını göstərir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 40-cı maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir: "Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməlidir."

Azərbaycan xalqı hər zaman milli dəyərlərə sadıqlığını göstərmişdir. Bu dəyərləri əsrlərlə yaşadaraq onu inkişaf etdirmişdir. Tarixin hər bir dövründə ölkəmizdə Milli dəyərlərimizin qorunması və onun gələcək nəsillərə çatdırılması aktual olub. Elə zamanımızda da bu müsbət keyfiyyətlər özünü qoruyub saxlamaqdadır. Azərbaycan xalqı 70 il kommunist rejimində ateist təbliğatın aparıldığı bir şəraitdə yaşasa da, heç zaman öz milli-mənəvi dəyərlərini unutmayıb, onları gizli də olsa qoruyub yaşatmışdır. Azərbaycanda çoxlu sayda məscid mədrəsə fəaliyyət göstərirdisə, keçmiş SSRİ-nin dövründə ölkədə cəmi 17 məscid mövcud idi. Hazırda isə Azərbaycanda 2246 məscid mövcuddur, onlardan 727-si dövlət qeydiyyatından keçmişdir.

1993-cü ilin iyununda xalqın təkidi ilə Heydər Əliyev hər bir sahədə olduğu kimi, dini ibadətgahlarımızın və abidələrimizin bərpası, onların yerində inşası istiqamətində də bir yenilik etdi. Məhz Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra yüzlərlə ibadətgahlar inşa olundu.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Gənclərin 1-ci forumundakı nitqində demişdir "Xalqımızın tarixinin əsasını təşkil edən bütün mərhələlərdə, keçmiş əsrlərdə yüksək mənəviyyət olmuşdur. Keçmiş tariximizdən bizə miras qalan simaları bu gün dünyada məşhurlaşdıran və bizim üçün də nümunə edən yüksək mənəviyyətdir, yüksək amallardır. Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənlərimizi, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz."

"Bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz əsrlər boyu xalqlarımızın həyatında formalaşmışdır. Milli dəyərləri olmayan Millət həqiqi millət, həqiqi xalq ola bilməz. Biz heç vaxt öz milli dəyərlərimizi unutmamalıyıq. Onu yaşatmaq, ondan bəhrələnmək, ruhlanmaq həyatımızın əsas istiqaməti, gələcək işimizin zəmanətidir."

Heydər Əliyev 1969-1982-ci illərdə Respublikaya rəhbərlik edərkən sovet rejiminin olduqca sərt xarakterinə baxmayaraq, milli ənənlərimizin qorunub saxlanılması üçün böyük fədakarlıq göstərmişdir. Ulu Öndərin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı gənc dövlətin siyasi və iqtisadi əsaslarını yaratmaqla yanaşı Azərbaycan xalqının milli-mənəvi irsini ehtiva edən ideyanın-azərbaycançılığın təşəkkül və inkişafına müstəsna diqqət vermişdir. Ulu Öndərin tövsiyyəsi ölkəmizdə böyük uğurla həyata keçirilir.

Heydər Əliyev siyasətini uğurla davam etdirən Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev mənəvi dəyərlərin inkişafına və təbliğinə böyük dəstək verir. Milli-mənəvi dəyərlərin yaşadılması, onun təbliğ olunmasında geniş miqyaslı fəaliyyəti ilə seçilən Heydər Əliyev Fondu da ötən illər ərzində bu sahədə böyük uğurlara imza atmışdır. Fondun prezidenti Azərbaycan Respublikasının 1-ci Vitse Prezidenti Mehriban xanım Əliyeva tarixi dini mədəni abidələrin qorunması və bərpasını daim diqqət mərkəzində saxlayır. Buna nümunə olaraq Şamaxı Cümə məscidinin inşası Prezidenti İlham Əliyevin və Heydər Əliyev Fondunun xidmətləri sayəsində əsaslı bərpa və yenidənqurmada sonra xalqın istifadəsinə verilməsini göstərmək olar.

Afiq Əliyev
dosent
Fatimə Babazadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
qi.afiq1958@gmail.com
fatimbabazad602@gmail.com

Mütərəqqi milli dəyərlərin ümumbəşəri dəyərlərlə vəhdəti ideya-siyasi tərbiyənin mühüm tərkib hissəsi kimi

Milli məfkurənin, dövlətçilik ruhunun və istiqlal təfəkkürünün daşıyıcısı kimi yazılmamış ünsiyyət qanunlarını, mənsub olduğu xalqın milli ruhunu və sənətkarlıq qüdrətini özündə yaşadan milli-mənəvi dəyərlər zəngin mədəni irs olmaqla bərabər həm də milli özünəməxsusluğun ifadə vasitəsidir. Ümumtəhsil məktəblərində həyata keçirilən ideya işinin məzmunu olduqca genişdir.

Cəmiyyətin rifahını təşkil edən əməyə dərin hörmət bəsləməyin, belə əməyə hazır olmağın, hər bir şagirdə ümumbəşəri və mütərəqqi milli dəyərlərə əsaslanan əxlaqı formalaşdırmağın, doğma vətənin, torpağın azadlığı, xalqın səadəti, dövlətimizin suverenliyi və ərazi bütövlüyü yolunda var qüvvəsini sərf etməyin, bu yolda fədakarlıq göstərməyə möhkəm inam yaratmaq, onlarda sosial-mədəni, milli-mənəvi dəyərlərə bağlı olmaq, həm də bu dəyərlərə praktikada sadıq qalmaq ruhunda yetişdirmək, onlar arasında vətəndaşlıq hissini, şüurluluğu və ictimai fəallığı artırmaq, ölkədə sosial-mədəni həyatın yeniləşdirilməsinə əngəl törədən siyasi ideologiya və baxışlara, bütün neqativ hallara qarşı mübarizlik ovqatı aşılamaq və s. ideya tərbiyə işinin məzmununu təşkil edir. İdeya tərbiyəsi işinin vəzifəsi həmin keyfiyyətləri şagirdlərin yaşına uyğun şəkildə formalaşdırmaq, əqidəyə çevirmək üçün münasib şərait yaratmaqdan ibarətdir.

İdeya-siyasi tərbiyənin məzmununa daxil olan milli-mənəvi dəyərlərimiz təkcə milli varlığımızın deyil, həm də siyasi varlığımızın – dövlət quruculuğu prosesinin mühüm atributudur. Bu baxımdan Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi ideologiyasının bir istiqamətini də Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin ümumbəşəri dəyərlərlə vəhdəti təşkil edir. O, bu əlaqəni müasir həyat tərzinin əsası hesab edərək deyirdi: “Həyatda uğur qazanmaq üçün xalqımızın, millətimizin milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq olmaq lazımdır, bu milli-mənəvi dəyərləri ümumbəşəri dəyərlərlə birləşdirib müasir həyat tərzini keçirmək lazımdır. Bir milləti digərlərindən fərqləndirən də, elə milli-mənəvi dəyərlərdir”. Bu gün deyə bilərik ki, milli-mənəvi dəyərlərimizin müasirliklə vəhdəti global miqyasda ümumbəşəri dəyərlər səviyyəsinə yüksəlmiş və gündəlik həyat tərzimizə çevrilmişdir.

Siyasi tərbiyə ideoloji işin mühüm tərkib hissəsidir və siyasətlə bağlıdır. Siyasət isə millətlər və digər sosial qruplar arasında mövcud olan münasibətlərlə əlaqədar fəaliyyət sahəsidir. Siyasətin əsasında dövlət fəaliyyətinin məzmununu, formasını və vəzifələrini müəyyən etmək kimi məsələ durur. Məktəbdə həyata keçirilən ideya-siyasi tərbiyə də məhz bu və ya digər dərəcədə həmin məsələlərlə şərtlənir.

İdeya-siyasi tərbiyənin məqsədi məktəblilərdə ayrı-ayrı xalqlara və millətlərə, dövlətə, mövcud partiyalara və sosial qruplara düzgün, obyektiv münasibət formalaşdırmaq, dünyada baş verən daxili və xarici siyasətin ədalətli olub-olmadığını onlara dərk etdirmək, onları inkişaf səviyyələrinə uyğun şəkildə bu məsələlərlə əlaqədar bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələndirmək, praktik fəaliyyətə alışdırmaq və sairədən ibarətdir. İdeya-siyasi tərbiyənin vəzifəsi qeyd olunan bu keyfiyyətləri şagirdlərə aşılamaqdan ötrü tələb olunan şəraiti yaratmaqdır.

İdeya-siyasi tərbiyə elmi dünyagörüşün əsaslarını, siyasi əqidə və maraqları, ictimai-siyasi fəallığı, o cümlədən bunun üçün zəruri bilik, bacarıq və vərdisləri formalaşdırmağa xidmət edən məqsədyönlü təsirlər sistemi olmaqla, şagirdləri siyasi mədəniyyətə və yüksək əqidəyə malik vətəndaşlar kimi yetişdirməyə, onları vətənin mənafeyini dolğun əks etdirən ideologiya ruhunda tərbiyə olunmağa istiqamətlənir. Məqsədə nail olmaq üçün mütərəqqi milli dəyərlərin bəşəri

dəyərlərlə vəhdəti istiqamətində aparılan işlərdə azərbaycançılıq ideologiyası, Azərbaycan dövlətçiliyi əsas prioritet olmaqla diqqət mərkəzində saxlanılır.

Afiq Əliyev
dosent
Mirmurad Mirhəsənlı
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
qi.afiq1958@gmail.com
symrmddv@gmail.com

Heydər Əliyev və məktəbəqədər yaşlı uşaqların humanizm tərbiyəsi

Ulu Öndər H.Əliyevin humanizm ideyaları fəaliyyətimizin prioritetidir. Ümummilli liderimiz Ulu Öndər Heydər Əliyev öz siyasi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində humanizm, sosial ədalət və insanpərvərlik prinsiplərinə əsaslanmış, milli və bəşəri ideyalara bağlı olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyalarını əqidəyə çevirmək, bu əqidəni yetişən nəslin ruhuna hopdurmaq, uşaqları humanizm ruhunda tərbiyə etmək, onları əsl vətəndaş kimi yetişdirmək, ölkənin, xalqın mənafeyi uğrunda fədakar mübarizlər kimi formalaşdırmaq, müstəqillik qazanmış suveren ölkənin tələblərinə cavab verən bir səviyyəyə qaldırmaq qarşımızda duran mühüm, ümdə vəzifədir. Belə bir vəzifənin uğurlu həlli üçün bütün tərbiyə işinin qoyuluşuna, onun daxili məzmun istiqamətinə nüfuz etmək, şagirdlərin idrakına və qəlbinə Heydər Əliyev ideyaları ilə təsir göstərmək lazımdır. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində müxtəlif tərbiyə işləri prosesində uşaqları ulu rəhbərin ideyaları ruhunda tərbiyə edilməsi üçün çox geniş imkanlar mövcuddur. Ulu öndərimiz hər bir fərdin maraq və mənafeyinin, qanuni hüquqlarının müdafiəsini dövlətin başlıca vəzifəsi saymışdır. Hər bir yetişməkdə olan gənc nəslin, məktəblinin həyat tərz, dünyagörüşü, ətraf aləmə, insanlara, mənəvi dəyərlərə obyektiv insani münasibəti onun humanist əqidəsini, mənəvi simasını formalaşdırır. Müasir gəncliyin vəzifələrindən danışarkən Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin Gənclərin I forumunda söylədiyi fikirləri önə çəkmək vacibdir: “Bizim gənclərimizin vəzifəsi təhsil almaq və müasir tələblərə uyğun olan səviyyəyə çatmaqdır”. Gənclərimizi yüksək humanizm ruhunda tərbiyə etmək lazımdır. Humanizm olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz”. Humanizm- tarixən dəyişən baxışlar sistemi; bir şəxsiyyət kimi uşağın dəyərini, onun azadlığını, xoşbəxtliyini, inkişafını, bacarığını aşkara çıxarmaq hüququnu əks etdirir. Humanizm hər cür fanatizmin, başqalarının mövqeyi-nəzərinə və biliyinə hörmətsizliyin antipodudur. Humanizm tərbiyəsinin ilkin rüşeymləri təbiətə məhəbbətdən başlayır. Uşaq hələ kiçik yaşlardan təbiət və cəmiyyətlə təmasda olur, onun sirrlərini öyrənməyə can atır. Təbiətin canlı varlıqları- cücülər, qarışqalar, qanadlı xallı kəpəneklər, quşlar, heyvanlar uşaqların qarşısında sirrli bir aləmə çevrilir. İlkin mərhəmət, qayğı hissi təbiətə, canlı aləmə münasibətdən başlayır. Ona görə də hər bir uşağa təbiəti başa düşməyi, dilini bilməyi, zənginliklərini qorumağı kiçik yaşlarından öyrətmək lazımdır. Uşaqların humanist tərbiyəsi məsələsin iki cəhətin xüsusilə qeyd etmək lazımdır. 1. Məşğələdənəknar tədbirlər uşaqların humanizm haqqındakı təsəvvürlərini dəqiqləşdirir və onlarda mənlilik hissinin təşəkkülünə xidmət edir. 2.Məşğələdənəknar tədbirlər uşaqların mənlilik haqqındakı təsəvvürlərini genişləndirməklə bərabər onlarda həm də vətən üçün əməli surətdə çalışmaq şəraiti yaradır və bununla da onları vətənpərvər olmaq ruhunda tərbiyə edir. Təlim prosesi zamanı uşaqlarda humanizmin formalaşmasının da tərbiyəçi amili ilə yanaşı valideynlərin də özünəməxsus yeri vardır. Təlimin uşaq həyatındakı yerini dərinləşdirmək və inkişaf etdirmək tərbiyəçidən aslıdır. Məşğələ prosesində humanizm dedikdə, daha çox öhdəlikli cəlb olunma, qarşılıqlı fəaliyyət başa düşülür. Kiçik yaşlı uşaqlar birgə fəaliyyət zamanı müəyyən məsuliyyət daşıyır, həm də bütün fəaliyyət prosesi zamanı əməkdaşlıq edə bilirlər. Humanist tərbiyə üzərində qurulan məşğələdə uşaqların ilk növbədə

marafı, fəallığı, həm də insanlıq üçün mühüm keyfiyyətlərin nəzərə alınması vacibdir. Uşaqlarda qorxu, stress kimi psixoloji proseslər daha sürətlə yarandığından onların yazıb – öyrənmə prosesinə olduqca mənfi təsir göstərir. Tərbiyəçi məşğələdə humanist, demokratik və əməkdaşlıq mühiti yaratmağı bacarmalıdır ki, psixoloji gərginliyin yaranmasının qarşısını ala bilsin. Humanist tərbiyə prosesində tərbiyəçi hər zaman uşaqların şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmalı, davranışları xeyirxah olmalı, heç bir tənqiddə yol verməməlidir. Təlim prosesində tərbiyəçi uşaqlarda inam hissi yaratmalıdır, yəni uşaqlara onların hər hansı tapşırığın öhdəsindən gələ bilməsi üçün motivasiya yaratmalıdır. Humanizm şəxsiyyətin mənəvi, əxlaqi möhkəmliyinin zəruri şərtidir. İnsanpərvərlik, insana həssaslıq, onun köməyinə gəlməyə hazır olmaq- insanlığın ləyaqətliliyinin bu sadə əlamətlərinə hər bir uşaq kiçik yaşlarından qazanmalı, onların nailiyyəti, şəxsi əxlaqi sərvəti olmalıdır. Humanistliyi olmayan tərbiyəçi tələbkərlikdə nəyəsə nail olsa da, uşaqların qəlbinə yol tapa bilmir. Uşaqların sevgisini, rəğbətini qazana bilmir. V.A.Suxomlinski yazırdı: “Tərbiyəçinin ən qiymətli keyfiyyətlərindən biri insanlıqdır, uşaqlara dərin məhəbbətdir, atanın, ananın səmimi nəvəsi ilə müdrik ciddiliyin və tələbkərliyini özündə birləşdirən məhəbbətdir. Uşaqların humanizm ruhunda tərbiyə olunması onların əxlaqi-mənəvi zənginliyin, əxlaqi saflığının, ruhi gözəlliyin ifadə formasıdır.

Afiq Əliyev
dosent
Nərgizxanım Abdullayeva
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
qi.afiq1958@gmail.com
nargiz_abdullayeva_99@mail.ru

Müasir pedaqogikada vətəndaşlıq tərbiyəsi işinin təşkili xüsusiyyətləri

Bu gün cəmiyyəti düşündürən və narahat edən ən mühüm məsələlərdən biri layiqli, sağlam düşüncəli, geniş dünyagörüşə malik olan, öz mövqeyini müdafiə etməyi bacaran, xalqına, millətinə bağlı olan, torpağını göz bəbəyi kimi qorumağa qadir olan, dövlətini dünya dövlətləri sırasında təmsil etməyi bacaran vətəndaşlar yetişdirməkdən ibarətdir. Təbii haldır ki, cəmiyyət özünəuyğun üzlərin yetişdirilməsində maraqlıdır. Sevindirici hal ondan ibarətdir ki, xalqımız yarandığı ilk dövrdən etibarən cəsur, mərd, döyüşkən və eyni zamanda yüksək mənəvi keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən vətəndaşlar yetişdirmək məqsədində olmuşdur. Azərbaycan xalqı tarixən heç bir dövlətin torpağına göz dikməmiş və eyni zamanda heç bir xalqın maddi və mənəvi sərvətlərini mənimsəməyə meyilli olmamışdır. Buna rəğmən qeyd edə bilərik ki, şərəfli tarixi inkişaf yolunu keçmiş xalqımız və dövlətimiz təhsil işçilərinin üzərinə böyük məsuliyyət qoymuşdur.

Məsuliyyətin əhəmiyyətli hissəsini gənc nəslin milli dəyərlərimizə bağlılıq, dövlətə sadıqlıq, Ümummilli lider Heydər Əliyev ideologiyasına sədaqət ruhunda formalaşdırılması təşkil edir. Bu baxımdan təlim-tərbiyə işinin məzmununa ilk növbədə azərbaycançılıq ideologiyasına əsaslanan vətəndaşlıq keyfiyyətləri elementlərinin daxil edilməsi və gənc nəslin məfkurəsində bu keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təlimlə tərbiyənin vəhdəti sayəsində mükəmməl təhsil alaraq inkişaf edən vətəndaş ilk növbədə Vətən övladı olduğunu, Vətənə məxsusluğunu dərk edir, fəaliyyətini və şəxsi fəallığını Vətən, xalq naminə istiqamətləndirməyi bacarır, vətəndaş-şəxsiyyət kimi formalaşır.

Şəxsiyyətin formalaşması müxtəlif istiqamətlər üzrə reallaşa bilər. Burada yerinə yetirilən işin əsas hissəsini vətəndaşlıq tərbiyəsi tutur. Çünki, vətəndaşlıq tərbiyəsi gənc nəslin təfəkküründə dövlətə mənsubluq məfkurəsi formalaşdırır. Bu məfkurə əsasında tərbiyə olunan gənc nəsil cəmiyyətdə fərd olaraq yaşamadığını, cəmiyyətdən təcrid olunaraq inkişaf etmədiyini, Vətənin bir parçası olduğunu dərk edir, anlayır və praktik fəaliyyətə hazır olur. Vətəndaş hazırlığına malik olan

gənc dərk edir ki, qazanılan intellektual sərvətlər, mənimsənilən sosial-mənəvi dəyərlər həm də Azərbaycan xalqının milli sərvəti və milli dəyəridir. Əsl vətəndaş malik olduğu dəyərləri qoruyub inkişaf etdirməli və vətəni, xalqı, dövləti yolunda istifadə etməlidir.

Vətəndaş hazırlığının ən üstün səviyyəsi hərbi-vətənpərvərlik istiqamətində vətənin müdafiəsinə, hərbi xidmətə, hərbi qanunlara, hərbi döyüş tapşırıqlarına münasibətdə özünü göstərən vətəndaş fəallığıdır. Vətəndaş fəallığı fəaliyyət və davranış normalarının ölçüsü kimi hər bir cəmiyyətdə şəxsiyyətin məqsədyönlü istiqamətliliyini – onun vətənə, millətə, cəmiyyətə münasibətinin xarakterini müəyyən edir, onun iradi keyfiyyətlərini formalaşdırır.

Vətəndaşlıq tərbiyəsi üzrə işin təşkilində əsas xüsusiyyətlərdən biri kimi insanın sosial özünü müəyyənləşdirməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Özünün kimliyini, dövlətə mənsubluğunu düzgün müəyyənləşdirən şəxs sosial qarşılıqlı münasibətlər prosesində özünüreallaşdırma prosesinə qoşulur və özünü təsdiq edir. Çünki, Azərbaycan xalqı malik olduğu milli dəyərləri və milli keyfiyyətləri real həyatda təsdiq etməyə qadir xalqdır. Azərbaycan xalqının ən yüksək vətəndaş həmrəyliyi, Dövlət–Xalq–Ordu birliyinin, milli qəhrəmanlıq tarixinin ən yüksək səviyyəsini 44 günlük Vətən müharibəsi bütün dünyaya göstərdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Ordusu Ermənistanın ardıcıl təxribatlarının və yeni işğal planlarının qarşısını almaq, işğal altında olan torpaqlarımızı azad etmək məqsədilə 2020-ci il sentyabrın 27-də başlanan Vətən müharibəsində misilsiz qələbə əldə etdi. Bu qələbə və eyni zamanda qələbənin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən Azərbaycan Ordusunun göstərdiyi şücaət, mərdlik və qəhrəmanlıqlar ölkəmizdə vətəndaşlıq tərbiyəsi işinin düzgün istiqamətdə aparılmasının, Ümummilli lider Heydər Əliyev ideologiyasının sarsılmazlığının praktik təsdiqidir.

Afiq Əliyev
dosent
Sevin Hüseynzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
qi.afiq1958@mail.ru
sevinhuseynzade@gmail.com

Müasir qiymətləndirmə mexanizminin əsas xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandığı dövrdə bir çox sistemlərdə olduğu kimi, təhsil sistemində də bir sıra islahatlar həyata keçirildi. Bu islahatlar dairəsində uyğun ənənəvi qiymətləndirmə mexanizmi təkmilləşdirilmiş və müasir qiymətləndirmə mexanizmi yaradılmışdır.

Müstəqilliyin ilk illərində Ulu Öndər Heydər Əliyev təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. Azərbaycan Respublikasının dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi üçün həmin dövrdə ölkə başçısı Təhsil sahəsində İslahat Proqramı və bununla yanaşı bir sıra mühüm tarixi sərəncam və fərmanlar imzalamışdır. XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq qiymətləndirmə mexanizmi artıq beynəlxalq standartlara uyğun formada təşkil olunmağa başladı.

Müasir qiymətləndirmə mexanizminin tətbiq olunması təhsil sahəsində müsbət nəticələrin alınmasına geniş zəmin yaratdı. Bu baxımdan ənənəvi təhsil sistemindəki qiymətləndirmə mexanizminin yerini daha müasir qiymətləndirmə mexanizmi almışdır.

Müasir qiymətləndirmə mexanizminin tətbiqi interaktiv təlim metodlarından və İKT-dən istifadənin zəruriliyini didaktik tələb kimi qarşıya qoyur. Bu baxımdan interaktiv təlim metodundan istifadə müasirlik müstəvisində mühüm yer tutur. Bununla yanaşı İKT-nin

imkanlarından yararlanmaq yeniliyin praktik tətbiqi vasitəsi kimi pedaqoji prosesin gedişini intensivləşdirir.

Müasir qiymətləndirmə mexanizmi bir sıra xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

- Təhsilalanlara subyekt kimi yanaşma və onların maraqlarının nəzərə alınması. Məsələyə bu aspektdən yanaşılması təhsil sistemində yeniliklərin tətbiq edilməsi ilə müsbət nəticələrin əldə olunmasını təmin edir.

- Öyrənmə zamanı alınan informasiyaların əzbərlənməsinə deyil, dərk edilməsinə üstünlük verilir. Çünki, əzbərçilik passivliyə, başa düşmək, dərk etmək isə təfəkkürün təkmilləşməsinə rəvac verir.

- Dərsin keçirilməsində və qiymətləndirmənin aparılmasında konservatizmin deyil, yeniliklərin aparılması təmin edilir.

- Qiymətləndirmə humanist qaydada və təyin edilmiş səviyyələr üzrə aparılır. Səviyyələrin mövcudluğu təhsilalanların biliklərini daha dəqiq təyin etməyə imkan yaradır.

- Müasir tələblərə cavab verən pedaqoji kadrlar üstünlük təşkil edir. Bu kadrlarda avtoritarlığın deyil, humanistliyin tətbiq edilməsi üstün əhəmiyyət kəsb edir.

- Qiymətləndirmənin müasir qaydada tətbiq olunması üçün pedaqoji fəaliyyətdə bacarıqlı, səriştəli, yeniliklərlə daim özünü inkişaf etdirən müəllim kadrları tələb olunur.

- Şagirdin yalnız qiymət almaq xatirinə oxumaması üçün qiymətləndirmənin biliyin keyfiyyətinə yönəlmiş olması. Bu zaman şagird özünü inkişaf etdirmək üçün dərsə diqqət yetirir.

- Milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərin nəzərə alınması ilə təhsilalanların əxlaqi keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsinin təmin olunması.

- Diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmənin səmərəli şəkildə aparılması.

- Motivasiyanın yaradılması. Bu zaman fərziyyələrin irəli sürülməsi və problem situasiyanın yaradılması əsas motivasiya xarakteri daşıyaraq qiymətləndirmənin müasir mexanizmlərini təşkil edir.

Bu kimi xüsusiyyətlər nəzərə alındıqda müasir qiymətləndirmə mexanizminin təşkil etdiyi sistem nəticəsində yüksək nailiyyətlər əldə edilir. Təhsilalanlara münasibətdə hörmət və qarşılıqlı anlama, milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərə bağlılığı və yaradıcılığı stimullaşdırmaq kimi mənəvi xüsusiyyətlər də müasir qiymətləndirmə mexanizminin üstün səciyyəvi xüsusiyyətidir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bizim milliliyimizi qoruyaraq inkişaf etdirmək bizim ideologiyamızın əsas amilidir.

Arif İsmayilov

dosent

Günay Məmmədli

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

arifismayilov51@gmail.com

memmedli.g@internet.ru

Müasir təhsil və Heydər Əliyev

Son illərdə Respublikamızda təhsilin yenidən qurulması, təkmilləşməsi və Avropa təhsil sistemində inteqrasiya edilməsi ilə əlaqədar ümumi orta təhsilin məzmunu xeyli dəyişmişdir.

Təhsilin inkişafındada Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin böyük xidmətləri olmuşdur. Ulu öndər bütün fəaliyyəti dövründə elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşmışdır. Bu da təsadüfi deyildi. Dahi şəxsiyyət yaxşı bilirdi ki, Azərbaycanın tərəqqisinin yeganə yolu xalqın yüksək təhsil almasında, maariflənməsindədir. Məhz buna görə də, Heydər Əliyevin rəhbərlik dövrü Azərbaycanın tarixinə elmin və təhsilin, mədəniyyətin tərəqqisi dövrü kimi daxil olmuşdur. 1984-cü ildə SSRİ-də ümumi təhsil üzrə islahatın əsas istiqamətlərinin

müəyyənləşdirilməsi və yerinə yetirilməsi mexanizminin işlənilib hazırlanması, hər il 1 sentyabr ümumxalq bayramı – “Bilik günü” kimi qeyd edilməsi təşəbbüsü də məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ulu Öndərin xalqına bağlılığı, xalqının gələcəyini xoşbəxt görmək arzusu bu üç sözdə öz əksini tapmışdır: “Təhsil millətin gələcəyidir”. Bu sözlərin hərfi mənasından yaranan müdrik fəlsəfi müddəa işıqlı, savadlı bir cəmiyyətin, güclü dövlətin bərqərar olmasının mənəvi-ideoloji dayağı, ideya mənbəyi, inkişaf rəmzi kimi səslənir. Xalqını xoşbəxt, firavan, yüksək səviyyəli, dərin dünyagörüşlü, təhsilli görmək Ulu öndərin ən böyük arzusu idi. O, təbiət elmlərinin inkişafına xüsusi qayğı göstərirdi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fizika, Riyaziyyat və Mexanika, Tətbiqi riyaziyyat və kibernetika İnstitutlarının maddi texniki bazalarının yenidən qurulması, onların iş fəaliyyətinin genişləndirilməsi və həmin institutların dünyada tanınmasında Ulu öndərin böyük xidmətləri olmuşdur. O, bilirdi ki, təbiət elmləri inkişaf etmədən müasir, qloballaşan dünyada inkişaf etmək mümkün deyildir.

Müasir elm, riyazi metodların xüsusi tədqiqat proseslərinə daha çox nüfuz etməsi ilə xarakterizə olunur. Riyaziyyat dünyanı dərk etməyin metodu və dilidir. Riyaziyyat həyatımıza nizam gətirən, izah zamanı özbaşınalığa yol verməyən dəqiq elmdir. Ona görə də Ulu öndər respublikada riyaziyyat fənninin inkişafına qayğı göstərirdi.

Məktəblərdə riyaziyyatın bünövrəsi ibtidai sinifdə qoyulur. Hər bir ibtidai sinif müəllimi bilməlidir ki, onun təhsil aldığı müddətdə öyrəndiyi riyaziyyat fənni ibtidai siniflərdə tədris edəcəyi təlim materiallarının elmi-nəzəri əsasını təşkil edir. O, ədəd və kəmiyyət anlayışlarının elmi-nəzəri aspektinə dərinlən yiyələnməklə yanaşı, ədədlər üzərində hesab əməllərinin müxtəlif ekvivalent təriflərini, əməllərin xassələrini bilməli, şifahi və yazılı hesablama bacarıqlarına, məsələ həlli zamanı kəmiyyətlər arasındakı asılılıqları aşkar etmək vərdişlərinə yiyələnməlidir.

Riyaziyyat fənninin qarşısında duran əsas məqsəd şagirdlərə məsələ həllinin metodikasını öyrətməkdir. Bu, təkcə şagirdlərin riyazi qabiliyyətini formalaşdırmır, həm də şagirdləri həyata hazırlayır. Məsələ həlli yaradıcılıqdır, əməkdir. Məsələ həlli prosesində şagirdlərdə müstəqil düşünmək, diqqətlilik, öyrənməyə can atmaq kimi vərdişlər yaranır, bu zaman onlar yeni fikirləri yadda saxlayır, qeyri-adi vəziyyətdən çıxış yolu tapırlar. Məsələnin fabulası, mətni tərbiyəvi təsirə malikdir. Respublikamızın, onun regionlarının inkişafı haqqında dövlət planları, kvartallar üzrə iqtisadi inkişafa dair materiallar üzrə tərtib edilən məsələlər həlli vətənpərvərlik tərbiyəsinə mühüm dərəcədə kömək edir. Belə məsələləri riyaziyyat müəllimi də tərtib edə bilər. Riyaziyyatın öyrənilməsinə maraq oyadılması və inkişafı yeni riyazi məlumatların öyrənilməsindən əvvəl, problem situasiya yaradan məsələ həllinə kömək edir. Riyaziyyata marağın yaranmasına əyləncəli, maraqlı, tarixi, və s. məsələlərdə kömək edir. Belə ki, şagirdlərdə riyaziyyata marağın yaranmasında, şagirdlərin riyaziyyata cəlb edilməsi tərbiyəsinə riyaziyyat məsələlərinin də əhəmiyyəti az deyildir. Düzgün təşkil edilmiş məsələ həlli şagirdlərdə əməksevərliyi tərbiyə edir. Mürəkkəb məsələlərin həlli şagirdlərdən çətinliklərin aradan qaldırılmasında təkidlilik, məqsədlərin əldə edilməsində inadkarlıq göstərməsi tələb olunur. Bununla da şagirdlərdə riyazi bilik, bacarıq və vərdişlərin əldə edilməsində məsuliyyət və borc hissələri tərbiyə edilir və inkişaf olunur. Müasir şagird və müəllim bilir ki, cəmiyyətin tərəqqisi riyaziyyatın inkişafından asılıdır.

Arif İsmayilov
dosent
Nihad Nəsimov
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
arifismayilov51@gmail.com
nesibnihad524@gmail.com

İbtidai siniflərdə riyaziyyat fənninin tədrisinin yeri və rolu

Dünya sivilizasiyasının tarixi təcrübəsi göstərir ki, elmə, təhsilə yüksək qiymət verən dövlət başçıları bununla nəinki öz ölkələrinin iqtisadi və mədəni yüksəlişini təmin edir, həm də mədəniyyətə böyük töhvə vermiş olurlar. Bu mənada Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli təhsilin inkişafına göstərdiyi qayğı və diqqət özünəməxsusluğu ilə seçilir. Belə ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu ildən başlanan tarixi mərhələ bugünkü Azərbaycan elminin inkişaf dövrü kimi dəyərləndirilir.

Azərbaycan təhsilinin inkişafı sahəsində Ulu Öndər Heydər Əliyevin xidmətləri iki istiqamətdə getmişdir:

1. Heydər Əliyevin milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri göstərişləri.
2. Heydər Əliyevin milli təhsil quruculuğunda, təhsilin müxtəlif sahələrinin ahəngdar inkişaf yolunda gördüyü işlər

Heydər Əliyev dövlətin təhsil sahəsinə münasibətini belə ifadə etmişdir: “Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi istədiyimiz kimi qururuq. Bütün dünya ölkələrinin mütləq təcrübələrindən istifadə edirik. Hesab edirəm ki, indiyə qədər yaranmış təməlin üzərində Azərbaycan təhsili, məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşdirəcək”.

Heydər Əliyevin təhsil siyasətinə xüsusi töhvələri olmuş, texniki və humanitar fənlərin tədrisi üçün proqram tərtib etdirmişdir. Bu sahədə riyaziyyat fənninin də xüsusi yeri vardır. Riyaziyyat - təbiətdə baş verən proseslərin obyektiv xassələrini və onlar arasındakı əlaqələri əks etdirən riyazi modelləri öyrənən bilik sahəsidir.

Riyaziyyat bir elm olmaqla insanların əməli fəaliyyətindən doğan tələbat kimi yaranaraq öz daxili qanunauyğunluqları ilə inkişaf edir. Gündəlik həyatda, dəqiq və humanitar elm sahələrinin inkişafında, texnika və texnologiyaların təkmilləşdirilməsi prosesində ortaya çıxan problemlərin həllində insanların yaxın köməkçisinə çevrilir, şagirdlərin elmi-texniki biliklərinin genişlənməsinə imkan yaradır. Riyazi təhsil müasir dövrün ən zəruri təhsil növüdür. Azərbaycanın gələcək inkişafı bilavasitə riyazi və kompüter təhsili ilə bağlıdır. Riyazi təhsilin bünövrəsi I-IV siniflərdə qoyulur və V-IX siniflərdə genişləndirilir və dərinləşdirilir .

Riyaziyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulu) ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyat təliminin əsas məqsədlərini təyin etməklə, ümumi təlim nəticələrinə nail olmaq istiqamətində bütün fəaliyyətləri əks etdirən və hər bir şagirdin imkan və ehtiyaclarına yönəlmiş sənəddir. Bu sənəd müəllimlər, məktəb rəhbərləri, dərslük müəllifləri, valideynlər və geniş ictimaiyyət üçün nəzərdə tutulmuşdur. Riyaziyyat fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulu) dərslük və tədris vəsaitlərinin tərtib edilməsi, tədris materialının planlaşdırılması, təlim üsullarının müəyyənəşdirilməsi və müəllim hazırlığının həyata keçirilməsi üçün müvafiq təlimatlar formasında hazırlanacaq qaydaların əsasını təşkil edir.

Nəticəyönümlü məzmun standartları əsasında hazırlanmış bu təhsil proqramı standartların mənimsənilməsinə təmin etmək üçün şagird nailiyyətlərindəki irəliləyişlərin müntəzəm qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur və məzmun standartları müəyyən edilərkən şagird nailiyyətləri üzrə irəliləyişlərin sürətinin getdikcə artırılmasını əsas məqsəd kimi qarşıya qoymaqla, şagirdlərə gündəlik həyatda lazım olan zəruri bacarıqların aşılmasını ön plana çəkir. Məzmun standartlarının müəyyənəşdirilməsi prosesində fənn üzrə əsas təlim nəticələrinin (hesablama prosedur bacarıqları, idraki dərkətmə və problemlərin həlli) balansının gözlənilməsi diqqət mərkəzində saxlanılır. Bu təhsil proqramı şagirdlərin “nəyi bilməli” və “nəyi bacarmalı” olduğunu

müəyyənləşdirmək üçün əsas təlim nəticələrini məzmun və fəaliyyət xətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi vasitəsilə təqdim edir.

İbtidai siniflərin riyaziyyat təlimində məsələ həlli zamanı şagirdlərdə ayrı-ayrı psixi proseslərin inkişaf səviyyəsini, riyazi bilik, bacarıq və vərdislərini tədqiq etmək problem kimi qarşıya qoyula bilər. İdrak fəallığının artırılması dedikdə-şagirdlərin təlimə aktiv münasibətlərinin elə təzahür forması, elə fəaliyyəti nəzərə alınır ki, orada şagird könüllü olaraq bütün qüvvə və qabiliyyətlərini səfərbər edir, böyük məsuliyyət hissi ilə və intensiv surətdə işləməklə verilən təlim tapşırıqlarını müəyyən edilən vaxt ərzində yerinə yetirir.

Riyaziyyat dərslərinin daha səmərəli keçməsi, daha yadda qalan olması üçün müəllim şagirdlərin maraq dairələrinə müvafiq olaraq əyləncəli və düşündürücü məsələlərdən, tapmacalardan, nağıllardan, əyləncəli riyazi krossvordlardan istifadə etməlidir. Nağıl, şeir, musiqili tapmacalar vasitəsilə keçilən dərslər şagirdlərə güclü emosional təsir göstərir. Bunun nəticəsində onlarda daha möhkəm, dərin biliklər formalaşır.

Aydın Nəbiyev
dörsent
Mehriban Həbibzadə
magistrant
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
aydin.nabiyev@gmail.com
mehribanhebibzade009@gmail.com

Mənzil fondunun inkişafında və idarə edilməsində Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modeli

Mənzil fondu bir ölkədə və ya bölgədə mövcud olan bütün yaşayış və iş məkanlarını yəni, yeni yaşayış sahələrinin inşası, ticarət, ofis, istirahət zonalarını əhatə edən bir əmlak kateqoriyasıdır. Mənzil fondunun əsas funksiyası insanları yerlə təmin etməkdir. O, bir ölkənin iqtisadiyyatının vacib bir hissəsidir. Mənzil fondunun idarə olunması, tikinti, bina idarəetməsi, əmlak vergisi və təmir-bərpa işləri kimi sahələrdə tənzimləmələri əhatə edir. Mənzil fondunun əhəmiyyəti bir sıra sahələrdə görülür. Mənzil fondu iqtisadiyyatda, əmlak bazarının inkişafında, insanların keyfiyyətli və müasir yaşayış məkanları ilə təmin olunması kimi məsələlərdə əsas yer tutur. O, bir neçə əhəmiyyətli funksiya daşıyır ki, buraya yaşayış məkanlarının təmin edilməsi, iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi, şəhər planlaşdırılması və inkişafı, sosial stabilizasiya, demoqrafik faktorların təsiri aid olunur.

Qeyd etdik ki, mənzil fondu ölkənin iqtisadiyyatının vacib bir hissəsini əhatə edir. Belə ki, tikililər, satış və kirayə mənzillər, ofis və kirayə mülkiyyətləri bu sahələrdəki inkişaf, iş və yeni fərsətlər yaratmaq iqtisadi inkişafı dəstəkləyən əsas faktorlardandır. Mənzil fondu, əmlak bazarının stabilliyini təmin edir. Düzgün idarə olunmayan və ya tələblə təklifin tarazlıqda olmadığı əmlak bazarları, iqtisadiyyatda qeyri-stabillik yaradır.

Mənzil fondu, sosial, iqtisadi və demoqrafik baxımdan olduqca önəmli rola malikdir. İnsanları yaşamaq və işləmək üçün məkanlarla təmin etməklə, iqtisadiyyata təsir edir. Mənzil fondunun inkişafında və idarə edilməsində bir neçə əsas məsələ var:

Şəhər planlaşdırılması və inkişafı: Mənzil fondu şəhər planlaşdırılması proseslərinin əsas hissəsidir. Belə ki, mənzil fondunun inkişafı, ətraf mühit infrastrukturuna və yaşayış sahələrinin inşasına səbəb olur və bu da şəhərin strukturlaşmasına və inkişafına təsir edir.

İdarəetmə və inzibati məsələlər: Mənzil fondu, effektiv idarə olunmalıdır. Bu, mülkiyyət idarəçiliyi, bina idarəetməsi, icarə, əmlak vergisi, təmir və bərpa işləri kimi sahələrdə düzgün tənzimləmə və idarə edilməni tələb edir.

Əmlak bazarının stabilizasiyası: Mənzil fondu əmlak bazarının səmərəliliyini təmin etməlidir. Bu, tələb və təklifin tarazlıqda saxlanması ilə bağlı əhəmiyyətli bir məsələdir.

Ekoloji idarəetmə və sürətlənmiş bərpa: Yeni tikililər və mənzillər ekoloji normativlərə uyğun olmalıdır. Köhnə binaların yenilənməsi və ya təmiri məsələlərində ətraf mühit nəzərə alınmalıdır.

Sosial məsuliyyət və qeyri-kommersial məqsədli tikintilər: Mənzil fondu sosial məsuliyyətə sahibdir, yaşayış məkanlarının inkişafı, cəmiyyətin qabaqcıl inkişafına, mənfi təsirlərin azaldılmasına və sosial problemlərin həllinə kömək edir. Qeyri-kommersial məqsədli tikintilər də bu sahədə əhəmiyyətlidir.

Əmlak maliyyəsi və yatırımlar: Mənzil fondu, əmlak maliyyəsi üzrə strukturlaşma və yatırımların idarə olunması ilə əlaqədardır. İnvestorlar və mənzil sahibləri, investisiyalarını nəzarət altında saxlamaq üçün strategiyalar yaradır.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafında və siyasətində özünəməxsus bir yeri olan ümummilli lider Heydər Əliyev ölkənin inkişafında, mədəni, iqtisadi və infrastruktur sahələrində çoxsaylı proqramlar və layihələr həyata keçirmişdir. O, Azərbaycanın sosial infrastrukturunun inkişafına geniş diqqət ayırmış və mənzil fondunun genişlənməsi ilə bağlı bir sıra layihələr təşkil etmişdir. Heydər Əliyev dövründə Azərbaycanın şəhərlərində və kəndlərində yeni mənzil tikintiləri həyata keçirmiş, sosial mənzilləşmə proqramlarının inkişafına diqqət ayırmış, mədəni və sosial sahələrdən kənar olmayan, insanların uyğun və məsləhətli mənzillərə sahib olmasına yönəldilmiş tədbirlər təşkil etmişdir. Bu zamanın diqqət mərkəzində olan məsələlərə idarəetmə prosesləri və mənzil fondunun effektiv idarə olunması, mənzil bazarının stabilizasiyası, tikinti sahələrinin normativ və keyfiyyəti aid edilmişdir.

Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modeli, Azərbaycanın iqtisadiyyatının və infrastrukturunun inkişafına dair strateji bir perspektiv təqdim edir. Mənzil fondu inkişafında və idarə olunmasında bu modelin bir neçə əhəmiyyətli tətbiqi mövcuddur:

Bura strateji planlaşdırma və proqnozlaşdırma, investisiyalar və inkişafa təşviq etmək, sürətli tikinti və böyük inkişaf proyektləri, özəl sektor təşəbbüsünün dəstəklənməsi, yerli resursların istifadə olunması aid olunur.

Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi 1969-1982 və 1993-2003-cü illər ölkənin inkişafında qoyduğu müsbət təsirləri ilə fərqlənir. Həmin illərdə Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərinin də inkişaf etdirilməsi və abadlaşdırılması nəticəsində onun görkəmi dəyişdi. 14 ildə yeni binalar, mədəniyyət obyektləri istifadəyə verildi, yaşayış evlərinin tikintisi geniş həcmdə həyata keçirildi. Heydər Əliyevin önəm verdiyi məsələlərdən biri də əhəlinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması idi. 14 il ərzində respublika əhalisinə 376,1 min yeni tikilmiş mənzil istifadəyə verilmişdir ki, bu da ölkənin hər üç sakinindən birinin həmin dövrdə yeni mənzillə təmin edilməsinə şərait yaratmışdır.

Bu layihələr və işlər Heydər Əliyevin dövründə mənzil fondu sahəsində aparılan tədbirlərdən sadəcə bir hissəsidir. O, sosial infrastrukturun, özü daxilində mənzil fondu sahəsindəki inkişafı dəstəkləmək üçün ciddi tədbirlər görülməli bir dövrdə iqtisadiyyatın və infrastrukturun inkişafına diqqət ayırmışdır.

Nəticə etibarilə mənzil fondunun ölkənin iqtisadiyyatında, inkişafında, onun sosial, ictimai, demografik baxımdan nə qədər əhəmiyyətli vurğulamaq gərəkdir. Bu sahədə Heydər Əliyevin hazırladığı inkişaf modeli mənzil fondunda və eləcə də ölkə iqtisadiyyatının inkişafında nə qədər önəmli rol oynadığını göstərmişdir. Bu model, ölkənin iqtisadiyyatının və infrastrukturunun inkişafına dair strateji bir yanaşmadır. Heydər Əliyevin bu sahədə gördüyü işlər növbəti illərdə ölkədə mənzil inkişafı və idarə edilməsi sahəsinin mütərəqqi olması üçün zəmin yaratmışdır.

Ayəddin Əliyev
dosent
Günay Məmmədzada
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
ayeddin59@mail.ru
guney6387@gmail.com

İbtidai siniflərdə effektiv oxu strategiyaları

Siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyev bütün mənalı həyatı boyu ictimai həyatın müxtəlif sahələrinə, o cümlədən elmə, təhsilə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Heydər Əliyev prezidentliyi dövründə Azərbaycanda təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi istiqamətində addımlar atıldı. Bura təhsil müəssisələrinin infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, yeni təhsil sisteminə keçid, elmi tədqiqatların dəstəklənməsi, əhalinin bütün təbəqələrinin təhsilə çıxışının təmin edilməsi daxildir.

İstər müasir tələblərə uyğun elmi kadrların hazırlanmasında, istərsə də Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq dünyaya və global iqtisadi məkana sürətli integrasiyasında ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən tədbirlərin və islahatların rolu danılmazdır. Bu yanaşmanın nəticəsi ondan ibarətdir ki, sosial-iqtisadi və siyasi istiqamətlərdə əldə olunan uğurlar bir-birini həvəsləndirən vahid prosesə çevrilir. Eyni zamanda, həyata keçirilən islahatlar arasında elmin inkişafının prioritet hesab edilməsi və həyata keçirilən bütün islahatların elmi cəhətdən əsaslandırılması əsas uğurlardandır.

Bu günün reallıqları sübut edir ki, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə aparılan işlər Azərbaycan xalqının xoş gələcəyinə xidmət edəcək səviyyədə uğurla davam etdirilir.

Savadlılıq cəmiyyətlə mənalı şəkildə ünsiyyət qurmaq bacarığıdır. Savadlılığın əsas vasitələrindən biri oxu, yazılı hərflər və ya simvollar toplusundan məna çıxarmaq bacarığıdır. Oxumağı bacaran böyük, oxumayan həmyaşıdları ilə müqayisədə daha çox məşğulluq, təhsil, sosial qarşılıqlı əlaqə və əyləncə imkanlarına malikdirlər. Oxumaq bacarığı yuxarı siniflərdə oxuyanlar üçün əsas bacarıqdır, çünki onların qabaqcıl məzmunun öyrənilməsi prosesinin bir hissəsi kimi oxumaları gözlənilir. Buna görə də effektiv və aydın şəkildə oxumağı öyrətmək kiçik yaşlı şagirdlər üçün çox vacibdir.

Şagirdlərə oxumağı öyrətmək sadə və ya vahid iş deyil. Əksinə, oxumağı öyrətmək müxtəlif şagird kütləsinin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış sübuta əsaslanan strategiyalardan diqqətlə istifadə etməyi nəzərdə tutur. Oxumağın öyrədilməsi ilə bağlı araşdırmalar effektiv oxumağı öyrətməyin beş xüsusiyyətinin olduğunu göstərir:

- a) Şagird performansına əsasən oxu təlimatının fərqləndirilməsi
- b) Şagirdlərə sisteməlik olaraq oxu bacarıqlarını öyrətmək, sonra bacarıqların rəhbər və müstəqil təcrübələri üçün vaxt ayırmaq
- c) Şagirdlərə bacarıq təcrübəsi üçün mənalı və həvəsləndirici mətnin verilməsi və onlara ayrı-ayrı bacarıqlarını rəhbər və müstəqil oxu kontekstində necə tətbiq etməyi öyrətmək
- d) Bacarıqların yaxşı öyrənilməsinə və istifadə oluna və ümumiləşdirilə biləcəyinə əmin olmaq üçün şagird fəaliyyətinin monitorinqi
- e) Şagirdlər keyfiyyətli oxu təlimatı aldıqda, yazılı ünsiyyət, təhsil və əyləncəni başa düşməkdən bəhrələnen səriştəli və aktiv oxucu olurlar.

Oxumaq şagirdlərin akademik uğurları üçün vacib bir bacarıqdır. Buna görə də, şagirdlərin mətnləri başa düşmələrini və şərh etmələrini və öyrəndikləri mövzuları hərtərəfli başa düşmələrini təmin etmək təhsil sistemi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla belə, bu bacarıqları inkişaf etdirmək xüsusilə çətinlik çəkən oxucular üçün vacibdir. Bu kontekstdə şagirdlərə güclü oxu bacarıqları və özünə inam əldə etmələrinə kömək etmək üçün bəzi təsirli strategiyalar var:

1. Xor oxu və partnyor oxu. Dəyirmi və popkorn oxumaq əvəzinə, xor oxuması və ya partnyor oxuması kimi strategiyaları həyata keçirmək daha effektivdir. Tədqiqatlar göstərir ki, xorla oxumaq səlis oxumağı artırır, söz ehtiyatını genişləndirir və şagirdlərin özüne inamını artırır. Tərəfdaş oxuma şagirdlərə bir-birini dinləməyə və anlamaq imkanı verir.

2. Siniflərarası Oxu Dostları. Yuxarı və aşağı sinif şagirdlərini bir araya gətirmək akademik və sosial-emosional faydalar təmin edir. Bu təcrübə aşağı sinif şagirdlərinə liderlik bacarıqları verir, yuxarı sinif şagirdləri isə mentorluq əlaqəsi vasitəsilə öyrənirlər.

3. Qulaq oxuma. Qulaq oxuma audiokitablari dinləyərkən mətn oxumaq strategiyasıdır. Xüsusilə disleksiya kimi çətinlikləri olan və oxumaqda çətinlik çəkən şagirdlərə kömək edə bilər. Qulaq oxumaq oxu dəqiqliyini artırır, davranış və məktəb performansını yaxşılaşdırır və motivasiyanı artırır.

4. Akademik İngilis dilinin tədrisi. Akademik ingilis dilinin tədrisi şagirdləri ümumi və müvafiq lüğətlə təmin edə bilər. Fiziki jestlər, dramatizasiya və vizuallarla dəstəklənən təlimat şagirdlərə sözləri başa düşməyə kömək edə bilər.

5. Şagirdlərin kitab seçmək azadlığı. Şagirdlərə nə öyrənmək istədiklərini seçmək azadlığının verilməsi onların fəallığını artırır. Müxtəlif kitab variantları təklif etmək və şagirdlərə maraqlı və çətin variantlar təklif etməklə onların seçimlərinə diqqət yetirmək vacibdir.

6. Eyni mətni bir neçə dəfə oxumaq. Oxuma vərdişlərini təkmilləşdirmək üçün eyni mətni sinifdə, cütlərdə və fərdi şəkildə təkrar-təkrar oxumaq sözün tələffüzü və başa düşülməsini artırır.

Bu strategiyalar şagirdlərə güclü oxu bacarıqları qazanmağa və özlərinə inamını artırmağa kömək edə bilər. Hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarına diqqət yetirməklə və şagirdləri müxtəlif tədris metodları ilə təmin etməklə müəllimlər bu strategiyaları səmərəli şəkildə həyata keçirə bilərlər. Uğurlu oxu bacarıqları təkcə şagirdlərin akademik həyatına deyil, həm də ümumi həyatına müsbət təsir göstərə bilər.

Aytəkin Əfəndiyeva
dosent
Aysə Fərəcli
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
aytek@mail.ru
aysafaracli2002@gmail.com

Azərbaycan turizminin inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləri

Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunu inkişaf etdirmək, eləcə də milli turizm məhsulunu formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək siyasəti, həmçinin də turizm resurslarından əhalinin sosial rifahını təmin etmək məqsədilə istifadə olunması siyasəti iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan turizminin inkişafı istiqamətində fəaliyyətini iki əsas dövrə bölə bilərik:

1. Sovet dövründə Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan turizminin inkişafında xidmətləri (1990-cı illərə qədər);
2. Müstəqil Azərbaycanın turizm sektorunun inkişafında ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləri (1993-2003-cü illər).

Hələ Sovet dövründə Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində, eləcə də Xankəndi, Şuşa, Mingəçevir, Naftalan, Naxçıvan rayonlarında, Bakının Mərdəkan qəsəbəsində turizm bazaları yaradılmışdır. 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi komitəsinin plenumunda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilən ümummilli lider

Heydər Əliyev elə həmin ildə də Nabranda “Dostluq” turizm bazasının yaradılması istiqamətində tədbirlər planı təklif etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin sovet dövründə Azərbaycan turizm bazasının formalaşdırılması istiqamətində göstərdiyi misilsiz xidmətlər yalnız bununla məhdudlaşmır, eyni zamanda da 1983-cü ildə Heydər Əliyevin birbaşa təşəbbüsü ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sahillərində mühim əhəmiyyətə malik tətillə zolaqlarının yaradılması istiqamətində qərar qəbul edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Xəzərin sahilində yaradılmış bu tətillə zonalarının fəaliyyətinə birbaşa rəhbərlik ümummilli liderin xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur.

Ümummilli liderin 1993-cü ildə müstəqil Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçilməsi ilə Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı və diversifikasiyası daha geniş xarakter almışdır. Heydər Əliyevin birbaşa təşəbbüsü ilə qəbul edilən “istirahət hüququ” insanların sosial rifahının gücləndirilməsi və turizmin inkişafının təməlini təşkil edir. 1995-ci ilin sentyabrında dünyanın ən böyük neft şirkətləri ilə bağlanan “əsrin müqaviləsi” yalnız neft sektorunu əhatə etmirdi. Belə ki, ümummilli lider bu müqavilənin bağlanması ilə bağlı keçirilən görüşlərdə həm yerli vətəndaşların, həm də xaricilərin Azərbaycana sadəcə neft gözü ilə baxmasını deyil, eyni zamanda da Azərbaycanda istirahət etməyə, hətta xarici investorların Azərbaycan turizminə investisiya qoymağa səsləyirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1999-cu ildə imzaladığı “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi ilə bağlı fərmanla Azərbaycanda turizmin inkişafının və tənzimlənməsinin ilk rüşeymləri formalaşmağa başladı. Bu Qanunun qəbul edilməsi, tətbiqi, icrası və icraya nəzarət edilməsi ilə bütün Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun bütün həlqələri nəzarətə götürülməklə bu sahədə olan boşluqlar müəyyənləşdirildi. Boşluqların doldurulması istiqamətində atılan effektiv addımlar, həyata keçirilən dövlət proqramları birbaşa olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə aparılırdı. Məhz bunun nəticəsidir ki, çox qısa müddət ərzində Azərbaycan Respublikası özünün turizm potensialından təyinatına uyğun istifadə etməklə əcnəbilərin diqqət mərkəzinə çevrilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin turizm sektorunda gördüyü işlərin məntiqi nəticəsi olaraq 2001-ci ilin 25 sentyabr tarixində Cənubi Koreya Respublikasının paytaxtı Seul şəhərində keçirilən ÜTT-nin XIV Baş Assambleyasında Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Turizm Təşkilatına üzv olaraq qəbul edilmişdir.

Ölkədə turizmi inkişaf etdirmək və turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək məqsədilə respublika Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” təsdiq olundu.

2000-ci illərin əvvəllərində Bakı, Gəncə, Naxçıvan və digər əhəmiyyətli şəhərlərdə ölkəyə gələn xarici turistlərin qəbul edilməsi, qarşılanması və yola salınması üçün müasir infrastrukturla təmin olunmuş qonaqlama mərkəzləri mövcud idi.

Azərbaycan Respublikasının regionlarının iqtisadi inkişafının başlıca istiqamətlərindən biri turizmin inkişafı olaraq qəbul edilib və potensial imkanlar bu fəaliyyətlərin inkişaf etdirilməsinə yüksək şərait yaradır.

Müstəqilliyimizin ilk illərindən başlayaraq ölkəmizin həm mədəni, sosial, siyasi, iqtisadi həm də turizm sahələrində qazanılan uğurları Azərbaycan xalqının Ulu Öndəri Heydər Əliyevin və bu gün onun siyasətini uğurla davam etdirən möhtərəm Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Aytəkin Əfəndiyeva
dosent
Fəxrəddin Rəcəbov
müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
aytek@mail.ru
recebovfaxraddin@gmail.com

Heydər Əliyevin Azərbaycanda nəqliyyat tranzit-logistika strategiyasında xidmətləri

Bütün dövrlərdə nəqliyyat iqtisadi tərəqqinin lokomotivi olub. Ona görə ki, nəqliyyat resursların bölüşdürülməsinin, mövcud xammal potensialının dövrüyyəyə cəlb edilməsinin, hazır məhsulların istehlakçılara çatdırılmasının başlıca vasitəsi kimi çıxış edir. Hələ 1969-cu ildə Heydər Əliyevin ardıcıl diqqət və qayğısı sayəsində Azərbaycanda nəqliyyat sektoru da xeyli təkmilləşmiş və inkişaf etmişdi. 1998-ci il sentyabrın 8-9-da 32 ölkənin və 13 beynəlxalq təşkilatın iştirakı ilə “Böyük İpək Yolunun Bərpa” mövzusunda keçirilən Beynəlxalq Bakı Konfransının qərarı ilə bərpa edilən Böyük İpək Yolunun (BİY), ümumilikdə TRASECA proqramının, eləcə də Şimal-Cənub layihəsinin, Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin, dəmir İpək yolu adlandırılan Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin, milli iqtisadiyyatın inkişafında, o cümlədən nəqliyyat sisteminin inkişafında mühüm əhəmiyyəti var. 1993-cü ilin may ayında Avropanın siyasi paytaxtı hesab edilən Brüsseldə təşkil edilmiş konfransda TRASECA Proqramının (Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi) təşəbbüskarlarından biri də məhz Azərbaycan Respublikası olub. Konfransın yekununda TRASECA Proqramının icrasını nəzərdə tutan Brüssel Bəyannaməsi qəbul edilib. TRASECA Proqramı çərçivəsində, eləcə də Proqramdan irəli gələn Əsas Çoxtərəfli Sazişin hədəflərinin reallaşdırılması məqsədilə ölkəmizdə çoxsaylı və genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilib. Xüsusilə, 1998-ci ildən sonra ardıcıl şəkildə icra olunan proqram və layihələr nəticəsində milli nəqliyyat sisteminin infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində nəzərəcarpacaq irəliləyişlər əldə edilib. Həyata keçirilən proqram və layihələrin başlıca məqsədi ölkəmizdə yük axınlarının səmərəli təşkilinə nail olmaq, infrastruktur təminatı təkmilləşdirməklə yük cəlbədiciliyini artırmaq, multimodal daşımalara imkan verən infrastruktur təminatı yaratmaq və bununla da nəqliyyat-tranzit xidmətlərini büdcənin əsas gəlir mənbələrindən birinə çevirməkdir.

Nəqliyyat tranzit-logistika xidmətləri sektorunun inkişafı Prezident İlham Əliyevin dövründə də daim diqqət mərkəzində olub və bu sahəyə irihəcmli investisiyalar yatırılıb. Ümumiyyətlə, milli iqtisadiyyatın tarazlı regional və sahəvi inkişafını təmin etmək istiqamətində ardıcıl işlər aparılıb. Bütün bunlar həm də onu deməyə əsas verir ki, Heydər Əliyevin öz xalqına ən böyük xidmətlərindən biri də memarı olduğu müstəqil Azərbaycan dövlətini tələyin, təsadüfün ümidinə buraxmaması, özünün siyasət məktəbində Azərbaycan dövlətinin dinamik inkişafını, bu inkişafın davamlılığını təmin edən qətiyyətli lider, qüdrətli dövlət xadimi yetişdirməsidir. Böyük İpək Yolunun bərpa istiqamətində davamlı işlər görən Azərbaycan Respublikası, 2005-ci ildə Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə qoşuldu. Beləliklə də, ölkənin Şərq-Qərb (Böyük İpək Yolu) və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində Avropa və Asiyanın mühüm nəqliyyat qovşağına çevrilmək imkanları daha da artdı. Azərbaycan yeganə ölkədir ki, “Şimal-Cənub” və “Şərq-Qərb” nəqliyyat dəhlizləri layihələrinin ikisində də iştirak edir. Regionda reallaşan hər bir nəqliyyat layihəsində əsas aparıcı dövlət olan Azərbaycan beynəlxalq əhəmiyyətli dəmir yollarının tikintisi və yenidən qurulmasına da böyük əhəmiyyət verir. Bunun bariz nümunəsi olan və dünyanın ən iri 100 layihəsindən biri sayılan Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolunun tikintisi Prezident İlham Əliyevin birbaşa rəhbərliyi və dəmir iradəsi ilə həyata keçirilib. Artıq 5 ildən çoxdur istifadəyə verilən BTQ qitələrarası daşınmalar üçün geniş imkanlar açıb. Çin ilə Avropa ölkələri arasında ən qısa marşrut olan bu dəmir yolunun yaratdığı əlverişli şərait bir çox ölkələrin, xüsusilə Şərq ölkələrinin diqqətini cəlb edib. BTQ dəmir yolu xətti Asiya ilə Avropa arasında ən qısa və rahat yol olub yüklərin daşınmasına sərf edilən vaxtı 2 dəfədən çox azaltmağa imkan verir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu Mərkəzi Asiya ölkələrinin – Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan,

Qırğızıstan, Tacikistan və Əfqanıstanın da Avropa və dünya bazarlarına çıxışını asanlaşdırır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu Çinin elan etdiyi, Azərbaycan da daxil olmaqla, bir sıra ölkələrin dəstəklədiyi “Bir kəmə, bir yol” iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsinə çevrilib. BTQ dəmir yolunu İpək Yolu iqtisadi kəmərinin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirsək, onun başlıca vəzifəsi Çindən və Cənub-Şərqi Asiyanın digər ölkələrindən Avropaya yüklərin daşınmasıdır. İnamlı deyə bilərik ki, bu dəmir yolu qitələrarası daşımalar üçün böyük imkanlar yaradır.

Avrasiyanın nəqliyyat xəritəsini yeniləşdirən, dəmir İpək Yolu adlandırılan Bakı-Tbilisi-Qars Azərbaycan Respublikasını əhəmiyyətli tranzit daşınmalar mərkəzinə çevirib və bu yol ilə gələcəkdə 15 milyon tonadək yük daşımaq mümkün olacaq.

Bünövrəsi Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan nəqliyyat tranzit-logistika strategiyasının uğurla davam etdirilməsi nəticəsində Azərbaycan dünyanın əsas yük axını istiqaməti olan Çin-Avropa arasında həlledici ölkəyə çevrilib. Dünyada və regionda baş verən geosiyasi hadisələrin də rəvac verdiyi bir sıra səbəblərdən Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi – Orta Dəhliz Mərkəzi Asiya ölkələri və Xəzər dənizi üzərindən keçməklə Avropa ilə Asianı birləşdirən ən qısa və rahat marşrutdur. Bir sıra önəmli üstünlüklərə malik Orta Dəhliz boyunca vahid tarif, “bir pəncərə” prinsipi tətbiq olunur. Əlverişli coğrafi mövqe Orta Dəhliz üzərində yerləşən dövlətləri Avropa ilə Asianı birləşdirən əsas tranzit ölkələri kimi gündəmə gətirib. Orta Dəhlizin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bütün iştirakçı dövlətlər bu marşrutun funksionallığının artırılmasına güclü siyasi iradə nümayiş etdirirlər. Dəhliz boyunca yerləşən ölkələr arasında ikitərəfli və çoxtərəfli formatlarda əməkdaşlıq getdikcə genişlənir ki, bu da daşınmalar, yüklərin cəlb edilməsi, logistika ilə bağlı məsələlərin uzlaşdırılmasına geniş imkanlar yaradır. Coğrafi əhatə baxımından Orta Dəhliz, həm də Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) üzvlərini birləşdirən bir arteriyadır. Dəhliz üzərindən daşınmalar iqtisadi tərəqqiyə dəstək verməklə yanaşı, həm də digər sahələrdə integrasiyanı sürətləndirəcək ki, bu da dəhlizin strateji əhəmiyyətini yüksəldir. Orta Dəhlizin digər marşrutlara integrasiyası isə gözlənilən dividendləri daha da artıracaq. Orta Dəhliz marşrutu ilə daşınan yüklər, həm də Azərbaycanın ərazisindən keçən Şimal-Cənub və Şərq-Qərb dəhlizlərinə integrasiya edilmiş yollarla daşına bilər. Eyni zamanda, 44 günlük Vətən müharibəsində işğaldan azad edilən Şərqi Zəngəzur regionunda da dəhlizin inkişaf etdirilməsi perspektivləri mövcuddur. Zəngəzur vasitəsilə Naxçıvandan Türkiyəyə, oradan isə daha geniş coğrafiyaya çıxış mümkündür. Zəngəzur dəhlizi açıldıqdan sonra Azərbaycanın Orta Dəhliz vasitəsilə daşınma imkanları daha da genişlənəcəkdir. Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsindəki Qələbəsi nəqliyyat-logistika sahəsində də yeni reallıqlar yaratdı. Təbii ki, söhbət Zəngəzur dəhlizindən gedir. Bu dəhliz vasitəsilə Azərbaycandan Türkiyəyə daşınan yükləri qısa müddətdə Avropa və Yaxın Şərq ölkələrinə çatdırmaq imkanı yaranacaq. Zəngəzur dəhlizi Azərbaycanın tranzit imkanlarını daha da genişləndirəcək. İşğaldan azad edilən ərazilərdə dəmir yolu infrastrukturunun yenidən qurulmasına və təzə xətlərin çəkilməsinə artıq start verilib. Hazırda Bərdə-Ağdam, Horadiz-Ağbend dəmir yolu xətlərinin yenidən qurulması və Füzuli-Şuşa təzə dəmir yolu xəttinin inşası istiqamətində işlər davam edir.

Azərbaycan hava nəqliyyatı infrastrukturunun yaxşılaşdırılması, hava limanlarının ən yüksək səviyyəyə çatdırılması, eləcə də hava məkanından istifadənin liberallaşdırılması istiqamətində ardıcıl işlər görür. Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportu yükdaşımalarının və yük terminalının buraxılış gücünə görə regionun ən böyük aeroportudur. Bu ilin 5 ayında Azərbaycanda hava nəqliyyatı ilə 26 min 257 ton yük daşınıb ki, bu yüklərin dəyəri 610 milyon 166 min dollardır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tikilən hava limanları Qarabağın Azərbaycan iqtisadiyyatına reintegrasiyasından əlavə ölkəmizin hava nəqliyyatı ilə yükdaşımalardakı rolunu da artıracaq. Azad olunmuş ərazilərdə inşa edilən ilk hava limanı – Füzuli Beynəlxalq Aeroportu Qarabağ iqtisadiyyatının region bazarları üzrə şaxələnməsinə xüsusi töhfə verəcək. Bu hava limanı yükdaşımalar, xüsusən də beynəlxalq yükdaşımalar üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizin sənaye potensialını nəzərə alsaq, Füzulidə açılacaq hava limanı, həm də həmin yerlərdə istehsal olunacaq sənaye məhsullarının dünya bazarına çıxarılması və bütövlükdə regionun ixrac imkanlarının genişləndirilməsi baxımından vacibdir.

Aytəkin Əfəndiyeva
dosent
Xəzər İsmayılov
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
aytek@mail.ru
xezer.ismayilov418@gmail.com

Azərbaycan perspektivli turizm ölkəsi kimi

Hazırda dünya ölkələri arasında olan iqtisadi əlaqələrin sürətlə inkişaf etdiyi dövrdə turizm xarici iqtisadi fəaliyyətin dinamik inkişaf edən sahələrindən hesab olunur. Turizm sektorunda göstərilən xidmətlərin sadəcə kəmiyyət göstəriciləri cəhətdən deyil, keyfiyyət cəhətdən də təkmilləşdirilməsi, turistlərdə məmnunluq səviyyəsinin artırılmasına nail olmaq məqsədilə ixtisaslı kadrların hazırlanması davam etdirilir. Ölkə başçısının balanslı və məqsədyönlü xarici və daxili siyasəti nəticəsində ölkəmiz bu gün dünyada ən təhlükəsiz, sabit ölkələr sırasındadır.

Statistik məlumatlara əsasən qeyd edə bilərik ki, 2022-ci ildə Azərbaycana dünyanın 180 ölkəsindən 1612 min və yaxud əvvəlki il ilə müqayisədə təxminən 2 dəfə çox əcnəbi, vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir. Azərbaycana səfər edən xaricilər içərisində ilk yerlərdə əsasən Rusiya, Türkiyə, İran gəlir. Növbəti sıralamada isə Səudiyyə Ərəbistanı, Hindistan, Pakistan, Qazaxıstan və başqa ölkələr növbələşir. Türkiyə, Hindistan, Səudiyyə Ərəbistanı üzrə bərpa göstəriciləri 90 %-dən çoxdur. Pakistan, İordaniya, Belarus kimi ölkələr isə 2019-cu ildəki ümumi nəticələri üstələmişdir.

2022-ci ildə keçirilən Azərbaycan Turizm Sammitində daxili və xarici turizm üzrə növbəti dörd ilə hesablanan hədəflər açıqlamışdır. Növbəti dörd il üçün turizmin inkişafına istiqamətlənmiş on əsas təməl istiqamət üzrə ümumi hədəflər müəyyənləşdirilmişdir. Bu hədəflər həmçinin "Azərbaycanın 2022-2026-cı illər ərzində sosial iqtisadi inkişaf Strategiyası"nda qeyd olunan tapşırıqların icrasına istiqamətlənmişdir. Başlıca məqsəd Azərbaycanı dayanıqlı, keyfiyyətli və əlçatan turizm destinasiyasına çevirməkdir. Başlıca hədəflərdən biri 2026-cı il ərzində Azərbaycana gələn əcnəbilərin sayını ümumi 4 milyon nəfərə, ölkədə turizm səfəri edən vətəndaşların ümumi sayını isə təqribən 6 milyon nəfərə çatdırmaqdır.

Azərbaycanın bölgənin lider dövlətinə çevrilməyi dünyanın məşhur firma, şirkətlərinin, brendlərinin Azərbaycana diqqətinin artmasına səbəb olmuşdur. İqtisadi inkişaf nəticəsində turizm sahəsinə xüsusi dövlət qayğısı, həmçinin sahibkarlıq fəaliyyətinə əlverişli şəraitin yaradılması dünyanın tanınan otel şirkətlərinin ölkəmizə axınını gücləndirmişdir. Bu gün "Four Seasons", "Mariott", "Hilton", "Fairmont", "Jumeirah", "Kempinski", "Hyatt", "Sheraton" kimi dünyanın 8 aparıcı otel brendi Bakı şəhərindədirsə, bu, ölkəmizdə turizm sektorunun inkişaf etməsinin bir göstəricisidir. Belə brendlərə sadəcə dünyanın inkişaf etmiş şəhərlərində təsadüf edilir. Bakıda 5 ulduzlu otellərin sayı durmadan çoxalır. 5 ulduzlu otellərdə rahat, yerləşmə, yüksək xidmət, cazibəli interyer diqqəti xüsusilə cəlb edir. Belə otellərin inşası ölkəmizə gələn turistlərin marağının çoxalmasında xüsusi rol oynayır. Bu gün nəinki Bakıda, həmçinin Azərbaycanın çox yerlərində müasir səviyyədə otellər tikilmişdir. Şamaxıda, Qəbələdə, Qubada və digər məkanlarda müasir bir çox tələblərə cavab verən bir çox otellər inşa edilib. Bütün bunlar İlham Əliyevin rəhbərliyiylə, ölkə həyatının başqa sahələri kimi, turizm sahəsinə də ayırdığı diqqətin bariz nümunəsidir. İnkişaf etmiş dünyanı maddi abidələri heyrtləndirən Azərbaycanda yay turizmi ilə birgə, qış turizm bazasının yaradılması davamlı turizmə nail olmağa xüsusi şərait yaratdı. Şahdağ turizm kompleksinin yaradılması ölkəmizin qış turizminin inkişaf etməsində uğurlara gətirmiş oldu. Bu tipli komplekslərdən universallığı, müasirliyi fərqlənən kompleks Şahdağ turizm kompleksi bir çox müasir tələblərə cavab verir. Azərbaycanda nəqliyyat, yol və başqa infrastrukturun müasirləşdirilməsi turizm sektorunun inkişafına yol açır.

Prezident İlham Əliyevin turizmə göstərdiyi diqqətin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan perspektivli turizm ölkəsinə çevrilib. Son illər ölkəmizdə mehmanxana və mehmanxana tipli

obyektlər tikilib istifadəyə verilib. Azərbaycan turizminin coğrafiyası genişləniib. Hazırda Azərbaycanda turizm yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Turizm sektoru gündən-günə inkişaf edən respublika iqtisadiyyatının prioritet istiqamətinə çevrilmişdir. Ölkənin turizm sektoru tərəfindən göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara cavab verən səviyyəsinin təmin edilməsi və dünya turizm xidmətləri bazarında ölkə turizminin rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində davamlı olaraq işlər aparılır. Azərbaycanın qədim tarixi abidələri və coğrafi şəraiti ilə məşhur olan bir çox yerlərinə turist axını davam edir. Ölkənin bütün bölgələrində turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması, turizmə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, turizmin müxtəlif növlərinin inkişafı, mehmanxana və digər turistlərə xidmət müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi istiqamətində davamlı işlər aparılır.

Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafı istiqamətində görülmüş işlər turizm sahəsində də özünü biruzə verir. İlham Əliyevin diqqəti, qayğısı nəticəsində turizm sektoru ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsinə çevrilib. Son illər turizm infrastrukturunun yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafına təkan verir. Statistik göstəricilərə nəzər salsaq aydın olar ki, 2022-ci ilin yanvar-avqust ayları ərtzində ölkəmizə dünyanın 184 ölkəsindən 1243,8 min və yaxud əvvəlki il ilə müqayisədə 34,8 % çox əcnəbi, vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir. Gələnlərin 32,7 %-i Rusiya, 18,7 %-i Türkiyə, 8,5 %-i İran, 5,4 faizi Səudiyyə Ərəbistanı, 3,4 %-i Pakistan, 2,1 %-i BƏƏ, 1,8 %-i Özbəkistan və digər ölkələrin vətəndaşları olub. Gələnlərin 68,9 %-ni kişilər, 31,1 %-ni qadınlar təşkil edib.

Aytəkin Əfəndiyeva
dosent
Nərgiz Məmmədzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
aytek@mail.ru,
memmedzadenergiz97@gmail.com

Azərbaycanda turizmin idarəedilməsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu

Azərbaycan hələ qədim dövrlərdə Böyük İpək Yolu üzərində mühüm dayanacaq kimi tanınan bir ölkə olmuşdur. Azərbaycan dövlətinə ilk səyahətlər ticarət, dini, siyasi və dərkətmə məqsədləri ilə əlaqəli olmuşdur. Qədim Azərbaycan ərazisindən keçən ticarət karvanlarının hərəkətini ilk səyahətlər hesab etmək olar. Hələ eramızdan əvvəl Azərbaycanda olmuş səyyah və alimlərdən Plininin, Plutarxın, Herodotun, Ptolomey və Strabonun adlarını çəkmək olar.

Turizmin inkişaf tendensiyası ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 27 iyul 1999-cu ildə Heydər Əliyev “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında” fərman imzaladı. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında turizm bazarının hüquqi əsaslarının bərqərar edilməsinə yönəlmiş dövlət siyasətinin prinsiplərini, turizm fəaliyyətinin əsaslarını müəyyənləşdirdi, turizm sahəsində münasibətləri tənzimləyərək, sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması qaydalarını meəyyən etdi.

Hazırda dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə beynəlxalq turizm xarici iqtisadi fəaliyyətinin ən dinamik inkişaf edən sahələrindən birinə çevrilib. Ümumiyyətlə, turizm xidmətin xüsusi bir sahəsi olmaqla, insanların beynəlxalq hərəkəti və yaxud səyahəti ilə bağlıdır və bu sahənin inkişafı 20-ci əsrin ikinci yarısından başlayaraq geniş vüsət alıb. Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yeni ictimai-iqtisadi inkişaf yoluna qədəm qoyan, açıq bazar iqtisadiyyatı sisteminin tələbləri əsasında inkişaf edən Azərbaycan beynəlxalq aləmə inteqrasiya prosesləri çərçivəsində dünya dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələrini genişləndirib. Ölkəmizdə bu əlaqələrin bir qolu olan beynəlxalq turizm münasibətlərinin inkişafı istiqamətində də təqdirəlayiq

işlər görülüb. Azərbaycanda turizmin inkişafı sahəsində qarşıya qoyulan əsas məqsədlər sırasında turizm ehtiyatlarının öyrənilməsi və onların genişləndirilməsi, turistlərin istirahəti, onların tələbatının ödənilməsi üçün zəruri olan xidmətlərin, ekskursiya və digər mədəni tədbirlərin çeşidinin genişləndirilməsi və müasir standartlara uyğunlaşdırılması, sanatoriya- kurort sərvətlərinin öyrənilməsi və davamlı istismarı, mehmanxanaların və digər turizm obyektlərinin tikintisinin genişləndirilməsi, turizm marşrutlarının artırılması, turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi, prioritet turizm növü kimi mədəni turizm, ekoloji turizm və kənd yaşıl turizmi, rekreasiya turizmi sahəsində dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsi, milli adət-ənənələrimizi,

Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni irsini, ayrı-ayrı regionların və şəhərlərin tarixini əks etdirən materialların nəşr etdirilməsi və yayılması, milli sənətkarlıq və suvenir məhsullarının istehsalının, həmçinin, satışının genişləndirilməsi kimi istiqamətləri qeyd etmək olar. Azərbaycanı turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraiti olan ölkə kimi dünyada tanıtdırmaq məqsədi ilə yeni Azərbaycan turizm əmtəə nişanının və turizm sahəsində olan Azərbaycan brendlərinin reklam-təbliğat və məlumat-sorğu fəaliyyətinin canlandırılması, beynəlxalq proqramlar çərçivəsində regional mədəni turizm marşrutlarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi prioritet istiqamətlərdəndir.

Prezident İlham Əliyev ölkəmizdə turizmin inkişafını vacib istiqamətlərdən biri kimi daim diqqətdə saxlayır. Turizmin inkişafı Azərbaycanın regionlarının iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərindən biri kimi qəbul edilib və beynəlxalq təşkilatların rəyinə görə, həyata keçirilməsi üçün gözəl imkanlar var.

Turizm üzrə rəqəbatqabiliyyətlik siyahısında Azərbaycan ölkə arasında 39-cu yerdə qərarlaşmışdır. Turizm Azərbaycanda iqtisadiyyatın ayrıca sektoru kimi mövcuddur. Ümumdünya Səyahət və Turizm Şurasının hesabatına əsasən Azərbaycan 2010-2016-cı illərdə turizmin ən sürətli inkişaf etdiyi 10 ölkə arasına daxil olmuşdur. 2001-ci ilin sentyabr ayının 25-də Cənubi Koreya Respublikasının paytaxtı Seul şəhərində Ümumdünya Turizm Təşkilatının XIV Baş Assambleyasında Azərbaycan Respublikası bu beynəlxalq turist təşkilatına üzv olub. Bu isə öz növbəsində respublikamıza turizm fəaliyyəti üzrə tövsiyələr və praktiki kömək edilməsinə imkan yaratdı. Azərbaycanda 2011-ci ilin "Turizm ili" elan edilməsi, heç şübhəsiz ki, ölkəmizdə turizmin inkişafında mühüm nəticələr əldə olunmasına, əlverişli coğrafi mövqeyi, iqlimi, mədəni-tarixi irsi, qonaqpərvərliyi, daxili sabitliyi, gözəl təbiəti olan ölkəmizin tezliklə dünyanın turizm mərkəzlərinin birinə çevrilməsinə öz töhfəsini verəcək. Son on ildə ölkəmizin iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni və turizm sahələrində əldə etdiyi nailiyyətlər Azərbaycan dövlətinin qurucusu və memarı dahi Heydər Əliyevin və bu gün onun daxili və xarici siyasətini layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyevin böyük zəhməti hesabına qazanılmışdır.

Aytəkin Əfəndiyeva
dosent
Lənkəran Dövlət Universiteti
aytek@mail.ru

Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası

Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası ölkədə yaranmış iqtisadi, siyasi, ictimai qaydalara cavab verən, sahə və regional mühitlərdə strukturlaşmış ölkə miqyaslı iqtisadi sistemlə tənzimlənən iqtisadi fəaliyyət başa düşülür. Müasir dövrdə qloballaşma prosesinin hər nə qədər sürətlənməsinə və dövlətlərin iqtisadiyyatlarının bir-birlərindən daha çox təsirlənməsinə baxmayaraq hələ də hər bir dövlətin iqtisadiyyatı başlıca olaraq milli iqtisadi sərhədlər daxilində formalaşır. Bu şəkildə formalaşan iqtisadiyyat yerli bazarın qanunauyğunluqları, ənənələri, baş verən proseslər, qəbul olunan yerli qanunların hesabına özünəməxsus şəkildə inkişaf edir. Milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün tətbiq edilən siyasətlərdə bu baxımdan fərqli prinsip və yanaşmaların

tətbiq olunması başa düşüləndir. Milli iqtisadiyyatın əsaslandırılması və onun özünəməxsus olmasının qeyd olunması dövlətlərin təkcə iqtisadi baxımdan fərqli inkişaf yolları ilə irəliləməsi ilə xarakterizə olunmur. Dövlətlərin iqtisadiyyatlarının fərqli xüsusiyyətlərə sahib milli iqtisadiyyatlar şəklində formalaşmasına təsir göstərən digər amilləri qeyri-iqtisadi təsirlər başlığında ümumiləşdirə bilərik. Bu qeyri-iqtisadi təsirlərə dövlətlərin fərqli qanunlar sisteminə sahib ola bilməsi, adət və ənənələrin özünəməxsusluğu, təbii şərait və ictimai coğrafi mövqe fərqlilikləri, yerli və regional səviyyədə baş verə biləcək dəyişiklikləri misal göstərmək olar. Hal hazırda yüksək inkişaf etmiş ölkələrin milli iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirmək üçün tətbiq etdikləri modellər hər birinin yerli şəraiti əsasında formalaşmış və milli iqtisadiyyatlarına tətbiq olunduğu zaman effektiv olan tədbirlər kompleksidir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin milli inkişaf modelini hazırlayan zaman inkişaf etmiş ölkələrin modellərinin müsbət təcrübələrindən yararlanmaları ilə yanaşı, bu təcrübələri milli xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırmaları və bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq inkişaf etdirmələri də önəmlidir. Dövlətlərin yüksək sosial-iqtisadi rifah pilləsinə yüksəlməsi üçün milli iqtisadiyyatın inkişafı mütləqdir. Bu baxımdan dövlətlərin qarşısında duran əsas məsələ milli iqtisadi inkişafın sabitliyini təmin etməkdən ibarətdir. Dövlətlərin iqtisadi inkişafı qeyti-xətti bir prosesdir. Belə ki, iqtisadi proseslər tsiklik xarakter daşıyır. Müəyyən müddət ərzində yüksəliş və enişlərlə xarakterizə oluna bilər. Buna baxmayaraq bu yüksəliş və enişlərin sonunda hər növbəti dövrlər bir əvvəlkinə nisbətən daha yaxşı və yüksək mövqedə qərar tutur.

Azərbaycan Respublikası Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan dövlətlərin 2015-ci ilin 25-27 sentyabr tarixlərində keçirilən Dayanıqlı İnkişaf Sammitində 2016-2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə qoşulmuşdur. Qarşıya qoyulmuş məqsəd və hədəflər dayanıqlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini əhatə etməklə, Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə əsaslanır və növbəti inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin icrasının institusional və siyasi baxımdan kompleks yanaşma tələb etdiyini nəzərə alaraq, Azərbaycanda daha dayanıqlı, əhatəli və şaxələndirilmiş iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, sosial sahələrin inkişafının təmin edilməsi üçün səmərəli milli icra mexanizminin formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”dən irəli gələn öhdəliklərlə bağlı dövlət orqanlarının üzərinə düşən vəzifələrin icrasının əlaqələndirilməsi məqsədi ilə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaradılmışdır. Bu imkanlar 2030-cu ilə qədər olan mərhələdə Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə və müasir həyat standartlarına əsaslanan yüksək sosial rifah cəmiyyətinə malik qüdrətli dövlətə çevrilməsinə zəmanət verir. Azərbaycan dövləti ölkədə əhalinin rifahının daha da artırılması üçün sosialyönümlü dayanıqlı iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi yolunu seçmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf strategiyasının əsas məqsədləri Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində yaxşı idarəetmə əsasında makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək, iqtisadiyyatın strukturunu təkmilləşdirmək, məşğulluğu artırmaq, tarazlaşdırılmış regional inkişafı təmin etmək, biznes mühitini yaxşılaşdırmaq və özəl sektorun iştirakçılığını gücləndirmək, neft gəlirlərinin düzgün idarə edilməsi hesabına sosial və iqtisadi infrastrukturun qurulması, yüksək yığım və nisbətən kiçik xarici borclar, yoxsulluğun azaldılması; özəl sektorun ÜDM-də payının yüksək həddə çatdırılması və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində uğurlara imza atmasıdır. Azərbaycan Minilliyin İnkişaf Məqsədləri üzrə bir çox hədəflərə nail olmuş və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2016–2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə qoşulmuşdur. Azərbaycanda daha dayanıqlı, əhatəli və şaxələndirilmiş iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, sosial sahələrin tarazlı inkişafının təmin olunması üçün səmərəli milli icra mexanizmi yaradılacaqdır.

Əlixan Bədəlov
dosent
İlkin Əliyev
mütəxəssis
Lənkəran Dövlət Universiteti
alixan.badalov@mail.ru
ilkinlect@gmail.com

Heydər Əliyev və bazar iqtisadiyyatı modelinin perspektiv istiqamətləri

Ümummilli lider Heydər Əliyevin konseptual əhəmiyyətli, qlobal miqyaslı, geniş diapazona malik zəngin yaradıcılıq irsi bütün dövrlərdə sosial-mədəni, o cümlədən iqtisadi-siyasi fəaliyyət sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün milli dəyərə malik proqram xarakterli sənəddir. Ulu Öndər Heydər Əliyev ideologiyası əsasında dinamik inkişaf yolu keçən Azərbaycanın müstəqillik tarixinin mühüm uğurlarının təməli respublikamızın güclü iqtisadi bazaya və elmi əsaslar üzərində müəyyənləşdirilən iqtisadi strategiyaya malik olması, heç bir dövlətdən asılı olmadan müstəqil siyasət yeritməsi, iqtisadi-siyasi, diplomatik müstəvidə milli maraq və dəyərlərini qətiyyətlə müdafiə etməsidir.

Azərbaycan neftinin dünya bazarına sərbəst çıxışını təmin edən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin çəkilişi ideyasının reallığa çevrilməsi Heydər Əliyevin “Yeni neft strategiyasının” ən mühüm nailiyyətləri kimi yüksək dəyərə malikdir.

Qlobal miqyaslı progressiv inkişaf yolu keçmiş hər bir ölkənin iqtisadiyyatının başqa ölkələrin iqtisadiyyatından fərqlənməsini şərtləndirən özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Ölkədə milli kriteriyalara uyğun inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı modeli formalaşmışdır. Bu modelin əsas paradigmalarının perspektiv istiqamətini aşağıdakı kriteriyalarla xarakterizə etmək olar:

- milli maraqları həyata keçirməyə qabil olan, təbii-coğrafi, elmi-texniki, maliyyə, avtomatika, informatika, texnologiya baxımdan yüksək dərəcədə özünütəmin etməyə malik iqtisadi resurslar;

- inkişafın perspektiv xətlərini müəyyənləşdirən elmi-nəzəri mənbə – İnkişaf proqramı;
- inkişaf proqramının həyata keçirilməsində dövlətin tənzimləyici rolunun güclü olması;
- informatlaşmış, innovasiyalı iqtisadiyyat;
- strateji əhəmiyyətə malik mülkiyyət formaları;
- bir yerə cəmlənmiş çoxşaxəli təsərrüfat və istehsal strukturları;
- iqtisadiyyatın yüksək dərəcədə sosial yönümlü olması və s.

Bu kriteriyalar, əlbəttə ki, müasir standartlar səviyyəsində qanunvericilik bazasının yaradılması, iqtisadi islahatların aparılması, qlobal miqyaslı innovativ layihələrin həyata keçirilməsi, daxili investisiyaların xarici sərmayə qoyuluşlarını üstələməsi, sahibkarlıq şəbəkəsinin genişləndirilməsi, özəl sektorun fəaliyyət dairəsinin artırılması, daxili və xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması, iqtisadi-intellektual əməyin avtomatik idarəetmə sistemi ilə integrasiyası kontekstində optimallaşır.

Dünya praktikasında təsdiq edilmişdir ki, hər bir iqtisadi inkişaf modeli perspektiv iqtisadi strategiya və bu strategiya dairəsində həyata keçirilən intensiv və ekstensiv miqyaslı iqtisadi islahatlar vasitəsilə reallaşdırılır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin layiqli siyasi davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Prezident səlahiyyətlərinin icrasına başladığı ilk gündən Respublikada milli inkişaf prioritetlərini düzgün müəyyənləşdirmiş, intensiv və ekstensiv istiqamətdə islahatlar həyata keçirmişdir. Bu baxımdan Respublikamızın Prezidenti İlham Əliyevin 24 noyabr 2003-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” ilk fərmanı xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Əsası Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinə, sosial rifahın daha da artırılmasına, investisiyaların cəlbinə, azad rəqabət mühitinə və insan kapitalının inkişafına istiqamətlənən Strateji Yol Xəritəsi qısa, orta və

uzunmüddətli dövrləri əhatə etməklə, 3 dövrü – 2020-ci ilədək, 2025-ci ilədək və 2025-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edir ki, bu da mərhələli şəkildə respublikada dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədinə xidmət edir. İqtisadiyyatın davamlı inkişafı 2022-ci ildə qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafını təmin etmiş, qeyri-neft-qaz sektoru ÜDM 52,2 % və neft-qaz sektoru isə 47,8% təşkil etmişdir.

2025-ci ilə qədər qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyaların qeyri-neft ümumi daxili məhsulundakı payının 4 faizə çatdırılması hədəflənib.

Bu gün Azərbaycan dünyanın dinamik inkişaf edən ölkəsidir. 2023-cü ildə ölkəmizdə iqtisadi artımın 1,8 faiz təşkil edəcəyi, qarşıdakı 2 il ərzində isə qeyri-neft sektorunda əldə olunan müsbət göstəricilər hesabına orta hesabla 2,3 faiz olacağı proqnozlaşdırılıb.

Son 20 ildə respublika iqtisadiyyatı 3 dəfədən çox artıb, valyuta ehtiyatları 65 milyard dollara çatıb, ümumi daxili məhsulun (ÜDM) nominal həcmi 22 dəfə yüksələrək 133,8 milyard manat olub, əhalinin gəlirləri isə 13,7 dəfə çoxalıb.

Böyük inamla qeyd edə bilərik ki, 44 günlük Vətən müharibəsində tarixi Zəfər nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin ümumi iqtisadiyyatına reintegrasiyası, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin imkanlarından faydalanmaq Azərbaycanın inkişafına böyük təkan verəcəkdir. Regionda təhlükəsizliyin, sabitliyin, rifahın və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşması, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişaf etməsi Cənubi Qafqazın lider dövləti olan Azərbaycanın regionda iqtisadi xəritəsinin müəyyən edilməsində rolunu daha da möhkəmləndirəcəkdir.

Fərhad Mirzəyev
dosent
Aynurə Abbasova
magistrant
Bakı Dövlət Universiteti
farhad_1958@mail.ru
abbasovaaa2001@gmail.com

İqlim dəyişikliyinə kənd təsərrüfatının inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi

İqlim dəyişikliyi və onun təbiətə təsirləri müasir dövrdə ən aktual məsələlərdən biridir. İqlim dəyişikliyi nəticəsində baş verən ekstremal hava şəraiti bu şəraitin təbiətə, eyni zamanda kənd təsərrüfatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməsi yağış və şaxtalı günlərin az olması, mövsümün mülayim keçməsi ilk növbədə əkinçilikdə bitkilərin vegetativ inkişafının normal şəraitdə getməsinə mane olur, nəticə etibarilə ziyanvericilərin aktivləşməsinə səbəb olar.

Kənd təsərrüfatından əldə olunan ərzaqlar ilk növbədə insanları əsas qida ehtiyacı ilə təmin etdiyindən bu sahə iqlim dəyişikliyi qarşısında dayanan ən həssas sektorlardan biridir. Kənd təsərrüfatı sahələrini iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirindən qorumaq üçün əsaslı şəkildə araşdırmalar aparmaq və bu təsirləri minimuma endirmək məqsədi ilə məsul qurumlar və şəxslər əllərindən gələni etməlidir. Məsələn, əgər su qıtlığının bütün regionda sürətlə artacağı gözlənilirsə, gübrənin də qiymətinin artacağı təqdirdə məhsulun həcmi azalması və bunun nəticəsində uyğun biznes sahələrinin mənfi istiqamətdə təsəvvülənəcəyini qaçınılmaz edir. Digər tərəfdən su ehtiyatlarının çatışmazlığı insanlar üçün də böyük riskdir. Deməli bir vətəndaş olaraq bu təsirlərə heç kəs laqeyd qalmamalıdır.

Məlumdur ki, iqlim dəyişikliyi, yerin atmosferindəki dəyişikliklər, okeanların suyunun artıb-azalması, buzlaqların əriməsi və ya əksinə, həmçinin bəzi insan fəaliyyəti ilə bağlı təsirlər nəticəsində yaranır. İqlimi formalaşdıran xarici proseslər günəş radiasiyasında və Yer orbitində baş verən dəyişikliklərdir. İqlim dəyişikliyinə təsir edən əsas amillərə misal olaraq qitələrin və okeanların real ölçüsündə və nisbi mövqeyində baş verən dəyişikliyi, günəşdə və okeanların müxtəlif dərinliklərində baş verən istilik miqdarının dəyişməsinə və s. göstərmək kifayətdir.

İstiləşmə iqlim dəyişikliyinə təsir göstərən faktlardanır. İqlim dəyişikliyinə dövlətlər arası ekspertlər qrupunun araşdırılmasına və qiymətləndərməsinə görə son 100 ildə yer kürəsində orta temperatur təxminən 0.8 dərəcə artıb. Temperaturun artması isə əsasən antropogen amillərlə bağlı olub, istilik effekti yaradan qazlardan asılıdır. Bu qazlar karbon, metan qazı, azot oksidi və xlorfülör birləşmələridir. Son illərin kosmik müşahidələri göstərir ki, tornado və sunamilərin həm intensivliyi, həm də baş vermə tezliyi artıb, isti iqlimə malik ölkələrdə sel və daşqın hadisələrinin sayı çoxalıb. Başqa sözlə desək bütün təbii fəlakətlərin artmasının səbəbindən iqlim dəyişikliyi bu və ya digər dərəcədə iştirakçı hesab olunur.

Respublikamız da qlobal iqlim dəyişmələrinin təsirindən kənarda qalmamışdır. Son 100 ildə ölkə ərazisində orta illik temperatur təxminən 0.4 dərəcə artmış, son 10 ildə isə sel və daşqınların sayı daha da çoxalmışdır. Əgər quraqlığın kənd təsərrüfatına təsirinə nəzər salsaq görərik ki, yağıntıların qeyri- bərabər paylanması nəticəsində aral bölgələrində qış mövsümündə quraqlıq hökm sürür, payızda əkilən taxılın kəlləmə fazası aşağı düşür. Torpağın vəziyyətinin münbit olmaması əkilən taxılın korlanmasına və zərərverici xəstəliklərin yayılmasına gətirir.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirsək iqlim dəyişikliyinə istər ölkəmiz, istərsə də dünya miqyasında kənd təsərrüfatına vurduğu ziyan özünü təsərrüfatdan yığılan məhsulun miqdarının azalması; məhsulun əkilmə və yığılma vaxtlarının dəyişməsi; kənd təsərrüfatında həm bitkilər, həm də heyvanlar arasında bakterial xəstəliklərin artması formasında biruzə verir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə həmişə ekoloji problemlərin azaldılması, təbiətə, kənd təsərrüfatına dəyər biləcək ziyanın aradan qaldırılması məqsədilə müvafiq nazirlik və qurumların qarşısına vacib həll olunması məsələlər qoymuşdur. Qəbul olunmuş Strateji Yol Xəritələrində əks olunmuş tədbirlərin icrasında dövlət qurumları ilə yanaşı sadə insanlardan tutmuş vətəndaş cəmiyyəti institutlarına qədər bütün maraqlı tərəflərin yaxından iştirakı və dəstəyinin vacibliyini Ulu Öndər bizə vəsiyyət etmişdir.

2023-cü ildə dünyanın ən böyük fındıq istehsalçılarından olan Azərbaycanın fındıq bağları iqlim dəyişikliyi və nəticədə su qıtlığı problemləri ilə üzləşib. Yekun araşdırmalara görə müəyyən regionlarda məhsuldarlıq 30%-dək aşağı düşüb. Dünya üzrə statistikaya fikir versək görərik ki, belə getsə iqlim dəyişikliyi qida böhranına da səbəb ola bilər. İqlim dəyişikliyinə kənd təsərrüfatına təsirini qiymətləndirmək və gələcəkdə baş verə biləcək mümkün hadisələrin ekoloji-iqtisadi-riyazi modelini qurmaq mühüm əhəmiyyətə malikdir. İqlim dəyişikliyinə kənd təsərrüfatına təsirini qiymətləndirmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə olunur. İlk olaraq MAQATE (Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Təşkilat) təşkilatının üzvü olan ölkələrdə aparılan izotop texnikalardan istifadə olunur və torpağın degradasiyası və çöküntülərin təsirini qiymətləndirmək üçün radionuklidlərin istifadəsi nəzərdə tutulur. Digər növ riyazi üsullarda məhsuldarlığın hesablanmasıdan istifadə olunur. Burada hesablamalar DASAT tətbiqi proqramı ilə həyata keçirilə bilər. DASAT (Agrotexnologiyanın ötürülməsi üçün qərarlara dəstək sistemi) modeli hava məlumatlarını torpaq səthi və digər məlumatlarla təsvirini tələb edir. Bu proqram paketindən istifadə hal-hazırda da davam edir, onun mövcud versiyaları yenilənərək təkmilləşdirilir.

Zəmnimizdə müasir dövrdə iqlim dəyişikliklərinin yarada biləcək fəsadlarının qarşısını tam və yaxud qismən almaq üçün ən azı atmosfərə buraxılan çirkləndirici tullantı və qazların miqdarının azaldılması, təbiətə vurulan zərərin minimallaşdırılması üçün əhali arasında kütləvi məlumatlandırılma aparılması, iqlim dəyişikliyinə kənd təsərrüfatına vuracağı ziyanın qarşısını almaq üçün ilk növbədə təsərrüfat işçiləri arasında əvvəlcədən məlumatlandırma prosesinin həyata keçirilməsi kimi zəruri tədbirlər aparılmalıdır.

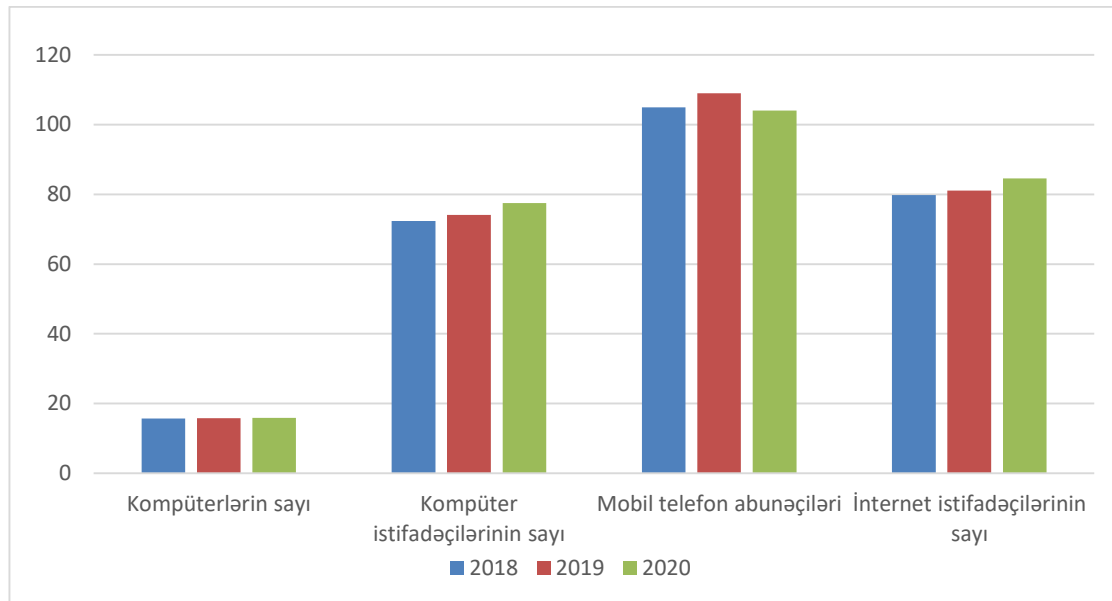
Fərid Xankişiyev
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Barat Mirzəzadə
müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
ferid_khan@mail.ru
baratmirzezade24@gmail.com

Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqəmsallaşma səviyyəsi və onun inkişaf dinamikası

Azərbaycanda elektron hökumətin formalaşdırılmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin çox böyük rolu olmuşdur. Belə ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin 2003-cü ildə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya” bu sahədə atılan ən önəmli addımlardan biridir. Bu strategiya nəticəsində rəqəmsallaşma prosesi daha da sürətlənmişdir. Elektron hökumətin tətbiqi sahəsində görülmüş işlərdən biri də “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın qəbul edilməsi olmuşdur. Daha sonra 2010-2012-ci illəri əhatə edən ikinci “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramı və “Azərbaycan Respublikasında Elektron hökumətin formalaşdırılması üzrə Fəaliyyət Proqramı”na uyğun olaraq bu proses davam etdirilmiş və müsbət nəticələr əldə olunmuşdur. Ölkə başçısının sərəncamı ilə ölkəmizdə 2013-cü il “İKT ili” elan edilmişdir. Bu məqsədlə 52 tədbirdən ibarət olan plan hazırlanmış və icra olunmuşdur. Bundan başqa Azərbaycanı Cənubi Qafqazda İKT mərkəzinə çevirmək məqsədilə “Ölkəmizdə 2016-2020-ci illəri əhatə edən İnformasiya Cəmiyyətinin İnkişafı ilə bağlı Milli Strategiyanın İcrasına dair Dövlət Proqramı” qəbul edimişdir. Daha sonra ölkəmizdə Telekommunikasiya və İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi 2016-cı ildən etibarən icra olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Rəqəmsal transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında” 27 aprel 2021-ci il tarixli fərmanında göstərilir ki, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyası son illər Azərbaycan Respublikası qarşısında duran prioritet məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Buna misal kimi Qarabağda planlaşdırılan və həyata keçirilən “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” və “yaşıl zona” kimi təşəbbüsləri göstərmək olar.

Azərbaycanda 2020-ci ildə İKT sektoru üzrə 2 315,2 milyon manatlıq məhsul və xidmətlər istehsal edilmiş, ÜDM-nin 2 faizi həcmində isə gəlir formalaşdırılmışdır. İKT sektorunda çalışanların ümumi sayı 2020-ci ildə 20,5 min nəfər olmuşdur. Bu da iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə muzzdla işləyənlərin 1,4 faizini təşkil edir. 2020-ci ildə əhalinin hər min nəfərinə düşən internet istifadəçilərinin sayı 85 nəfər, genişzolaqlı internet istifadəçilərinin sayı isə 83 nəfər olmuşdur. 2005-2019-cu illər ərzində İKT sektorunda yaradılmış əlavə dəyər 320 milyon manatdan 1279 milyon manata qədər yüksəlmişdir. İKT sektoru strukturunda mobil telefon rabitəsi 41 faiz payla birinci sırada qalmaqda davam edir. Son 10 il ərzində ən böyük artım veb-səhifələrdən istifadə və proqram təminatının işlənməsi sahələrində müşahidə edilmişdir. Peyk rabitəsi xidmətlərinin göstərilməsinə isə ilk peyk olan “Azerspace 1” – in orbitə buraxılmasından sonra başlamışdır. Bu fəaliyyət növü üzrə xidmət göstərilməsi isə 2013-2019-cu illər arasında 8 dəfə artmışdır.

Qrafik 1: Əhalinin hər 100 nəfərinə düşən İKT-nin əsas infrastruktur göstəriciləri

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi

Qrafikdən aydın olur ki, ümumi olaraq İKT –nin əsas infrastruktur göstəricilərində artım və müsbət nəticələr əldə olunmuşdur.

İKT sektorunun inkişafı özəl sektorun ümumi İKT bazarına getdikcə daha çox cəlbinə səbəb olur. 2021-ci ilin statistikasına görə, informasiya və rabitə sektorunda fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı 4115 - ə çatmışdır. Bu müəssisələrin 96 faizi özəl sektorun payına düşür. Sabit telefon şəbəkəsi xidmətləri “Aztelekom” MMC və “Bakı Telefon Rabitə” MMC, “Utel” MMC, “Azevrotel” MMC, “Delta Telecom” LTD və digər operatorlar tərəfindən təmin olunur. Dünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqəbatlılıq İndeksində əsasən, 2019-cu ildə Azərbaycan internet istifadəçilərinin sayına görə 141 ölkə arasında 43-cü yerdə qərarlaşmışdır. Azərbaycanda internet şəbəkənin əlçatanlığına görə regional fərqlənmə mövcuddur. Belə ki, internetə çıxışı olan ev təsərrüfatlarının ölkə üzrə ev təsərrüfatlarında xüsusi çəkisi şəhər və kənd yerlərində fərqlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu oxşar fərq ölkənin regionları arasında da mövcuddur. Bu fərqliliklərə əsas səbəb sabit şəbəkə infrastrukturunda mövcud olan çatışmazlıqlar və kənd yerlərində əhalinin rəqəmsal savadlılığının nisbətən aşağı olmasını qeyd edə bilərik.

2021-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan əhalisi tərəfindən bank kartları ilə e-ticarət şəbəkəsində 1,076 mlrd. manat həcmində ödəniş həyata keçirilib ki, bu da həmin ayadək qeydə alınmış ən yüksək aylıq göstəricidir. “2018 - 2020-ci illərdə Rəqəmsal Ödənişlərin Genişləndirilməsinə dair Dövlət Proqramı”nın prioritetlərindən biri kimi elektron kommersiyanın inkişafı əsas qarşıya qoyulmuş hədəflərdən biri olmuşdur.

Tədqiqat işində bütün bu qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqəmsallaşma prosesi ümumlider Heydər Əliyev tərəfindən başlatılmış və onun layiqli siyasi davamçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Qəbul edilmiş dövlət proqramları, milli strategiyalar və strateji yol xəritələri bunu sübut edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə olan problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində də önəmli layihələr icra olunur və dövlət strategiyaları qəbul edilir.

Fərid Xankişiyev
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Tərlan Həsənzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
ferid_khan@mail.ru
hesenzade108@gmail.com

Heydər Əliyev - Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin banisidir

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasını müəyyən edən əsas şəxsiyyətdir. Onun hakimiyyəti dövründə milli inkişaf modelinin əsasını qoyan islahatlar aparıldı. Əsas nailiyyətlərdən biri də neft ehtiyatlarından fəal istifadə olunmasıdır. Heydər Əliyev investisiyaları və neft sənayesinin inkişafını stimullaşdırdı, bu da Azərbaycanı əsas neft istehsalçısına çevirdi. Bununla belə, o, neft sektorundan inhisar asılılığının risklərini dərk edərək, iqtisadiyyatı şaxələndirmək üçün səylər göstərdi. Bura kənd təsərrüfatı, turizm və infrastruktur kimi digər sənaye sahələrinin inkişafı daxildir. Heydər Əliyev xarici sərmayələrin cəlb edilməsinə, ticarət əlaqələrinin inkişafına da diqqət yetirib ki, bu da ölkənin iqtisadi sabitliyinə və yüksəlişinə töhfə verib. Onun Azərbaycanın iqtisadi inkişafına yanaşması çoxşaxəli inkişafa və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə əsaslanan ölkənin müasir iqtisadi modelinin formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Heydər Əliyev, Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin əsasını qoyan şəxsdir. Onun liderliyi dövründə Azərbaycan, müstəqil iqtisadiyyatını gücləndirərək özünə xas bir iqtisadi model inkişaf etdirib. Heydər Əliyev uzun səyləri ilə, ölkədə iqtisadiyyatın sürətli inkişaf etməsinə nail oldu. O, strateji planlar və layihələr təşkil etdi və bu planlar Azərbaycanın iqtisadi sahələrdə sürətli və inkişaf etməsinə imkan verdi. Heydər Əliyev dövründə ölkənin enerji sahəsində stratejik layihələr həyata keçirilib. Bu, neft və qaz sahələrinin effektiv istifadəsi və bu sənaye sahələrinin dünya bazarında müstəqil mövqeyi əldə etməsi ilə əlaqədirdir. O, Azərbaycanın xarici investisiya cəlb etmək üçün müvafiq qanunvericilik və strukturların yaradılmasına da çox diqqət yetirdi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın iqtisadiyyatını diversifikasiya etmək məqsədi ilə sənaye sahələrini də inkişaf etdirməyə çalışdı. Bu, sənaye sahələrinin genişləndirilməsi, texnologiyaların daxil olması və yeni sahələrin yaradılması ilə əlaqədirdir. Görkəmli siyasətçi və lider Heydər Əliyev iqtisadi tərəqqinin milli modelinin banisi kimi Azərbaycan tarixində silinməz iz qoymuşdur. Onun müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkəyə rəhbərlik etməsi strateji təfəkkürün təcəssümü və iqtisadi siyasətin formalaşmasında təsiri güclü olmuşdur.

O, sosial sahəyə də diqqət yetirərək əhalinin səhiyyə və təhsil imkanlarını artırmaq üçün proqramlar həyata keçirdi. Azərbaycanın beynəlxalq arenada iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsi, regionda strateji təşəbbüslərin həyata keçirilməsi və ölkənin iqtisadi müstəqilliyinin qorunması istiqamətində də fəal siyasət yürütdü. Onun liderliyi dövründə Azərbaycanın iqtisadiyyatı ciddi inkişaf etdi və bu gün mövcud iqtisadiyyat modelinin əsasını təşkil edir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda milli iqtisadi inkişafın əsasına çevrilən mühüm iqtisadi islahatlar həyata keçirilib. Onun neft sənayesinin inkişafında fəal iştirakı, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə tarazlı yanaşması və xarici investisiyaların strateji cəlb olunması onu ölkənin müasirləşməsinin əsas memarlarından birinə çevirib.

Heydər Əliyev təkcə iqtisadi islahatlar aparmadı, həm də davamlılığını və inkişafı təşviq edən strukturlar yaratdı. Onun ölkə iqtisadiyyatının idarə olunmasına yanaşması təkcə cari nailiyyətləri deyil, həm də gələcək nəsillərə miras qoyub getmişdir. Onun Azərbaycanın inkişafındakı xidmətlərini nəzərə almaq istər-istəməz səmərəli iqtisadi rəhbərliyin xalqın firavanlığı üçün əhəmiyyətini dərk etmək üçün yeni üfüqlər açır.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın iqtisadi inkişafındakı roluna həsr olunmuş tədqiqat işində onun strategiyalarının, o cümlədən iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və investisiyaların təşviqi üzrə təhlili təqdim olunur. Nəticələr onun dayanıqlılığa və çoxölçülü iqtisadi artıma yönəlmiş milli

inkişaf modelinin formalaşmasında əsas təsirini vurğulayır və onun yanaşmasının ölkənin gələcək inkişaf strategiyaları üçün əhəmiyyətini əks etdirir.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın iqtisadi inkişafındakı rolunun tədqiqi onun həyata keçirdiyi siyasi islahatların, tarixi şəraitin və iqtisadi strategiyaların təsirinin təhlilinə əsaslanır.

Fidan Babayeva
müəllim
Zenfira Bayramova
baş müəllim
Azərbayca Dövlət Aqrar Universiteti
babayevafidan2013@gmail.com
bayramovazenfira.200@gmail.com

Heydər Əliyev siyasətinin milli iqtisadiyyata göstərdiyi təsirlər

Müstəqilliyinin ilk illərində naşı, xəyanətkar hakimiyyətin əməlləri nəticəsində hərtərəfli məhvə məhkum edilmiş Azərbaycan Ulu Öndərin ölkəmizdə ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra bərpa və inkişaf dövrünə qədəm qoydu. Ulu Öndər 1993-2003-cü illərdə Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafının formalaşmasının uğurlu və perspektiv inkişafına istiqamətlənmiş keçid modelinin əsaslarını müəyyənləşdirmiş və bu modelin həyata keçirilməsini təmin edən islahat-inkişaf xarakterli dövlət proqramlarının, inkişaf strategiyalarının, layihələrin işlənilməsinə və reallaşdırılmasına xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycan neftinin dün-ya bazarına çıxarılması istiqamətində fədakar fəaliyyəti də ağır vəziyyətdə olan milli büdcənin bərpasında, möhkəmləndirilməsində, əhəlinin sosial səviyyəsinin yüksəldilməsində əhəmiyyətli rol oynadı. 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Gülüstən sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında müqavilə imzalandı. Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyəti olan bu müqavilə həm respublikanın daxilində sabitliyin bərqərar olunması, həm də xarici siyasətdə uğurların əldə edilməsinə müstəsna təsir göstərdi, ölkəyə xarici investisiyanın axınını şərtləndirdi. 1995-ci ildən etibarən Azərbaycanda inkişafın yeni mərhələsi - bərpa və dinamik inkişaf dövrü başlanıb. 1995-2003-cü illər ərzində Ümumi Daxili Məhsul 90,1 faiz, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3,9 dəfə, ölkənin valyuta ehtiyatları 85 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 22,4 faiz, kənd təsərrüfatı istehsalı 52,8 faiz, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, iqtisadiyyatda məşğul olanların orta aylıq əməkhaqqı 6,2 dəfə artıb, inflyasiya səviyyəsi 2-3 faizə qədər endirilib. Bu dövrdə iqtisadiyyata bütün maliyyə mənbələri hesabına 20 milyard ABŞ dolları həcmində investisiyanın qoyulması təmin olunub. Müasir Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər Əliyevin misilsiz idarəçilik qabiliyyəti, gərgin əməyi nəticəsində əldə olunmuş nailiyyətlər sonrakı illərdə ölkə iqtisadiyyatının davamlı və dinamik inkişafı üçün möhkəm zəmin yaradıb. Bir sözlə, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşmasında Heydər Əliyevin xidmətləri misilsizdir. Dahi liderin söyləri nəticəsində Azərbaycan, eyni zamanda, keçmiş İttifaq miqyasında mühüm kənd təsərrüfatı respublikası, qabaqcıl pambıqçılıq və üzümçülük diyarı kimi məşhurlaşmışdır. Sənaye obyektlərinin sayı artırılmış, məhsul istehsalının həcmi yüksəldilmiş, kənd təsərrüfatı sahəsində sürətli inkişaf əldə edilmişdir. Bütün bunlar, heç şübhəsiz, mövcud avtomobil yolları şəbəkəsinin genişləndirilməsi, bərpa edilməsi və yenidən qurulması zərurətini yaratmışdır. Xatırladaq ki, həmin müddətdə respublikada yolların uzunluğunun 1,2 dəfə artması ilə yanaşı, yük gərginliyi 1,5, hərəkətin intensivliyi isə 2 dəfə çoxalmışdır. 1974-cü ildə Azərbaycanda mövcud Şose Yolları Baş İdarəsi əsasında Avtomobil Yolları Tikinti və İstismar Nazirliyi yaradıldı. Yeri gəlmişkən, ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk on il ərzində respublikada yolların təmirinə və təminatına ayrılan vəsait 3,5 dəfə, kapital qoyuluşu isə 2,5 dəfə artdı. 1980-ci ilə qədər bütün dövlət əhəmiyyətli yollara asfalt-beton örtüyünün döşənməsinə başlandı. Respublikanın yol

təsərrüfatında yüksək göstəricilərə nail olmaq üçün yeni sənaye sahələri yaradıldı. Yol texnikasının təmiri ilə məşğul olan təcrübi-eksperimental “Dortexnika” zavodu, Qazax rayonunda karxana çinqılı, yuyulmuş qum istehsal edən Poylu çinqıl zavodu tikilib istifadəyə verildi. Yevlax dəmir-beton tikinti zavodunun uğurlu fəaliyyəti isə yol infrastrukturunun əsaslı şəkildə yenidən qurulmasını, yeni avtomobil yollarının tikintisini sürətlə və keyfiyyətlə aparmağa imkan yaradırdı. Həmin illərdə qəbul olunmuş “Azərbaycan SSR-in avtomobil yollarının tikintisi, təmiri və təminatını yaxşılaşdırmaq üçün gələcək tədbirlər haqqında” qətnamə Respublikamızda avtomobil yolları şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, yol infrastrukturunun yenidən qurulmasına imkan yaratdı. Məhz həmin sənədə əsasən, yolların keyfiyyətini Ümumittifaq səviyyəsinə qaldırmaq üçün yol infrastrukturunun inkişafına yönəldilən kapital qoyuluşunun həcmi xeyli artırıldı. Bəşəriyyətin inkişafına öz layiqli töhfəsini verən, böyük və zəngin tarixə malik olan xalqımız ötən əsrin son onilliyində müstəqilliyini yenidən bərpa etdi. Lakin müstəqilliyin ilk illərində ölkədə yaranmış siyasi böhran, Ermənistanın işğalçılıq siyasəti nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin zəbt olunması və bunun nəticəsində 1 milyondan artıq soydaşımızın doğma yurd-yuvasından didərgin düşməsi sosial-iqtisadi böhranı daha da dərinləşdirmiş və beləliklə, ölkə iqtisadiyyatı idarəolunmaz vəziyyətə düşmüşdü. Belə bir şəraitdə dahi şəxsiyyət, bütün həyatını xalqına və Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğuna həsr etmiş Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı xalqımızın itirilmiş inamını özünə qaytarmaqla, ölkənin yeni inkişaf dövrünün əsasını qoydu. Xalqın iradəsi və təkidli tələbi ilə 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə qayıdan ulu öndər Azərbaycanı xaos və böhrandan çıxardı, vətəndaş müharibəsinin qarşısını aldı, atəşkəsə nail oldu, böyük xilaskar missiyasını yerinə yetirdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, ölkəmizin iqtisadi həyatında da tələyüklü dəyişikliklərin əsası qoyuldu, Azərbaycan dövlətini və ölkə iqtisadiyyatını labüd fəlakətdən, hərc-mərclikdən xilas edən Heydər Əliyev ölkənin iqtisadi yüksəlişi üçün təcili tədbirlər görməyə başladı. Ümummilli liderin rəhbərliyi ilə qısa müddət ərzində ölkədə bazar iqtisadiyyatının formalaşması məqsədilə qanunvericilik bazası yaradıldı, məqsədli dövlət proqramları qəbul edildi, institusional islahatlar aparıldı, mülkiyyət münasibətlərində köklü dəyişikliklər edilməsi üçün müvafiq addımlar atıldı. Ulu öndər tərəfindən həyata keçirilən qətiyyətli iqtisadi islahatlar az bir zamanda geniş beynəlxalq dəstək aldı. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı tərəfindən Azərbaycanda iqtisadi islahatlar haqqında xüsusi proqram hazırlandı və ölkəmizə maliyyə yardımının göstərilməsinə başlanıldı. Bu mötəbər beynəlxalq maliyyə-kredit institutları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində hazırlanmış sabitləşdirmə proqramına uyğun olaraq iqtisadiyyatın liberallaşdırılmasına yönələn radikal islahatlar həyata keçirildi. Sevindirici haldır ki, bu gün Azərbaycan Respublikası ilə uğurlu əməkdaşlığı davam etdirən beynəlxalq maliyyə qurumları, bir çox sahələr kimi, yol infrastrukturunun da yenidən qurulmasına güzəştli kreditlər ayırırlar.

Fizuli Zamanov
dosent
Hüseyn Hüseynzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
fizuliz@list.ru
huseyn20019@mail.ru

Suveren Azərbaycanın milli turizm siyasətinin Heydər Əliyev strategiyası

Ölkənin iqtisadi siyasətinin tərkib hissələrindən biri də turizm siyasətidir. Turizm siyasətinin formalaşdırılması həm də normativ qanunvericilik bazasının olması ilə şərtlənir. Azərbaycanda turizmin inkişafı biləvasitə ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Hələ 30 may 1969-cu il tarixində keçmiş ittifaq ərazisində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə "Ölkədə turizmin və

ekskursiyaların inkişafı tədbirləri haqqında" qərar qəbul edilmişdir. Bu qərar respublikada turizm və ekskursiya işinin inkişafına təkan verdi. Turizmin strateji inkişaf xəttinin yeni mərhələsinin əsası 1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyev ölkə rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra qoyuldu. Ölkədə siyasi vəziyyət tədricən sabitləşdi. İqtisadi-sosial həyatın bütün sahələri, o cümlədən turizm sahəsi yüksəlişə başladı. Turizmin inkişaf tendensiyası ölkənin ali qanunvericilik aktlarında öz əksini tapdı. 27 iyul 1999-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyev "Turizm haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi" barədə fərman imzaladı. Ölkədə turizmi inkişaf etdirmək və turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadəsini təmin etmək məqsədilə ümummilli liderin 2002-ci il 27 avqust tarixli sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı" təsdiq olundu.

Qeyd edək ki, 2011-ci il ölkəmizdə turizm ili elan olunduqdan sonra bu sahə daha da sürətlə inkişaf etməyə başladı. Araşdırmalar göstərir ki, müasir dövrdə Azərbaycanda turizm sənayesi qeyri-neft sektorunda qabaqcıl yerdədir. 2019-cu ildə ölkəmizdə turizm sənayesi yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdır lakin, Pandemiya zamanı turizm sənayesi çox zəifləmişdir. Araşdırmalara görə 2023-cü ildə turizmin əvvəlki vəziyyəti bir qədər bərpa olunub (qrafik 1). Bu il ölkəmizə gələn turistlərin 2019-cu ildəki sayının 48 faizdən çoxu geri qazanılmışdır. Gələcəkdə turizmin Azərbaycanın iqtisadiyyatında daha böyük paya sahib olacağı gözlənilir. Dövlət Turizm Agentliyinin 2026-cı ilə qədər turizmin inkişafı planı vardır. Turizmin inkişaf strategiyasına əsasən 2026-cı ilə qədər Azərbaycana səfər edən turistlərin sayının 4 milyona çatdırılması nəzərdə tutulur. Ölkə daxilində turizm səfəri edən yerli vətəndaşların sayının isə 6 milyon nəfər olması praqnozlaşdırılır. 2026-cı ildə ümumi turizm gəlirinin miqdarı 10 milyard manatdan artıq olacaqdır.

Qeyd edək ki, ölkənin turizm siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də məhz təhsil siyasətidir. Turizm sahəsində təhsil alan kadr potensialının formalaşdırılması əsas prioritet məsələ kimi qəbul edilir. Araşdırmalara görə turizm ixtisasına olan maraq son illərdə daha da artmışdır. Bu artım tempini 2-ci qrafikdə görə bilərik.

Azərbaycanda turizmin inkişafı strategiyası çərçivəsində müəyyən edilmiş strateji baxışa nail olmaq və mövcud problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə təməl prioritetlər müəyyən edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır.

-Turizm sahəsində dövlət idarəetməsi. Turizm sahəsində iqtisadi və sosial islahatların həyata keçirilməsində dövlətin potensialını artırmaqla turizm sahəsində dövlət idarəçiliyinin effektivliyini yüksəltməkdən ibarətdir

-Tənzimlənmə potensialı. Tənzimləyici idarəetmə sisteminin formalaşdırılması ilə bağlı görülən işləri yekunlaşdırmaqdan, eləcə də mövcud tənzimləmələrin keyfiyyətini artırmaqdan və yeni qəbul olunacaqların yüksək keyfiyyətdə olmasını təmin etməkdən ibarətdir.

-Destisiyanasiyanın inkişafı, mədəni irs və icmalar.

-Brend marketing və kommunikasiya.

-Turizm məhsulu və təcrübələri.

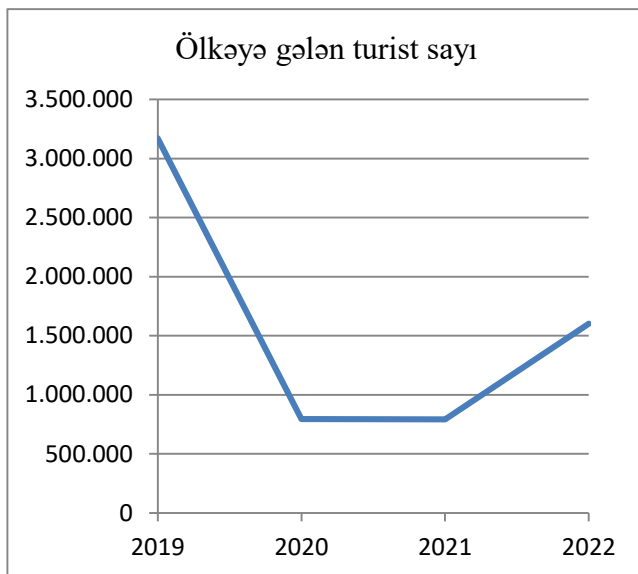
-Rəqəmsallaşma, texnologiya və innovasiya.

-Turizmdə investisiyalar və dövlət-özəl tərəfdaşlığı.

-İnsan resursları.

-Data əsaslı təhlil və tədqiqat, dövlətin və biznes qurumlarının məlumat və öyrənmə ehtiyaclarını qarşılamaq üçün hərtərəfli, etibarlı və mütəmadi statistika və data əsaslı təhlili, eyni zamanda dərin və obyektiv tədqiqatları təmin etməkdir. Bu prioritetlər əsas götürülərək turizm sənayesinin strateji inkişafı təmin olunmalıdır.

Qrafik 1

Qrafik 2

Fizuli Zamanov
dosent

İlkana Hacızadə
Müəllim

Lənkəran Dövlət Universiteti
fizuliz@list.ru
ilkanahacizade@mail.ru

Azərbaycanın milli turizm bazarının formalaşdırılması dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi kimi

Turizmin inkişafı Azərbaycanın dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməklə iqtisadi tərəqqi və yüksəlişin mühim amilidir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bu potensialı düzgün qiymətləndirərək kifayət qədər investisiya tələb edən turizmin tənəzzüldən çıxarılması və inkişafı üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir. Möhkəm təmələ malik sosial-iqtisadi siyasət strategiyası nəticəsində Azərbaycanın maliyyə imkanlarının ildən-ilə yaxşılaşması turizm sahəsində uğurlu islahatların aparılması ilə nəticələnmişdir. Turizmin inkişaf tendensiyası ilk növbədə ölkənin ali qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdı. 1999-cu ildə Milli Məclisdə “Turizm haqqında” qanun qəbul edilmiş, 27 iyul 1999-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyev “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında” fərman imzalamışdır. Turizm sahəsinin sürətli və uğurlu inkişafı üçün turizm fəaliyyətində turist xidmətinin göstərilməsinin əsas qaydalarının qurulmasına ehtiyac duyulur, yəni dövlət tənzimlənməsinə. Azərbaycanın əlverişli coğrafi məkanda yerləşməsi, fərqli mədəniyyətləri və dünyagörüşlərini bir araya gətirən tolerant dövlət kimi tanınması, 11 iqlim qurşağından 9-na malik olması, habelə füsunkar təbiəti, qədim tarixi mədəniyyət abidələri, zəngin folklor nümunələri respublikamızın böyük turizm potensialından effektiv istifadəni ön plana çəkir. Bu isə o deməkdir ki, turizm Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında aparıcı mövqeyə malik ola bilər, çünki turizm biznesi təsərrüfatın digər sahələrinin inkişafını stimullaşdırmaqla yanaşı, özündə iqtisadi, humanitar, tərbiyəvi və estetik amilləri

birdir. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2009-2013-cü illər) Dövlət Proqramı”nda turizmin inkişafına xidmət edən kompleks tədbirlərin nəzərdə tutulması məhz bu zərurətdən irəli gəlmişdir. Proqramda respublikamızın ayrı-ayrı bölgələrinin turizm potensialı düzgün qiymətləndirilmiş, bu sahədə həyata keçirilən yüksək tədbirlər konkret şəkildə əksini tapmış, turizm obyektlərinin inşası üçün hökumətin maliyyə imkanlarından geniş istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Onu da qeyd edək ki, Dövlət Proqramında struktur məsələlərinə, yolların bərpasına və çəkilişinə xüsusi diqqət ayrılması respublikada turizmin inkişafına ciddi təkan verir. Bütün bu göstəricilər Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına təkan verici amil ola bilər. Ölkəmizi “Turizm sektorunda özəlləşdirmə” göstəricisi üzrə dəyərləndirən amillər qrupuna turizm müəssisələrinin dövlət tərəfindən özəlləşdirilməsi, dövlət büdcəsindən turizmin inkişafına çəkilən xərclər, turistlərin cəlb edilməsində bazarın effektiv təsiri, turizm və səyahətlər üzrə məlumatların əhatəliliyi, dövlətin turizmi brendləşdirmə siyasəti aid edilir. Bu göstərici üzrə ölkəmiz dünya turizm bazarında 140 ölkə arasında 5,0 bal indeksi ilə 49-cu mövqedə qərarlaşmışdır.

“Beynəlxalq aləmə açıqlıq” göstərici üzrə ölkəmizin qərarlaşdığı 79-cu mövqe burada viza rejiminin daha mürəkkəb olmasından irəli gəlir. Bu göstərici ölkəmizdə viza tələblərinin qaydaları, ölkələr arası ikitərəfli açıqlıq dərəcəsi və qüvvədə olan regional ticarət sazişlərinin reyting indeksi ilə dəyərləndirilir.

“Qiymət rəqabəti” göstəricisi ölkəmizdə turizm səyahətləri üzrə əldə olunan biletlərə görə ödənilmiş vergi xərclərini, hava limanlarında tutulan rüsumları, otel qiymətləri indeksini, alıcılıq qabiliyyəti vəziyyəti və ölkədə yanacaq qiymətləri indeksi üzrə müəyyən olunur. Bu göstəricilər üzrə rəqabət mübarizəsində ölkəmiz üçün ən pis göstərici biletlərə görə ödənilmiş vergi xərcləri və hava limanlarında tutulan rüsumların həcmi təşkil edir. Daha yaxşı göstərici isə ölkəmizdə mövcud olan yanacaq qiymətləri indeksidir.

Davamlı inkişafın təmin olunmasında Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi, Regionların sosial iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər; 2009-2013-cü illər və 2014-2018-ci illər) Dövlət proqramları çərçivəsində sosial-iqtisadi siyasət, o cümlədən bu siyasətdən irəli gələn qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası həlledici rol oynamışdır.

Respublikamızda turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- vətəndaşların səyahət zamanı sərbəstliyinin bu və ya digər hüquqlarının təminatı;
- təbii ətraf mühitin qorunması;
- turistlərin təhsilinə, sağlamlığına və inkişafına istiqamətlənmiş fəaliyyət üçün şəraitin yaradılması;
- turizm sənayesinin inkişafı, vətəndaşların səyahət zamanı tələbatlarının təminatı, yeni iş yerlərinin yaradılması;
- dövlətin və Azərbaycan respublikası vətəndaşlarının gəlirlərinin artırılması, beynəlxalq müqavilələrin inkişafı, təbii və mədəni abidələrdən rəşional istifadə, turist üçün maraqlı olan obyektlərin saxlanması.

Dövlət turizm fəaliyyətini Azərbaycan iqtisadiyyatının prioritet sahələrindən biri kimi elan edərək:

- turizm fəaliyyətinə təsir göstərərək onun inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır;
- turizm fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərini müəyyən edir və dəstəkləyir;
- Azərbaycan respublikasının turizm üçün əlverişli ölkə olması imici formalaşdırır;
- Azərbaycan turistlərinin, turoperatorların, turagentlərin və onların birliklərinin müdafiəsini həyata keçirir və dəstəkləyir.

Turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin prioritet istiqamətlərinə daxili, xarici, sosial özfəaliyyət turizminin inkişafı və dəstəklənməsi aiddir. Respublika ərazisində turizmin inkişafını təmin etmək məqsədilə beynəlxalq standartlara cavab verən 7 əsas (Bakı-Xaçmaz, Bakı-Astara, Bakı-Balakən, Bakı-Qazax, Bakı-Abşeron yarımadası-Qobustan, Bakı-Naxçıvan, Bakı-Şuşa) turist marşrutu müəyyənləşdirilmişdir. Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi turizm sektorunun inkişafına və turizm sənayesinin formalaşmasına müsbət təsir etmişdir. Respublikada turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlərin sayı ilbəil artır. Respublikada turizmi inkişaf etdirmək

məqsədlə Bakı, Xaçmaz, Şamaxı, Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran, Şəki, Quba şəhərlərində və Lahıc qəsəbəsində turist informasiya mərkəzləri açılmışdır.

Fizuli Zamanov
dosent
Leyla Məmmədli
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
fizuliz@list.ru
mammadli.leyla00@gmail.com

Ölkənin iqtisadi inkişafında milli sənayenin formalaşdırılmasının Heydər Əliyev modeli

XXI əsrin astanasında olarkən Azərbaycanın ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatında ciddi dəyişikliklər baş verdi. Keçmiş ittifaq ölkələrinin müstəqillik əldə etməsi mövcud iqtisadi münasibətlərin pozulmasına, sənaye istehsalının xammal asılılığına tuş gəlməsinə, inflyasiya həddinin çox yüksək olmasına gətirib çıxardı. Ölkələr arasında iqtisadi asılılığın mövcud olması vahid təsərrüfatçılıq prinsipinin məhsulu idi. Elə buna görə də keçid dövrünü yaşayan ölkələr yeni təsərrüfatçılıq prinsiplərinin qurulmasında ciddi çətinliklərlə üzləşdi. Yeni iqtisadi sistemin formalaşması mərhələsi həmçinin, zaman və məkan baxımından baş verən hadisələr Azərbaycanın ilkin müstəqillik illərində siyasi, hərbi, iqtisadi və sosial böhran yaşamasına səbəb olmuşdur. Belə olduğu təqdirdə bütün sahələrdə islahatların aparılması böyük təcrübə, səbr, cəsarət və dözümlülük tələb edirdi. Belə ki, birtərəfli aparılan islahat digər sahələrin işlək mexanizminin olmamasına səbəb ola, bu isə inkişafı ləngidə bilərdi. Məhz bu dövrdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında mövcud resursların düzgün yönləndirilməsi və istifadəsinə ümumilli lider H.Əliyevin strateji inkişaf xətti öz töhvəsini verdi.

Müstəqil Azərbaycan hakimiyyətinə xalqın iradəsi ilə qayıdan ümumilli lider iqtisadi inkişafın təmin edilməsini ölkənin milli sənaye sisteminin yenidən qurulmasında görürdü. Zəngin təbii resurs potensialına sahib olan Azərbaycanın inkişafı ölkənin karbohidrogen yataqlarının düzgün, səmərəli və iqtisadi maraqların təmin olunmasından asılı idi. Ona görə də, Azərbaycanın hasilat sənayesinin inkişafı ölkənin digər sahələrinin inkişafı üçün maliyyə bazası rolunu oynamış oldu. Nəticə olaraq 1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycanın nəinki iqtisadi, həmçinin, siyasi həyatında da ciddi dəyişikliklər baş verdi.

Dünyanın diqqət mərkəzinə düşən ölkənin iqtisadi və dövlətçilik maraqlarının hər şeydən üstün olması “Əsrin Müqaviləsi” ilə özünü bir daha təsdiq etdi. Müqavilədən əldə edilən vəsaitlər inkişafın bazis rolunu oynayan infrastruktur sahələrin yenidən bərpasına şərait yaratdı.

Aqrar sahədə aparılan islahatlar sahənin emaledici sənayesinin inkişafına təkan verdi. Aqrar islahatların nəticəsi olaraq ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi artması idxaldan asılılığı azaltmışdı. Hasilat sənayesi ilə yanaşı aqrar sahənin emaledici sənayesi də inkişaf etməyə başladı. Bu Azərbaycanda iri sahibkarların formalaşmasına ilkin təkan idi. Yeni sahibkar subyektlərinin yaranması bazar iqtisadiyyatının zəruri şərti olduğundan dövlət qayğısının bu sahəyə marağını artırmışdı.

Ölkə iqtisadiyyatında aparılan uğurlu islahatlar və siyasi sabitlik xarici investisiyanın cəlb edilməsinə imkan yaratmışdı. Beləki, 2002-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına 2,2 milyard dollar vəsait qoyulmuşdur. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına həmin ildə (neft sənayesi istisna olmaqla) təkcə xarici investisiya hesabına 1,6 milyard dollar vəsait yatırılmışdır. MDB ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycan hər nəfərə düşən investisiyanın həcminə görə birinci yerdə idi ki, bu rəqəm təxminən 211 dolları ötüb keçirdi. Eyni zamanda ölkəmiz dünyanın 128 dövləti ilə ümumi dəyəri 3833,1 milyon dollarlıq idxal-ixrac əməliyyatları aparmışdır ki, bunun da əsas hissəsi sənaye məhsullarının payına düşürdü.

Qeyd edək ki, bu dövrdə aparılan özəlləşdirmə prosesi ölkədə 711 sənaye, 120 kənd təsərrüfatı müəssisəsi və 351 tikinti təşkilatının xüsusi mülkiyyətə verilməsi ilə nəticələnmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafında müstəsna rola malik olan xüsusi mülkiyyətin dəstəklənməsi sənayenin inkişaf etdirilməsində atılan uğurlu addım kimi qiymətləndirilir. Bu da ölkənin milli sənaye sisteminin formalaşmasında yeni modelin əsasını təşkil edirdi.

Müasir iqtisadi şəraitdə uğurlu iqtisadi siyasətin davamçısı olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyev ölkənin hasilat və digər sənaye sahələrindən əldə edilən maliyyə imkanlarını yeni elmi texnologiyaların tətbiqi ilə yanaşı insan kapitalının artırılmasına da böyük önəm verir.

Gülbəniz Əliyeva
dosent
Mirəhməd Nəsirov
magistrant
gulbeniz_aliyeva@mail.ru
nasirovmirahmad@gmail.com

Turizmdə tələbin formalaşdırılması və idarə olunması, bu sahədə Ulu Öndər Heydər Əliyevin strategiya və tədbirləri

Turizm ayrıca bir sektor və sənaye olmaqla yanaşı, bir çox ölkələr üçün iqtisadi artım və gəlir axını mənbəyidir. Turizmdə həlledici rol oynayan amillərdən biri tələbdir. Turizmin kompleks və davamlı fəaliyyəti ona olan tələbin və tələbi qarşılayacaq təklifin formalaşdırılması ilə bağlıdır. Turizm sektoru həm məşğulluq yaratmaq, həm də yerli gəlirləri artırmaq qabiliyyəti ilə iqtisadi artıma müsbət təsir göstərir. Turistlərin xərcləri yerli biznesi dəstəkləməklə iqtisadi dövriyyəni stimullaşdırır. Bundan əlavə, turizm sektoru ölkənin xarici ticarət balansına müsbət töhfə verməklə valyuta gəlirlərini artırır. Turizm müxtəlif sektorlara təsir edir və yaşayış, yemək və içki, nəqliyyat və tur bələdçiliyi kimi bir sıra alt sektorlarda məşğulluq təmin edir. Turizm özündə istehsal və xidmət sahələrini birləşdirən kompleks bir sənaye olaraq ölkənin sosial-mədəni inkişafında, eləcə də iqtisadi artım və yerli əhalinin maddi rifah səviyyəsinin artımında böyük rola sahibdir. Turizmdə tələbin formalaşdırılması bu sahədə xalqın maarifləndirilməsi, infrastrukturun qurulması və dövlət siyasətinin düzgün istiqamətləndirilməsi əsasında baş verir. Müəyyən coğrafi regionda turizmə tələbatın artırılması düzgün təhlil və strategiyaların tətbiqini tələb edir. Azərbaycan respublikası turizm potensialı yüksək ölkələr sırasındadır. Bu sahədə inkişafı ilə bağlı illərdir bir sıra tədbirlər görülür. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası MK-nın birinci katibi seçildikdən sonra digər sahələr kimi insanların istirahətinin təmin edilməsinə də xüsusi diqqət yetirirdi.. 1970-ci illərdən başlayaraq daxili turizm ilə yanaşı, xarici turizmin inkişafına da diqqət artırılır. Bir çox regionun infrastrukturunu yaxşılaşdırılır və turizm yerləşmə obyektləri tikilir. Bakının Zaqulba qəsəbəsində “Sputnik” gənclər düşərgəsi yaradılır və sonradan modernləşdirilərək Beynəlxalq Gənclər Turizm Mərkəzinə çevrilir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bu potensialı düzgün qiymətləndirərək kifayət qədər investisiya tələb edən turizmin tənəzzüldən çıxarılması və inkişafı üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir. 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra Azərbaycanın tarixində yeni bir mərhələ başlandı. Ölkədə turizmin dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirildi. Turizmin inkişaf tendensiyası ilk növbədə ölkənin ali qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdı. 1999-cu ildə Milli Məclisdə “Turizm haqqında” qanun qəbul edilmiş, 27 iyul 1999-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyev “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında” fərman imzalamışdır. 2001-ci ilin sentyabr ayının 25-də Cənubi Koreya Respublikasının paytaxtı Seul şəhərində Ümumdünya

Turizm Təşkilatının (ÜTT) XIV Baş Assambleyasında Azərbaycan Respublikası bu beynəlxalq turist təşkilatına üzv qəbul olunmuşdur. 2001-ci ildə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi tərəfindən “Welcome to Azerbaijan” adlı xüsusi kompakt disk hazırlandı və Ümumdünya Turizm Təşkilatının Koreya və Yaponiyada keçirilmiş Baş Assambleyasında təqdim olundu. 2001-ci ildə müstəqil respublikamızda ilk dəfə olaraq 27 sentyabr–Dünya Turizm Günü qeyd olundu. Dekabrın 22-də Bakıda “Azərbaycan turizminin aktual problemləri” mövzusunda I Ümumrespublika turizm konfransı keçirildi. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 aprel 2018-ci il tarixli “Mədəniyyət və turizm sahəsində dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Sərəncam”ına əsasən Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin əsasında yaradılmışdır. Gənc nəsil olaraq, Ulu Öndərin bizə mədəni irsi miras qoyduğu bu fürsət və inkişaf yolunu təkmilləşdirib davam etdirmək bizim üzərimizə düşür. Ölkədə turizmə tələbin formalaşdırılmasına dair fəaliyyətlərin uğurlu təşkili üçün Ali və peşə ixtisas təhsil müəssisələrində ixtisaslı kadrlar yetişdirilir, biznes strategiyaları hazırlanır. Son statistikalar göstərir ki, 2022 ci il yanvar-dekabr verilənlərinə əsasən ölkədə gəlmə turizmində +103% , getmə turizmində +35% artım müşahidə olunub. Müəyyən coğrafi regionda turizmə tələbatın artırılması düzgün təhlil və strategiyaların tətbiqini tələb edir. Tələbin formalaşdırılmasının müasir strategiyaları hazırlanır. Burada əsasən reklam, qiymət strategiyaları, bir “məhsulu” sosial mediada məşhurlaşdırmaq (Hype’lamaq) hazırda müasir gənc nəslin istehlakçı davranışlarına təsir edən effektiv strategiyalar sayılır. Turizm sektoru düzgün strategiyalarla idarə edildikdə davamlı inkişaf üçün əlverişli bir vasitədir. Buna görə də turizmin iqtisadi təsirlərini başa düşmək və balanslaşdırılmış artımını təşviq etmək vacib məsələlərdəndir. Turizmdə tələb təhlili turistlərin destinasiyalara olan marağını anlamaq üçün aparılan analizlərdən biridir. Tələbin əsas komponentlərinə turistik məhsullara tələbat, səyahət motivasiyaları və tətil gözləntiləri daxildir. Bu tələb tez-tez demoqrafik amillər, iqtisadi vəziyyət və mədəni qarşılıqlı əlaqə kimi müxtəlif amillərlə formalaşır. Mövsümi faktorlar turizm tələbinə təsir edərək müəyyən dövrlərdə artım və ya azalmaya səbəb ola bilər. Regional təsirlər coğrafi məkan, iqlim və yerli hadisələr kimi amillərlə bağlıdır. Digər amillərə iqtisadi sabitlik, siyasi vəziyyət və hava şəraiti daxildir. Tələbin ölçülməsinə sifariş statistikası, sorğular və ziyarətçi profilləri kimi üsullar daxil ola bilər. Tələbin təhlili müəyyən istiqamətlərdə marketinq strategiyalarını təkmilləşdirməyə və tələbin dəyişməsinə uyğunlaşmağa hazır olmağa kömək edir. Turizmdə tələbatı nəzarət etmək üçün bir sıra strategiyalar mövcuddur. Birincisi, destinasiya idarəetmə strategiyalarından istifadə etməklə tələbi istiqamətləndirmək və turist axınının tarazlı paylanmasını tənzimləmək olar. İkincisi, dayanıqlı turizm təcrübələri təbii və mədəni resursları qorumaqla tələbi idarə edə və uzunmüddətli artımı dəstəkləyə bilər. Reklam və PR fəaliyyətləri müəyyən dövrlərdə tələbi stimullaşdırmaq üçün effektiv üsullardandır. Bundan əlavə, qiymət siyasəti və vergi tənzimləmələri kimi iqtisadi alətlər tələb üzərində effektiv nəzarəti təmin edə bilər. Yerli qaydalar və məhdudiyyətlər ağır turist axınını tənzimləməklə ətraf mühitə və mədəniyyətə təsirləri tənzimləyə bilər. Böhran vəziyyətlərinə hazır olmaq gözlənilməz tələb dalğalanmaları ilə mübarizə aparmaq üçün vacibdir. Rəqəmsal marketinq və texnologiyadan istifadə tələbə təsir etmək və artırmaq üçün güclü vasitələr təklif edir. Əməkdaşlıq və birgə layihələr turizmin müxtəlif komponentləri arasında tələbatın balanslaşdırılmış bölüşdürülməsini təmin edə, maarifləndirmə və könüllülük kampaniyaları turistləri məsuliyyətli və davamlı səyahət etməyə təşviq edə bilər. Nəhayət, hökumət siyasəti və milli turizm strategiyaları tələb nəzarətini dəstəkləyib, güzəştlər etməklə sektorun davamlı böyüməsinə töhfə verə bilər.

Gülbəniz Əliyeva
dosent
Vasif Zamanov
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
gulbeniz_aliyeva@mail.ru
vasifzamanov002@gmail.com

Qloballaşan dünyada milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı inkişafında “Əsrin Müqaviləsi”nin rolu: reallıqlar və perspektivlər

Dünyanın geoiqtisadi xəritəsində enerji mübadiləsinin yeni mərhələsinin başlanması mühüm bir hadisə olaraq Azərbaycanın gələcək inkişafında və dünya birliyinə inteqrasiyasında həlledici rola malik oldu. Həsilatın pay bölgüsündə xalqın mənafeyini hər şeydən uca tutan ümummilli lider H.Əliyev dünyanın bir çox ölkələrinin aparıcı neft şirkətləri ilə 1994-cü ilin 20 sentyabr tarixində saziş imzaladı. Ümummilli lider öz çıxışında qeyd etmişdir ki, “Əsrin müqaviləsi ilə qoyduğumuz təməl XXI əsrdə Azərbaycan xalqının inkişafı, firəvan həyatı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin suverenliyinin daha da möhkəmlənməsi üçün gözəl imkanlar yaradır və inanıram ki, XXI əsr müstəqil Azərbaycan dövləti üçün ən xoşbəxt dövr olacaqdır”. Azərbaycanın tarixinə 29 il bundan öncə qızıl hərflərlə yazılan “Əsrin Müqaviləsi” müstəqilliyini yenidən elan etmiş xalqımızın və dövlətçiliyimizin taleyində mühüm rol oynadı.

“Əsrin Müqaviləsi”nə gedən yol nə qədər çətin olsa da, ümummilli liderin dəmir iradəsi və uzaqgörən dövlətçilik siyasətinin nəticəsi olaraq ölkənin gələcək iqtisadi inkişaf strategiyası müəyyənləşdirildi. Müqavilənin nəticəsi olaraq Azərbaycan öz gələcək inkişafı üçün lazım olan maliyyə vəsaiti və qabaqcıl texnologiya əldə etdi ki, bunun sayəsində də ölkəmiz qlobal dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsinə çevrildi. İllər öncə təməli qoyulan “Əsrin Müqaviləsi” hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Avropa Komissiyasının sədri tərəfindən 2013-cü ildə imzalanan “XXI əsrin müqaviləsi” kimi tarixə düşən “Şahdəniz-2” üzrə Yekun İnvestisiya Qərarı ölkənin maliyyə imkanlarının artırılmasında atılmış davamlı uğurlu bir əməl kimi qiymətləndirilir.

Qeyd edək ki, hazırkı dövrə qədər regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair 5 dövlət proqramı qəbul olunmuş və onlardan dördü artıq uğurla icra edilmişdir. Dövlət proqramları çərçivəsində regionlarda əsas problemlər həll olunmuş, müasir infrastruktur formalaşdırılmış, əhalinin məşğulluq səviyyəsi yüksəldilmişdir. Ümumilikdə, bu illər ərzində regionların inkişafına 70 milyard manatdan çox vəsait yönəldilmiş, yaradılmış iki milyondan çox yeni iş yerinin 75 faizi regionların payına düşmüşdür. Sosial-iqtisadi islahatların məntiqi ardıcılığı ölkədə məşğulluq səviyyəsinin artmasına təsir etmiş, yoxsulluğun və kasıblıq həddinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

Aqrar sahədə aparılan iqtisadi islahatlar və tədbirlər nəticəsində kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsi ölkəmizin ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsini artıraraq, idxaldan asılılıq problemini xeyli yaxşılaşdırmışdır. Ölkənin enerji resurslarının satışından əldə edilən gəlirlər əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və xalqın rifah halının yüksəldilməsi istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi siyasətin tərkib hissəsini təşkil edir. Həmçinin, bununla yanaşı ölkənin ayrı-ayrı sahələrinin infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində milyardlarla vəsait sərf edilmişdir.

Davamlı iqtisadi inkişafın əsası olaraq 2017-ci il dekabrında SOCAR-la Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) arasında Niyyət Protokolu imzalandı və bununla da “Əsrin müqaviləsi”nin müddəti 2050-ci ilə qədər uzadıldı. Əldə olunan uğurlu məqamlardan biri də bu oldu ki, yeni müqaviləyə əsasən Azərbaycanın həsilatdan iştirak payı 11,65 faizdən 25 faizə qaldırıldı. Bununla bərabər tərəfdaş şirkətlər Azərbaycan Dövlət Neft Fonduna 3.6 milyard dollar bonus ödəmək barədə öhdəlik qəbul etdilər. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ölkənin

iqtisadi inkişaf perspektivləri onun sahib olduğu zəngin təbii sərvətlərlə ölçülmür. Bu həmçinin, təbii resurslardan əldə edilən maddi imkanların düzgün istifadəsindən də xeyli asılıdır.

Ölkənin elmi-mədəni və intellektual potensialını müsair yüksək texnoloji nailiyyətlərlə yanaşı eyni zamanda, insan kapitalı müəyyən edir. Məhz bu baxımdan Azərbaycan dayanıqlı və davamlı inkişaf naminə mübarizədə təbii sərvətlərdən əldə etdiyi gəlirlərə deyil, eyni zamanda enerji kapitalının insan kapitalına çevrilməsinə yüksək əhəmiyyət verir. Bütün bu nailiyyətlər Azərbaycanın regional və global arenada artan iqtisadi və siyasi nüfuzu ilə bilavasitə əlaqədardır.

Günəş Nəsrullayeva
dösent
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Gunash_Nasrullayeva@unec.edu.az

Çörəkbişirmə sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinə təsir edən amillər

Maliyyə böhranı şəraitində sənaye müəssisələri rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün dayanmadan mübarizə aparırlar. Bir tərəfdən bazarın qorunmasının, digər tərəfdən bazar iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi olan istehlakçı uğrunda mübarizə, nəticədə rəqabəti daha da sərt edir. Bu baxımdan müəssisənin davamlı rəqabət üstünlüklərinin formalaşması üçün zəruri olan idarəetmə qərarlarının rolu artır. Çörək bazarı ilə bağlı çoxsaylı tədqiqatların nəticələri, yeni məhsulların tətbiqi müəssisənin bazarda uğur qazanmasının əsas şərtlərindən biri olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verir. Müəssisə yeniliyi olan bir məhsulun köməkliyi ilə yeni bir bazar yarada, rəqibləri qabaqlaya və gəlirlərini artırmağa nail olar.

Hazırlanmış dənli çörək məhsullarının istehlakçı üçün faydalılığı baxımından qiymətləndirilməsində onların əsas xüsusiyyətləri müqayisə olunur. Bu xüsusiyyətlərə görə istehlakçının tələblərinə cavab verən məhsullar ən böyük rəqabət üstünlükləri olan çörək məhsullarını müəyyənləşdirmək üçün bir-biri ilə müqayisə olunmuşdur.

Aparılan tədqiqat işində GOST 25832-89 uyğun olaraq hazırlanmış buğda çörək məhsullarının istehsal xərcləri və qiyməti hesablanmışdır. Dənli çörək məhsullarının hazırlanmasına sərf olunan xammal və əsas materialların, dəyəri verilmiş reseptə uyğun və bazarda olan qiymətlərə görə hesablanmışdır.

Çörək bişirmənin inkişafı və bazarda vəziyyəti müəyyən dərəcə də çörəkbişirmə müəssisələrinin işinin digər sahələr ilə əlaqəsindən asılıdır. Çörək məhsullarının qiymətinin dəyişkən olması digər sənaye sahələr ilə əlaqəlidir ki, qiymət yalnız çörək bişirmədə xammalın bazarda sabitliyi ilə əlaqəlidir. Bundan başqa çörək istehsalı onun bazarda qiymətindən, belə ki müxtəlif çörək növlərinin qiyməti 50-60% undan asılıdır.

Məhsulun rəqabət üstünlüyü müxtəlif amillərə görə ola bilər. Ümumiyyətlə, bu amillər daxili və xarici ola biləcək üstünlüklərinə görə iki geniş kateqoriyaya qruplaşdırıla bilər.

Dənli çörək məhsullarının xarici rəqabət üstünlüyü alıcı üçün dəyər yaradan "keyfiyyət" göstəricisinə əsaslanır. Bazarda rəqib müəssisələrin daha ucuz qiymət təklif etmələrinə baxmayaraq bazarda liderliyi daha keyfiyyətli məhsul təqdim edən rəqib müəssisə qazanır.

Daxili rəqabət üstünlüyü istehsal xərcləri və malların alış qiymətini idarə etmək qabiliyyəti baxımından müəssisənin üstünlüyünə əsaslanır. Bu üstünlük istehsalçı üçün dəyər və rəqibdən daha az xərc yaradır. Bənzər bir üstünlük təşkilatı yeniliklərin tətbiqi ilə xərclərə üstünlük siyasətinin aparılması ilə yaradılır.

Daxili (U_1) və xarici (U_2) malların rəqabət üstünlükləri (mütləq dəyərlər) aşağıdakı nisbətlərdən istifadə etməklə müəyyən edilir:

$$U^1 = d_1 c_1 \frac{C_{gös.}^{max} - C_{gös.}}{C_{gös.}^{max} - C_{ar.}^{gös.}}$$

$$U^2 = d_1 c_2 \frac{C_{iq.}^{\max} - C_{iq.}}{C_{iq}^{\max} - C_{iq.}} + d_2 J.$$

$$U^1 + U^2 = U.$$

Bir məhsulun daxili və xarici üstünlüyünün nisbi dəyəri mütləq dəyərin faizlə ifadə olunan məhsulun tam vahid faydalılığının nisbətində bərabərdir.

Malların bazar gücü rəqabət mövqeyini itirmədən malların alış qiymətinin artması ehtimalından asılıdır. Alış qiymətində mümkün olan maksimum artım məhsulun bazar gücünü müəyyənləşdirir.

I-ci rəqabət mövqeyini tutan bir məhsulun bazar gücü nisbətdən müəyyən edilə bilər:

$$U_{i+1} = d_1 c_1 \frac{C_{gös.}^{\max} - C_{gös.i}^{\max}}{C_{gös.}^{\max} - C_{gös.}^{ar.}} + U_i^2.$$

$C_{gös.i}^{\max}$ rəqabət mövqeyini tutan malların alış qiymətində (bazar gücü) mümkün olan maksimum artımı müəyyənləşdirir:

$$C_{gös.i}^{\max} = C_{gös.}^{\max} + \frac{C_{gös.}^{\max} - C_{gös.}^{ar.}}{d_1 c_1} (U_i^2 - U_{i+1}).$$

Dənli çörək məhsullarının rəqabət üstünlüyünün quruluşu və bazar gücü cədvəl 1-da təqdim olunur.

Cədvəl 1

Rəqabət üstünlüyünün strukturu və dənli çörək məhsullarının bazar gücü

Dənli çörək məhsullarının növləri	Dənli çörək məhsullarının vahid faydalılığı	Rəqabət üstünlüyü				Bazar gücü	
		Daxili		Xarici			
		Mütləq	%	Mütləq	%	Mütləq	%
«Pərinç»	0,766	0,103	13,4	0,663	86,6	9,34	114,0
«Zövqlü»	0,672	0,208	31,0	0,464	69,0	7,42	107,4
«Sünbül»	0,629	0,260	41,3	0,369	58,7	7,23	115,2
«Kəklikotu	0,551	0,079	14,4	0,472	85,6	8,50	100,2
«Tamlı »	0,549	0,142	25,8	0,407	74,2	7,71	100,1
Nümunə	0,008	0,000	0,0	0,008	100,0	3,45	36,6

Nəzarət çörək nümunəsinin bazar gücünü hesablayarkən $U_{i+1} = 0,91U_i$ qəbul edilir. Cədvəldən nəticələr çıxarmaq olar ki, təhlil olunan məhsul qrupunda şübhəsiz lider pərinç dənli çörəyi "Pərinçdir"dır. Rəqabət mövqeyini itirmədən malların alış qiymətinin artması və ya alış qiymətinin mümkün qədər artması ehtimalından asılı olan malların bazar gücü 114% təşkil etmişdir.

İstehsalçı bazarı malın qiymətini qəbul etməyə məcbur etmək imkanına malikdir. Bu, məhsulun fərqli keyfiyyətinə - unikallığına, xüsusi qablaşdırma dizaynına və s. əsaslanan səlahiyyətli yerləşdirmə ilə təmin edilə bilər.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun aqrar-əmal müəssisələrinin istehsal və ixrac potensialının genişləndirilməsi

Azərbaycanın uzunmüddətli dövr üçün inkişaf strategiyası qeyri-neft sektorunun, ölkənin regionlarının dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin olunmasına hədəflənmişdir. Onun real icrası isə – yerlərdə təbii resurslardan səmərəli istifadəni, ətraf mühitin etibarlı mühafizəsini, mövcud olan istehsal potensiallarından səmərəli istifadəni tələb edir. Bu baxımdan, həyata keçirilməsi labüd olan tədbirlər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

- Elmi-texniki tərəqqinin son nəliyyətlərinin istehsal və əmal sahəsində geniş tətbiqi;
- İstehsal potensialının genişləndirilməsi;
- Aqrar-əmal sferasına yerli və xarici investorların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması;
- Həmin sferada daxili və beynəlxalq konyuktura uyğun məhsullar istehsalı üzrə səmərəli ixtisaslaşmanın aparılması;
- *Yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;*
- Yerli kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixrac həcmının artırılması.

Deməli, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun da rəqabət qabiliyyətli iqtisadi potensialı orada istehsal olunan yüksək keyfiyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının əmal və ixracı ilə xarakterizə edilir.

Son illər Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda bir çox kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı üzrə müqayisəli üstünlüklərə nail olunmuşdur ki, bu da daxili bazarda bəzi idxal məhsullarının əvəz edilməsinə, keyfiyyətli məhsulların isə ixracına imkan vermişdir. Lakin təbii iqlim şəraitinə görə, açıq havada ildə ən azı 2 dəfə təzə tərəvəz məhsulları yığmaq imkanı olan Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda təhlilin əhatə etdiyi illər ərzində bir çox növ meyvə-tərəvəz və bostan bitkilərinin istehsalının azalması regionda fəaliyyət göstərən konserv zavodlarının istehsalı güclərindən səmərəli istifadəyə öz mənfi təsirini göstərmişdir. Deməli, tədqiq edilən iqtisadi rayonda kənd təsərrüfatı və əmal müəssisələrinin istehsal potensialının gücləndirilməsi istiqamətində daha təsirli və səmərəli tədbirlərin işlənilməsi və həyata keçirilməsinə zəruri ehtiyac duyulur. Azərbaycan respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və əmalına dair Strateji Yol Xəritəsinin hədəfləri kontekstində, eləcə də, “Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”, çayçılığın, çəltikçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramlarında nəzərdə tutulan tədbirlərin uğurlu icrası üçün aşağıdakı əməli xarakterli tövsiyələrin həyata keçirilməsi məqsəduyğun hesab edirik.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, həmin Proqramlarda birmənalı şəkildə Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun inzibati bölgələrində: sənaye sahələrinin inkişafının, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və əmalının dəstəklənməsi, həmin sahələrə xidmət edən infrastrukturun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi qeyd edilmişdir. İqtisadi rayonda kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsal potensialını genişləndirmək üçün mövcud imkanlar yenidən qiymətləndirilməli və hər bir inzibati rayon üçün innovativ inkişaf planları və yaxud regional innovativ inkişaf proqramları işlənilməlidir. Bu mühüm sənədlərin tərtib edilməsinə Kiçik və Orta Biznesin İnkişaf Agentliyini, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Sahə İnstitutlarını, regiondakı ali məktəbləri və digər maraqlı təşkilatları cəlb etmək lazımdır. Həmin plan və proqramlarda bostan, tərəvəz və meyvə məhsullarının dəyər zənciri (**becərmə – ilkin əmal – təkrar əmal – satış**) istehsalının intensiv yolları göstərilməli və satışın stimullaşdırılmasının təkmil mexanizmi işlənilməlidir.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının təşkilinə **“iqtisadi rayon – çoxçeşidli məhsul – dəyər zənciri”** elementlərini özündə əks etdirən üçölçülü məkan prizmasından baxmaq lazımdır.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda istehsal edilən ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsulları və onların emalından alınan ərzaq əslində yüksək rəqabət qabiliyyətinə malikdir. Odur ki, onların xarici bazarlara ixrac imkanları genişdir.

Azərbaycanda ixracın dəstəklənməsi üzrə formalaşdırılan siyasəti və həyata keçirilən tədbirləri yüksək qiymətləndirməklə yanaşı onu da qeyd etmək lazım gəlir ki, bu sahədə beynəlxalq təcrübədən istifadə etmək imkanları genişləndirilməlidir.

Bizim fikrimizcə, ixracın stimullaşdırılması üçün təkmil maliyyə və təşkilati mexanizm işlənilməlidir. Maliyyə mexanizminin tərkib hissəsini – birbaşa maliyyə dəstəyi, eləcə də ixrac məhsulları istehsal edən müəssisələrin inkişafının stimullaşdırılması təşkil etməlidir. Təşkilati mexanizm çərçivəsində ixraca dəstək tədbirləri və ticarət siyasəti tədbirləri həyata keçirilməlidir. Hesab edirik ki, yaxın gələcəkdə “Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracına dəstək üzrə Milli Proqram və Strategiya” işlənilməlidir.

Aqrar-emal məhsullarının istehsalı və ixracını stimullaşdırmaq üçün xarici bazarlarda milli məhsula şərait yaradılmalı, ixracın kreditləşdirilməsi sistemi inkişaf etdirilməli və ölkə daxilində müvafiq institusional və təşkilati dəstək həyata keçirilməlidir. Bu baxımdan aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- İxracı yeni məşğul olanların pasportunun hazırlanması;
- Qlobal inkişafa yol, xarici yarmarka və sərgilərdə iştirakın dəstəklənməsi planının işlənilməsi;
- İxrac bazarlarının tədqiqi və bazara giriş, xarici bazarların mənimsənilməsi proqramlarının işlənilməsi;
- Kənd təsərrüfatı və aqrar-emal məhsullarının nümunələrinin fasiləsiz nümayiş etdirilməsi üzrə əməli plan;
- İxrac edilən xüsusi növ kənd təsərrüfatı və emalı məhsuluna texniki dəstək proqramı;
- İnkişaf etməkdə olan ölkələrin bazarlarının mənimsənilməsi proqramının tərtib olunması;
- Məqsədli bazarlarda milli brendlərin hərəkətinin dəstəklənməsi strategiyası;
- İxrac məhsullarının çeşidinin artırılması və keyfiyyətin təmin edilməsi sisteminin tətbiqi üzrə güzəştli və ya zəmanətli kreditlərdən istifadə;
- İxrac prosesinin səmərəli təşkili üçün zəruri infrastrukturlarının yaradılmasının dəstəklənməsi;
- İxrac üçün ayrılan kreditlərin sığortalanması və həmin kreditlər üzrə faizlərin subsidiyalaşdırılması;
- İxrac məhsullarının xüsusi çəkisi çox olan aqrar-emal müəssisələrinin informasiya-məsləhət təminatının təşkili;
- Yeni məhsulların işlənilməsi üzrə tədqiqatların və layihələrin subsidiyalaşdırılması.

Kamal Mahmudov
dosent
Cavanşir Əlizadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
kamal-1965@mail.ru
elizadeh2001@gmail.com

Heydər Əliyevin fəaliyyətinin Moskva dövründə Azərbaycanın inkişafına diqqət və qayğısı

Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixi ilə yanaşı SSRİ tarixində də rolu böyükdür. Buna görə də Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin tədqiqi və tədrisi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə orta təhsil müəssisələrində Azərbaycan tarixi fənni ilə yanaşı Ümumi tarix fənnin tədrisində də Ümumilli lider Heydər Əliyevin geniş fəaliyyətinin işıqlandırılması şagirdlərimizin vətənpərvərlik ruhunda yetişməsində və vətəndaş kimi formalaşmasında müstəsna rol oynayır.

Məlumdur ki, Heydər Əliyev uzun müddət təhlükəsizlik orqanlarında xidmət etmişdir. O, 1949-1950-ci illərdə Sank-Peterburq şəhərində SSRİ-nin Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin hazırlıq məktəbində təhsil almışdır. 1950-1966-cı illər ərzində H.Əliyev SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin zabiti kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, 1967-ci ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri vəzifəsinə qədər yüksəlmiş və General-Mayor rütbəsi almışdır. Heydər Əliyevin SSRİ tarixində təhlükəsizlik sahəsindəki fəaliyyəti ilə yanaşı, siyasi fəaliyyəti də böyük olmuşdur. 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan Komminist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin Birinci Katibi vəzifəsində çalışmışdır. 1976-cı ildə Sovet İttifaqı Komminist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun üzvlüyünə namizəd, 1982-ci ilin dekabrında isə Siyasi Büronun üzvü seçilmiş və eyni zamanda SSRİ Nazirlər Sovetinin sədr müavini vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1982-1987-ci illərdə bu vəzifədə çalışarkən Heydər Əliyev SSRİ-nin iqtisadi, sosial və mədəni həyatının ən mühüm sahələrinə rəhbərlik etmişdir. SSRİ məkanında bir neçə mühüm layihənin həyata keçirilməsi məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ümumi tarix fənninin tədrisində Heydər Əliyevin SSRİ tarixində fəaliyyəti haqqında məlumat verərkən şagirdlərə Heydər Əliyev şəxsiyyətinin öyrənilməsi və fəaliyyətini real olaraq aşılamaq üçün fəal təlim texnologiyalarından istifadə etmək öyrənmə prosesini sürətləndirir. İKT-nin köməkliyi ilə şagirdlərə Heydər Əliyevin foto şəkilləri, SSRİ-də çıxış etdiyi tədbirlərin videçarxlarından, dövrü əks etdirən sənədli filmlərdən bəzi fraqmentlər ağıllı lövhələrdə şagirdlərə göstərilməklə onların Heydər Əliyev fəaliyyəti haqqında təsəvvürlərini daha da genişləndirmək olar. IX sinifdə tədris olunan Ümumi tarix fənnində SSRİ mövzusunun tədrisində Heydər Əliyev şəxsiyyəti artıq şagirdlərə tanış olan bir mövzudur. Dərsin daha yaradıcı olması üçün fəal təlim metodlarından olan BİBÖ-dən istifadə etmək olar. Bu zaman artıq şagirdlər həm də “Beyin Həmləsi” metodundan istifadə etmiş olacaqlar. Şagirdlərə BİBÖ metodu haqqında məlumat verdikdən sonra artıq bu metodun tətbiq edilməsinə başlanılır. BİBÖ metodu cədvəl formasında tərtib olunur.

Biz artıq nəyi bilirik?	Biz nəyi bilmək istəyirik?	Biz nəyi öyrəndik?
--------------------------------	-----------------------------------	---------------------------

Bu müvafiq xanalarda şagirdlər öz qeydlərini aparırlar, Heydər Əliyevin SSRİ-dəki fəaliyyəti haqqında biliklərini, bilmək istədiklərini və öyrəndiklərini qeyd edirlər. Bu üsulun tətbiqi şagirdlərin düşünmə bacarıqlarını optimallaşdırır.

Heydər Əliyevin siyasi və iqtisadi fəaliyyətində Azərbaycanın bütün sahələri ilə bağlı demək olar ki, müxtəlif aktlar və sərəncamlar qəbul edilmiş dövlət quruculuğu sahəsində müəyyən addımlar atılmışdır. Respublikanın müstəqilliyi onun iqtisadiyatından asılı idi. Mədəni və iqtisadi tənəzzülə aparan yolların qarşısını o zaman yalnız Ümumilli Lider Heydər Əliyevin ideyası ala

bilərdi, aldı da. 1970-1985-ci illərdə aparılan islahatlar Azərbaycanın milli ruhla yola çıxmasına kömək etdi. Məhz bugünkü Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyi o illərdən qoyulan iqtisadi təməlin nəticəsidir.

Heydər Əliyev Moskvada işləyərkən son dərəcə gərgin iş rejiminə baxmayaraq, Azərbaycan haqqında məlumatlarla daimi maraqlanırdı. O, imkan taparaq Moskvada yaşayıb işləyən Azərbaycanlılarla, o cümlədən də, vaxtı ilə şəxsən özünün buraya ali məktəblərdə təhsil almağa göndərdiyi azərbaycanlı tələbələrle görüşü, onların həyati ilə maraqlanıb üzləşdikləri problemlərin həllinə kömək edirdi. Heydər Əliyevin Moskvada yaşayan azərbaycanlılarla diqqət və qayğısı, mənəvi dayaq olması orada Azərbaycan diasporunun formalaşmasına və fəaliyyətinə güclü təsir göstərirdi.

Heydər Əliyev təşəbbüsü ilə Bakıda, Gəncədə, Sumqayıtda, Mingəçevirdə, Azərbaycanın digər şəhərlərində yeni zavodlar və fabriklər tikilirdi. Monumentallığı və milli memarlıq əlamətləri ilə səciyyələnən gözəl, yaraşqlı, inzibati, ictimai və yaşayış binalarının sürətli inşası həyata keçirilirdi. Bütün bunlar ulu öndəri tezliklə SSR-in rəhbəri olacağına inam artırırdı. Enerjili və təşəbbüskar lider olan Heydər Əliyevin bu şansı həmin dövrdə real qiymətləndirilirdi.

Sinifdən xaric dərs prosesində müəllim rəhbərliyində şagirdlərin Heydər Əliyev adına muzeylərə aparılması məqsədə uyğundur. Çünki, həmin muzeylərdə H.Əliyevin SSRİ-dəki fəaliyyətini işıqlandıran çoxlu arxiv sənədləri, fotosəkillər və digər əyani faktlar vardır. Müasir təhsil sistemi fəal təlim metod və texnologiyalarına əsaslanır. Bu təhsil sisteminə şagirdlər tətbiqatçı olmalıdır. Buna görə də şagirdlər İKT texnologiyalarında istifadə edərək özləri Heydər Əliyevin SSRİ tarixindəki fəaliyyəti, belə desək sovet xarici siyasət məsələləri, iqtisadi məsələlər, mədəni quruculuq məsələləri və s. haqqında arşdırmalar apararaq esse və təqdimatlar hazırlayaraq mövzunu dərinlə öyrənə bilərlər.

Kamal Mahmudov
dosent
Tünzalə Həşimova
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
kamal-1965@mail.ru
gashimovatunzale@gmail.com

Heydər Əliyevin Azərbaycana SSRİ-yə rəhbərliyi dövründə təhsilin inkişafı

Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə Heydər Əliyev özünün qeyri-adi idarəçilik bacarığı, polad iradəsi və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində, uzaqgörən və məqsədyönlü qərarları ilə çox qısa müddətdə respublikamızda sosial-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrin inkişafında böyük sıçrayışa nail olmuşdur. Tariximizin gedişatının və həyatımızın ahənginin köklü surətdə dəyişdiyi, azadlıq və müstəqillik duyğularının milli düşüncəmizdə üstünlük təşkil etməyə başladığı bu illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən parlaq səhifələridir. Ulu Öndərin xalqın yaradıcılıq enerjisini bir məqsədə yönəltməklə tarixi yaddaşın bərpası istiqamətində atdığı qətiyyətli addımlar o dövrdə milli ruhun canlanmasına xidmət göstərmiş, özünüdərkli və soy-kökə qayıdışı təmin etmiş, müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolun təməli daşına çevrilmişdir". Sərəncamda qeyd edilənlər onun ölkəmizə bəxş etdiklərinin cüzi hissəsidir. Bu da o deməkdir ki, xalqın bütöv bir ili öz liderinin adı ilə bağlayıb, ona həsr etməyi səbəbsiz deyil.

Ümummilli Lider "Təhsil həyatımızın ən gərəqli, ən mühüm sahəsidir. O, milli məqsədlər, milli mənafeələr əsasında qurulmalıdır" deyirdi. Bu məqsədlərə xidmət edən təhsil islahatları bilavasitə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilməyə başladı. Ancaq bu təşəbbüsə qədər hələ gedilməli yol, atılmalı addımlar vardı. Məsələn, Heydər Əliyev elə bir dövrdə Azərbaycan rəhbərliyinə gəldi ki, ölkə kadr çatışmazlığını ən ağır şəkildə hiss edirdi. Milli kadrların çoxu 1930-cu illərdə repressiya qurbanı olmuşdu. Yeni kadrların hazırlanmasında isə

ciddi maneələr vardı. Rusiyada təhsilin yalnız rus dilində olması və qəbul yerlərinin azlığı azərbaycanlı gənclərin həmin ali məktəblərə qəbul imkanlarını məhdudlaşdırırdı. SSRİ-nin tərkibində olan müttəfiq respublikalarda yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması məqsədilə milli ali təhsil müəssisələrinin yaradılması, hətta mövcud olan ali təhsil məktəblərində müvafiq ixtisasların açılması SSRİ rəhbərliyinin xüsusi icazəsi olmadan mümkün deyildi. Amma güclü siyasi iradəyə malik olan Heydər Əliyev vəziyyətdən çıxış yolu tapdı. Əvvəlcə SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində azərbaycanlı gənclərin təhsil almasına siyasi razılıq aldı və ölkə üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyan ixtisaslar üzrə dövlət hesabına kadr hazırlığına başlandı.

Ümumiyyətlə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə (1969-1982) sənayenin, kənd təsərrüfatının sürətli inkişafı ilə yanaşı, elm və təhsil sahəsində də ciddi hərəkətlənmə müşahidə olunurdu. Belə ki, bu dövrdə ümumi təhsil, peşə təhsili, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin şəbəkəsi xeyli genişləndirildi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında”, 1973-cü ildə isə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qərarlar qəbul edildi. Bu qərarların icrası nəticəsində ümumtəhsil məktəblərinin sayı 765-dən 2117-yə, 1982-ci ildə isə 3750-yə çatdırıldı. Ümumtəhsil məktəblərində 1980-ci ildə 710 min şagird təhsil alırdı ki, bu da 1969-cu ilə müqayisədə iki dəfə çox idi. Həmin illər ərzində 5 yeni ali təhsil müəssisəsi yaradıldı və ali təhsil alanların sayı 70000 nəfərdən 100000 nəfərə çatdırıldı. Həmin illərdə SSRİ-nin ən nüfuzlu ali məktəblərində respublikanın inkişafı üçün zəruri ehtiyac duyulan 250 ixtisas üzrə 15000 nəfər ali təhsil alırdı.

Heydər Əliyevin daha bir tarixi addımı və önəmli qərarı. O, 1969-cu il noyabrın 1-də Bakı Dövlət Universitetinin (o vaxtlar Azərbaycan Dövlət Universiteti adlanırdı) 50 illik yubileyində ana dilində geniş nitqlə çıxış etdi. Bundan sonra görkəmli Azərbaycan mütəfəkkirlərinin həyat və yaradıcılığının üzərinə işıq düşdü: adları geniş tədqiqat mövzusu oldu, əsərləri böyük tirajla çap edildi, müxtəlif dillərə tərcümə olundu. Bu dövrdə tarixi filmlər çəkildi, beynəlxalq konfranslar, yubiley tədbirləri təşkil edildi. Bu nitqlə başlayan proses 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daxil edilməsi ilə nəticələndi. Yeni qərar öz növbəsində milli oyanış, soykökünə yeni baxış və təhsil ocaqlarında milli ədəbiyyatımızın, ana dilimizin, tariximizin və mədəniyyətimizin tədqiqini, öyrənilməsini gücləndirdi. Bu da milli mənlük şüurunun, azərbaycançılıq məfkurəsinin təşəkkülünə güclü təkan verdi.

Könül Şıxəliyeva
müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
konul.eliyeva.17@mail.ru

Azərbaycan təhsilinin inkişafında Heydər Əliyev imzası

Ulu öndər Heydər Əliyev ümummilli lider, görkəmli dövlət və partiya xadimi, yeni, suveren Azərbaycanın memarı və yaradıcısıdır. O, öz xalqını zamanın mürəkkəb sınaqlarından uğurla çıxarmış və müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli tarixi şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı yeni minilliyə Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoymuşdur. Dövrünün ən nüfuzlu siyasətçiləri ilə bir sırada duran Heydər Əliyev Azərbaycanın müasir simasının, xalqımızın zəngin dəyərlərinin tanınması və ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli mövqe qazanmasında müstəsna rol oynamışdır.

Azərbaycana rəhbərliyin birinci dövründə Heydər Əliyev özünün qeyri-adı idarəçilik bacarığı, polad iradəsi və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində uzaqgörən və məqsədyönlü qərarları ilə çox qısa bir müddətdə respublikamızda sosial-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrin inkişafında böyük sıçrayışa nail olmuşdur. Tariximizin gedişatının və həyatımızın ahənginin köklü

surətdə dəyişdiyi, azadlıq və müstəqillik duyğularının milli düşüncəmizdə üstünlük təşkil etməyə başladığı bu illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən parlaq səhifələridir. Ulu Öndərin xalqın yaradıcılıq enerjisini bu məqsədə yönəltməklə tarixi yaddaşın bərpası istiqamətində atdığı qətiyyətli addımlar o dövrdə milli ruhun canlanmasına xidmət göstərmiş, özünüdərk və soy-kökə qayıdışı təmin etmiş, müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolun təməl daşına çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin zəngin həyat yolu və müstəsna fəaliyyətinin bütün mərhələləri bir-birini tamamlamış, öz xalqına sıx bağlılığın, milli dövlətçilik məfkurəsinə sadıqlığın canlı təəcəssümü olmuşdur. Geniş bilik və dərin təfəkkür sahibi olan Heydər Əliyev düşünülmüş və cəsarətli qərarları ilə təkcə müstəqillik dövründə deyil, bütün dövrlərdə Azərbaycan ictimaiyyətini ən ciddi şəkildə düşündürən məsələləri uğurla həll etmişdir. Ulu Öndər cəmiyyətin həyatının müxtəlif sahələri arasında üzvü bağlılığı aydın görərək, müəllifi olduğu milli inkişaf strategiyasında ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə qarşıda duran vəzifələri düzgün müəyyənləşdirmiş və məharətlə həyata keçirmişdir. Heydər Əliyevin ideya-nəzəri irsinin, dövlət xadimi kimi fəaliyyətinin öyrənilməsi belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, onun həyatı boyu fəaliyyətinin başlıca istiqaməti məhz millətin əqli inkişafı, onun mənəvi-elmi potensialı məsələləri olmuşdur.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə müstəqil Azərbaycanda təhsil və elm sahəsində aparılan islahatlar dövlətçilik anlayışının möhkəmlənərək, milli təfəkkür tərzinə çevrilməsində yeni dövrün tələblərinə uyğun müstəqil dövlətin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Ulu öndər müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını diqqətdən kənarda qoymamış, o cümlədən elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Azərbaycançılıq ideologiyasının əsas prinsiplərindən biri də beynəlxalq təhsil sisteminə uyğun milli təhsil sisteminin qurulması ilə bağlıdır. Müstəqillik dövrünün ilk illərindən respublikada təhsil sistemində əsaslı islahatların aparılması məqsədi ilə böyük layihələrin sürətlə işlənilib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə başlanıldı.

Heydər Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə 1998-ci ilin mart ayının 30-da təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası yaradıldı. 1999-cu ilin iyunun 15-də Komissiya tərəfindən hazırlanan Prezident Heydər Əliyevin milli təhsilin inkişafına qoyduğu tələblərə cavab verən “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” təsdiq edildi. Ulu öndər ona xas olan müdrikliklə Azərbaycanda bütün sahələr kimi, elm və təhsilin problemlərini də dərinlən bilir, elmin və milli təhsilin inkişafına, qurulmasına strateji əhəmiyyətə malik mühüm bir proses kimi baxırdı.

Heydər Əliyevin elm və təhsil sahəsində hərtərəfli islahatlara başlaması, eyni zamanda azərbaycançılıq konsepsiyasına əsaslanan milli ideologiyamızın hazırlanması bu proseslərin əsasını təşkil etmişdir. Onun elm və təhsilə həssaslıqla yanaşması aşağıdakı fikirləri ilə bir daha öz təsdiqini tapmışdır: “Təhsil mürəkkəb bir sahədir. Təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi, intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda, təhsil sisteminə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır. Amma keçid dövrünü yaşayan ölkələr, bir ictimai-siyasi sistemdən başqasına keçən ölkələr bu işə daha da diqqətli olmalı, daha da ciddi və həssas yanaşmalıdırlar.”

Ulu öndər müstəqil, demokratik Azərbaycan dövlətinin inkişaf istiqamətlərinin təməlini qurmaq, bu işin həyata keçirilməsində bir sıra amillərin, o cümlədən təhsilin rolunu qeyd edərək, elm və təhsil işçilərinin qarşısında mühüm vəzifələr qoyurdu. Belə ki, Heydər Əliyev göstərirdi ki, “Azərbaycan xalqını yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti vəziyyətinə çatdırmaq, qabaqcıl, elmi, bilikli adamların fəaliyyəti nəticəsində olur. Belə adamları üzə çıxarmaqda tükənməz imkanlara malik olan qüvvə təhsildir. Respublikanın bütün müəllimləri təhsilimizin bu gücündən zamanın tələbinə uyğun istifadə etməli, müasir həyata uyğun təlim metodlarından istifadəni ön plana çəkməli və öz dərslər modellərini yaratmalıdır. Cəmiyyətin gələcək tərəqqisi bir çox cəhətdən indi gəncliyimizə nəyi və necə öyrətməyimizdən asılı olacaqdır”.

Müstəqil Azərbaycanda təhsil və elm sahəsində Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan islahatlar dövlətçilik anlayışının möhkəmlənərək, milli təfəkkür tərzinə çevrilməsində, yeni dövrün tələblərinə uyğun, müstəqil dövlətin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan təhsilinin inkişafında ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri əvəzsizdir. Bu gün iftixar hissi

ilə deyə bilərik ki, Heydər Əliyev siyasəti, banisi olduğu milli dövlətçilik strategiyası onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Namiq Baxışov
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Gülnarə Bağirova
Fatma Əliyeva
Bakı Dövlət Universiteti
namigbm@hotmail.com
gulnare_agayeva@mail.ru
aliyevafatma2901@gmail.com

İnvestisiya layihələrinin əsas göstəricisi – xalis cari dəyərin hesablanması

Xalis cari dəyərin NPV (Net Present Value) hesablanması metodu müasir dövrdə çoxsaylı maliyyə əməliyyatlarının ayrılmaz hissəsidir. İstər investisiya layihələrinin səmərəliliyinin təhlilində, istərsə də əmlak və mülkiyyət hüquqlarının dəyərinin qiymətləndirilməsində, hətta mühasibat uçotunda və öhdəliklərin əks olunmasında bu üsuldən geniş istifadə olunur.

İqtisadiyyatda biznesin idarə edilməsində və s. qərarların düzgün qəbulu uğura gətirib çıxarır, yanlış təsəvvürlərin yaradılması isə uğursuzluqla nəticələnir. Bir çox biznes qurumları konkret qərar qəbul etmə prosesindən keçir və bu zaman investisiya layihələrinin effektivliyini müəyyən etmək üçün müxtəlif göstəricilərdən istifadə olunur: PBP (Payback Period – geri ödəmə müddəti), DPP (Discounted Payback Period – diskontlaşmış geri ödəmə müddəti), NPV (Net Present Value – xalis cari dəyər), İRR (Internal Rate of Return – daxili gəlir dərəcəsi), Pİ (Profitability Index – rentabellik indeksi). Bu metodların hər biri investisiya qərarlarının qəbulu və investisiya layihələrinin effektivliyinin təhlili üçün olduqca vacibdir.

PV (Present Value) – cari dəyərin hesablanması nisbətən sadədir və onun ən çox istifadə olunan iki forması mövcuddur: investisiyaların gələcək dəyərinin diskontlaşdırılması; (qeyri-müəyyən müddətə) davam edən pul vəsaitlərinin axının dəyərinin müəyyən edilməsi. İnvestisiyaların cari dəyəri ilə gələcək dəyəri arasındakı əlaqə aşağıdakı düsturla hesablanılır:

$$PV = \frac{FV}{(1 + i)^n}$$

Burada, PV – investisiyanın cari dəyəri, FV (Future Value) – investisiyanın gələcək dəyəri, i – faiz dərəcəsi, n – təhlil edilən dövrün müddəti. Onda gələcək dəyər və ilkin sərmayə zamanı keçdikcə, müəyyən mürəkkəb faizlə artacaq pul miqdarıdır.

$$FV = PV \cdot (1 + i)^n$$

Beləliklə, NPV xalis cari dəyər investisiya imkanlarını müqayisə etmək və ya investisiya imkanının əlverişli olub olmadığını ölçmək üçün istifadə edilən metodlardan biridir. Bu metodda investisiyaya çəkilən xərclərin və investisiyadan gələcək gəlirlərin hər birinin, investisiyanın risk səviyyəsinə uyğun faiz dərəcəsi ilə cari dəyəri tapılaraq cəmlənir və nəticədə alınan cavab müsbətdirsə investisiya əlverişli, mənfidirsə investisiya əlverişsiz olaraq qiymətləndirilir.

NPV – ni hesablamaq üçün aşağıdakı düsturdan istifadə olunur.

$$NPV = \sum \frac{FV}{(1 + i)^n} - IC$$

Burada, FV – seçilmiş müddət intervalında pul vəsaitlərinin hərəkəti; IC – ilkin investisiya mərhələsində qoyulmuş kapitaldır, n – hesablamanın aparıldığı müddətdir; i – diskontlama faiz dərəcəsidir.

NPV+ (Net Present Value Plus) kapital layihələri üçün gəlir-xərc təhlilinə yeni yanaşmadır. Ənənəvi olaraq, gəlir-xərc təhlilində NPV düsturundan istifadə olunur.

İnvestisiya qərarları üçün daha real kontekst yaratmaq üçün NPV+ mümkün iqtisadi gələcəkləri toplamaq üçün ssenari təhlilindən də istifadə olunur. Bu yanaşma potensial gələcək investisiya dəyərlərinin surətini çıxarmaq və daha dolğun məlumatla daha dəqiq həyat dövrünün diskontunu əldə etmək üçün konkret yol təklif edir.

NPV+, PI, IRR, WACC (Weighted Average Cost of Capital – kapitalın orta çəkili dəyəri) göstəriciləri arasında əksər hallarda investisiya layihələrinin effektivliyi haqqında birmənalı nəticə çıxarmağa imkan verən sıx əlaqə mövcuddur: əgər $NPV+ < 0$ olarsa, bir qayda olaraq, $IRR < WACC$ və $PI < 1$. Bu da layihənin həyata keçirilməsinin əlverişsiz olmasını göstərir; əgər $NPV+ > 0$ olarsa, bir qayda olaraq, investisiya layihəsinin gəlirliliyini göstərən $IRR > WACC$ və $PI > 1$; əgər $NPV+ = 0$ olarsa, bir qayda olaraq, $IRR = WACC$ və $PI = 1$. Bu investisiyanın kompensasiyası vəziyyətinə uyğun gəlir, heç bir mənfəət əldə olunmur.

Lakin təcrübədə, investisiya potensial göstəriciləri müəyyən bir nəticəyə gəlməyə imkan verməyəndə dəyərləri bir-birinə ziddiyyət təşkil etdiyi vəziyyət yarana bilər. Bu halda, investisiya qərarları qəbul edərkən layihələrin investisiya cəlbediciliyinin müqayisəli təhlili zamanı performans meyarlarından istifadə üçün aşağıdakı qaydalara əsasən idarə oluna bilər: 1) Alternativ layihələr büdcədən maliyyələşmənin ümumi investisiyaya olan məhdudiyyətləri ilə bağlıdırsa və bu layihələrin planlaşdırılan pul vəsaitlərinin hərəkəti standartdırsa (yəni, onun elementləri daxilolma xərcləri ilə axının xarakterini bir neçə dəfədən çox dəyişir və ya əksinə), investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi daxili gəlir dərəcəsi (IRR) təhlilinə üstünlük verilir; 2) Büdcə investorları və ya pul vəsaitlərinin hərəkəti üzrə birgə məhdudiyyətlər olmadıqda, yalnız NPV-dən qeyri-ənənəvi istifadə; 3) Qeyri-müəyyənlik şəraitində və güzəştli geri ödəmə müddəti (DPP) üçün risk üstünlüyü mövcud olduqda.

Onuda qeyd etmək ki, investisiya layihələrinin effektivliyinin qiymətləndirilməsində NPV-in hesablanması təhlilində nəticələrin sıfır və ya mənfi NPV+ olacağını əvvəlcədən bilsək belə, NPV+-nın qiymətləndirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Nəticə olaraq, NPV metodunun üstünlüklərini sadalayaq: NPV metodunun ən mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, gələcəkdə əldə olunan vəsaitin bankdakı vəsaitdən daha çox bu günkü dəyərində olması ideyasına əsaslanır; NPV+ metodu layihənin şirkət üçün nə qədər dəyər yaradacağını göstərən məbləğ verir. Səhmdarlar layihənin onların dəyərinə necə töhfə verəcəyini aydın görə bilərlər; NPV+ hesablanması diskont dərəcəsi kimi şirkətin kapital dəyərindən istifadə edir. Bu, səhmdarların şirkətə sərmayə qoyması üçün tələb etdiyi minimum gəlir dərəcəsidir. NPV-nin mənfi cəhətləri ondan ibarətdir ki, NPV+-dan istifadə ilə bağlı ən böyük problem gələcək pul vəsaitlərinin axını və şirkətin kapital dəyərini təxmin etməyi tələb etməsidir.

İnvestisiya layihələrinin xalis cari dəyərinin hesablanması üçün əsas nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: NPV+ metodu NPV konsepsiyasına əsaslanır və layihədən əldə edilən ümumi gəlirin ümumi ödənişlərdən nə qədər çox olduğunu göstərir. NPV+ > 0 olduqda, investisiya layihəsi effektiv hesab edilir və əksinə. NPV+ = 0 olduqda, diskont dərəcəsi layihənin daxili gəlir dərəcəsi adlanır.

Beləliklə, NPV+ göstəricisi effektiv investisiya layihəsinin təhlilinin seçilməsi və ya bir çox layihələrin reytingi üçün əsas təşkil edir.

Natiq Qarayev
dosent
Xumar Rəhimli
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
natiq_qarayev@rambler.ru
xumarhuseynova18@gmail.com

Müasir iqtisadi siyasətdə neoliberal paradigma və Heydər Əliyevin milli iqtisadi modeli

Müasir neoklassik nəzəriyyənin yeni istiqamətlərindən biri neoliberal nəzəriyyə hesab olunur. Neoliberalizm bir iqtisadi cərəyan kimi klassik liberalizmin və neoklassik məktəbin ideyalarını özündə cəmləşdirir. Neoliberalistləri klassik liberalistlərdən fərqləndirən əsas cəhət onların iqtisadiyyata müdaxiləsini inkar etməməsidir. Belə ki, neoliberalistlərə görə müasir dövrdə iqtisadiyyata dövlətin müdaxiləsi vacibdir. Onlar qeyd edirlər ki, iqtisadi proseslərin düzgün idarə olunması üçün makroiqtisadi təhlillər aparılmalıdır. Neoliberalistlər və keynsçilərin oxşar cəhəti iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin tərəfdarları olması idi. Fərqli cəhəti isə dövlət müdaxiləsinin üsul və vasitələrində idi. Keynsçilər iqtisadi prosesləri investisiyalar, vergilər, dövlət sifarişləri vasitəsi ilə tənzimləməyi əsas götürsələr də, neoliberalistlər isə yalnız azad rəqabətin dəstəklənməsi məqsədi ilə inhisarçılığın və rəqabətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini əsas götürürdülər. Neoliberalistlər iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, azad qiymət əmələgəlməsi, iqtisadiyyatda xüsusi mülkiyyət və qeyri-dövlət təsərrüfat strukturlarının aparıcı rolu ideyalına üstünlük verirdilər. Qeyd olunan iqtisadi proseslər müasir dövrün iqtisadi quruluşları və iqtisadi modelləri üçün aktual olan məsələlərdir. Hal-hazırda bir sıra iqtisadi modellərdə neoliberalistlərin ideyalarından istifadə edilir. Bu modellərə Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa və ABŞ modellərini misal göstərmək olar.

Neoliberal iqtisadi məktəbi tətbiqi şərtlərinə görə üç istiqamətdə cəmlənməkdədir. Bu üç istiqaməti aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Frayburq məktəbi
2. London məktəbi
3. Çikaqo məktəbi

Yuxarıda qeyd olunan məktəblər arasında iqtisadi tənzimləmədə praktiki cəhətdən ən çox istifadə olunan istiqamət Çikaqo məktəbidir. Müxtəlif ölkələrin iqtisadi tənzimləmə siyasətinə nəzər yetirdiyimiz zaman görə bilərik ki, ikinci vacib istiqamət Frayburq məktəbidir. Çikaqo məktəbinin tərəfdarı olan M. Fridmenə görə iqtisadiyyatda dövlətin rolu pul-kredit sahəsində tənzimləmənin aparılmasından ibarətdir. Frayburq məktəbinin tərəfdarları olan V.Oyken və L.Erxarda görə isə dövlətin funksiyası sosial sahənin tənzimlənməsində idi. V. Oyken sosial bazar təsərrüfatının əsas elementi kimi azad rəqabəti müdafiə edir. Onun fikrincə səmərəli iqtisadi siyasətin aparılması üçün iqtisadi artımın və məşğulluğun yüksək inkişafının təmin olunması vacibdir. Heydər Əliyevin ilk dəfə hakimiyyətə gəldiyi 1960-cı illərdə də ölkədə iqtisadi artım çox zəif idi. Bununla bərabər təsərrüfat proseslərinin zəif inkişafı işsizliyi artırırdı. Lakin, Heydər Əliyevin yaratdığı sosial-iqtisadi inkişaf modeli qeyd olunan iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasına şərait yaratmışdır. Belə ki, 1969-1982-ci illər arasında milli gəlirin həcmi 2,5 dəfə artmışdır. Milli gəlirlə bərabər olaraq 1982-ci ildə məşğul əhəlinin sayı 1969-cu illə müqayisədə 1,4 dəfə artaraq 2428,2 min nəfərə çatmış, nəqliyyat və rabitədə, mənzil-kommunal təsərrüfatı və əhaliyə məişət xidməti sahəsində, təhsil, mədəniyyət və incəsənətdə, elm və elmi xidmətdə və digər sahələrdə işləyənlərin sayı xeyli artmışdır. Fəhlə və qulluqçuların əməkhaqqının artırılması və tənzimlənməsi üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. 1993-cü ildə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev sosial-iqtisadi islahatları ilə milli iqtisadi inkişaf modelini yenidən yaratdı. Bu illər ərzində ümumi daxili məhsulun həcmi 71 faiz artaraq 6.1 milyard manata çatmışdır. Neoliberal cərəyanın bir qolu olan Frayburq məktəbinin nümayəndələrinə görə iqtisadi inkişafın əldə edilməsi məqsədi ilə təsərrüfatçılıq qaydalarının təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Hüquqi və sosial qaydalar iqtisadiyyat üçün əsas sayılır və bu qaydalar dövlət

tərəfindən yaradılır. Heydər Əliyevin uzaqgörən iqtisadi siyasətində də bu nüansları görmək mümkündür. Belə ki, bazar iqtisadiyyatının qayda və prinsiplərinin hazırlanması onun iqtisadi fəaliyyətinin əsasını təşkil edirdi. Vahid qanunvericilik bazasının hazırlanması nəticəsində 1996-2002-ci illər arasında ölkəyə xarici investorların marağı artmışdır. Bu illər arasında xarici investorlar tərəfindən əsas kapitalla 5,3 milyard manat vəsait yönəldilmişdir. Bu da ümumi investisiya həcminin 63,8 faizini təşkil edir. Qanunvericilik bazasının yaradılması azad sahibkarlığın inkişafına da şərait yaratmışdır. Sahibkarlığın, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və bu sahədə mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün ardıcıl dövlət proqramları qəbul edildi, qanunvericilik bazası yaradıldı. Azərbaycanda bu dövrdə qəbul edilmiş Əmək Məcəlləsi, məşğulluq və əmək miqrasiyası haqqında qanunlar, Demografik İnkişaf və Pensiya İslahatı konsepsiyaları, “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” əmək və əhalinin sosial müdafiəsi sahələrində yeni strateji istiqamətlərin əsasını qoymuşdur.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modelinin qurulmasında neoliberal iqtisadi tənzimləmə üsullarından istifadə olunmuşdur. Heydər Əliyevin hazırladığı iqtisadi-inkişaf modeli alman iqtisadi-inkişaf modelinin xüsusiyyətlərini özündə daşıyaraq sosialyönümlülüyü ilə fərqlənir. Azərbaycanın milli-iqtisadi inkişaf modeli gəlirlər arasındakı kəskin fərqləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə onların yenidən bölgüsünün, tam məşğulluğun təmin olunması və qiymətlərin sabit səviyyəsinə nail olmaq üçün fəal iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi, cəmiyyətin hər bir üzvünün mülkiyyət sahibinə çevrilməsi üçün şərait yaradır.

Natiq Qarayev
dösent
Təhmasib Zamanlı
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
natiq_qarayev@rambler.ru
zamanli.tahmasib20@icloud.com

Heydər Əliyevin Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafında rolu

Heydər Əliyev ölkə rəhbəri olduğu dövrdə Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafında mühüm rol oynamışdır. O, 1993-cü ildən 2003-cü ildə vəfat edənədək Azərbaycan Prezidenti vəzifəsində çalışmış, onun siyasəti və fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatına davamlı təsir göstərmişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycan iqtisadiyyatını sabitləşdirmək üçün göstərdiyi səylər, o, hakimiyyətə gələrkən ölkənin üzləşdiyi iqtisadi problemlərin həllində mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə Azərbaycan iqtisadi qeyri-sabitlik və Qarabağ regionu uğrunda Ermənistanla amansız müharibənin nəticələri ilə üz-üzə idi. İqtisadi islahatları həyata keçirməklə, asayışı bərpa etməklə iqtisadiyyatı sabitləşdirməyə çalışdı. Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatının liberallaşdırılması və modernləşdirilməsinə yönəlmiş bir sıra iqtisadi islahatların təşəbbüskarı oldu. Bu islahatlar bürokratiyanın azaldılması, dövlət tənzimləmələrinin sadələşdirilməsi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirləri əhatə edirdi. Prosedurları sadələşdirməklə və bürüzəsizliyi azaltmaqla sahibkarlığı və xarici investisiyaları təşviq etdi. Ermənistanla müharibədən sonra Azərbaycanda infraqurata ciddi ziyan dəymiş və insanların məcburi köçkünləri olmuşdur. Heydər Əliyev hökuməti asayışı bərpa etmək və zərər çəkmiş əraziləri bərpa etmək üçün çalışırdı. Bura müharibədən zərər çəkmiş rayonların bərpası və məcburi köçkünlərə (məcburi köçkünlərə) dəstək göstərmək səyləri daxildir. Milli valyuta olan Azərbaycan manatı Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə hiperinflyasiya və devalvasiya yaşayırdı. O, valyutanın sabitləşməsi üçün tədbirlər, o cümlədən yeni manatın dövriyyəyə buraxılması və inflyasiyaya nəzarət tədbirləri həyata keçirdi. Heydər Əliyev ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsinə kömək

etmək üçün fəal şəkildə xarici investisiyalar axtarırdı. O, Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarının işlənməsi üçün beynəlxalq enerji şirkətləri ilə danışıqlar apararaq, ölkə iqtisadiyyatına mühüm təsir göstərən böyük investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə səbəb olub. İnfrastrukturun inkişafı onun iqtisadi sabitləşdirmə söylərinin əsas hissəsi idi. Buraya nəqliyyatın və əlaqənin yaxşılaşdırılması üçün yolların, körpülərin və digər mühüm infrastrukturun tikintisi və təmiri daxildir. Ölkənin neft və qaz gəlirlərindən asılılığını azaltmaq üçün Heydər Əliyev kənd təsərrüfatı, istehsal və turizm kimi qeyri-neft sektorlarının inkişafını təşviq etməklə şaxələndirməni təşviq etdi.

Bu dövrdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi Azərbaycanın iqtisadi təlatümlərdən uzaqlaşdırılmasında, sabitlik və yüksəliş yoluna çıxarılmasında mühüm rol oynamışdır. Onun apardığı islahatlar və siyasət ölkənin sonrakı iqtisadi inkişafının, xüsusən də sonrakı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksəldilməsində mühüm rol oynayan enerji sektorunun əsasını qoydu.

Heydər Əliyev Azərbaycanın enerji ehtiyatlarının, xüsusilə neft və təbii qaz ehtiyatlarının strateji əhəmiyyətini dərk edirdi. Onun rəhbərliyi altında enerji sektorunda islahatlara start verdi və bu resursların inkişafı üçün xarici investisiyaları cəlb etdi. Bu, Azərbaycan neftinin və qazının beynəlxalq bazarlara çıxarılmasına imkan verən Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəmərinin və Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (CQBK) tikintisinə səbəb oldu. Heydər Əliyev Azərbaycanın neft və təbii qaz ehtiyatlarının böyük potensialını və enerji sektorunda islahatların aparılmasının zəruriliyini dərk edirdi. O, xarici investisiyaların cəlb edilməsi, sənayenin müasirləşdirilməsi və enerji şirkətləri üçün daha əlverişli tənzimləmə mühitinin yaradılması istiqamətində islahatlar həyata keçirdi. Heydər Əliyev beynəlxalq enerji şirkətlərini Azərbaycanın enerji sektoruna sərmayə qoymağa fəal şəkildə həvəsləndirdi. Bura xarici neft şirkətləri ilə hasilatın pay bölgüsü sazişləri (PSA) üzrə danışıqların aparılması daxildir ki, bu da onlara Azərbaycanda neft və qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, hasilatı və işlənməsinə imkan verirdi. Heydər Əliyevin dövründə ən mühüm nailiyyətlərdən biri Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəmərinin tikintisi olmuşdur. 2006-cı ildə istismara verilən bu kəmər Azərbaycan neftinin Rusiyadan yan keçməklə Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə çıxarılmasına və Azərbaycanın beynəlxalq bazarlara birbaşa çıxışını təmin edib. Bu, Azərbaycanın global enerji bazarında rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artıran böyük infrastruktur layihəsi idi. Heydər Əliyevin rəhbərliyi Azərbaycanın Şahdəniz yatağından təbii qazı Türkiyə və Avropa bazarlarına nəql edən Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (CQBK) inkişafında da mühüm rol oynayıb. CQBK Avropanın qaz təchizatı mənbələrini şaxələndirən və Rusiya qazından asılılığı azaldan daha böyük Cənub Qaz Dəhlizinin bir hissəsidir. Heydər Əliyev hökuməti regional əməkdaşlığı və enerji layihələrinə beynəlxalq dəstəyi təmin etmək üçün fəal diplomatiya ilə məşğul olurdu. Bu, Gürcüstan və Türkiyə kimi qonşu ölkələrlə, eləcə də beynəlxalq aktorlarla enerji kəmərlərinin tikintisini və istismarını asanlaşdırmaq üçün danışıqları əhatə edirdi.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın neft-qaz sektorunun inkişafı ölkənin iqtisadi yüksəlişinə və enerji istehsalçısı kimi global əhəmiyyətinə mühüm töhfə verdi. Bu strateji təşəbbüslər Azərbaycanın enerji resurslarından bəhrələnməsinə kömək etməklə yanaşı, onun daha geniş regionda geosiyasi əhəmiyyətini də artırıb.

Heydər Əliyev Azərbaycana, xüsusilə enerji sektoruna xarici sərmayələrin cəlb edilməsi siyasəti aparırdı. Bu investisiya ölkənin infrastrukturunun və sənayesinin müasirləşdirilməsinə və inkişafına kömək etdi. O, ölkənin neft və qaz gəlirlərindən asılılığını azaltmaq üçün enerji sektorundan kənarda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini təşviq etdi. Bura infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, kredit və texnologiyaya çıxışın təmin edilməsi və müasir kənd təsərrüfatı təcrübələrinin təşviqi daxildir. Məqsəd ərzaq istehsalını artırmaq və ölkənin ərzaq idxalından asılılığını azaltmaq idi. Şaxələndirmə və iqtisadi artımı dəstəkləmək üçün Heydər Əliyev hökuməti texnologiya və innovasiyaya investisiyaları təşviq etdi. Buraya startapların və texnologiya şirkətlərinin dəstəklənməsi, elm və texnologiya sahələrində təhsil və tədqiqatların təşviqi daxildir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsində və iş yerlərinin yaradılmasında mühüm rol oynayan kiçik və orta müəssisələrin böyüməsini dəstəkləmək üçün siyasət və təşəbbüslər irəli sürülüb. Xüsusi iqtisadi zonalar və sənaye parkları ölkənin konkret regionlarında investisiyaların cəlb edilməsi və

iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini təşviq etmək üçün yaradılmışdır. Bu diversifikasiya səyləri ölkənin neft və qaz gəlirlərindən asılılığını azaltmaq və daha balanslı və dayanıqlı iqtisadiyyat yaratmaq məqsədi daşıyırdı. Energetika sektoru iqtisadi inkişafın həlledici hərəkətverici qüvvəsi olmaqda davam etsə də, Heydər Əliyevin baxışı Azərbaycanın iqtisadi uğurlarının təkcə enerji ixracından asılı olmadığını və digər sektorların da ölkənin çiçəklənməsinə töhfə verməsini təmin etməkdən ibarət idi. Bu diversifikasiya strategiyası Azərbaycanın iqtisadi inkişafında və sabitliyində mühüm rol oynamışdır.

Onun rəhbərliyi altında infrastrukturun inkişafına, o cümlədən yolların, körpülərin tikintisi və nəqliyyat şəbəkəsinin modernləşdirilməsinə əhəmiyyətli investisiyalar qoyulmuşdur. Bu, ölkə daxilində və qonşu regionlarla əlaqəni yaxşılaşdırdı. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına da diqqət yetirirdi. O, səhiyyənin, təhsilin və həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün müxtəlif sosial proqramlar və təşəbbüslər həyata keçirib. Bütövlükdə, Heydər Əliyevin rəhbərliyi Azərbaycanın iqtisadi inkişafının əsasının qoyulmasında və Cənubi Qafqaz regionunda mühüm oyunçu kimi meydana çıxmasında mühüm rol oynamışdır.

Natiq Mirzəyev
dosent
Orxan Rüstəmov
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
mirzoev.n@mail.ru
orxan4601@gmail.com

Turizm məhsullarının tanıtılmasında turizm marketinqinin rolu

Xalqın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının inkişafı öz başlanğıcını Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə müəyyənləşdirdiyi strategiyadan və həyata keçirmiş olduğu tədbirlərdən götürür. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi dövrdə ölkə həyatının digər sahələrində olduğu kimi, turizm sahəsində də inkişaf mərhələsi başlandı. Beləliklə, Heydər Əliyevin söyi və iradəsi sayəsində xidmət sektoru içərisində xüsusi yer alan turizm müasir dövrdə sürətlə inkişaf edən əsas iqtisadi sahələrdən biri hesab olunur.

Turizm bazarında məhsulun yaradılması, təkmilləşdirilməsi, keyfiyyət standartlarının beynəlxalq səviyyəyə uyğunlaşdırılması ilə paralel məhsulun tanıtılması və marketinqi də ən vacib məsələlərdəndir. Nəinki turizm əksər sahələrdə marketinq fəaliyyəti məhsulun və xidmətin həm daxili həm də xarici bazarlarda tanıtılmasına dəstək olur. Buna görə də son dövrlərdə turizm marketinqinə ayrılan diqqət artıb. Çünki turizm marketinqi həm də ölkənin imicinin yüksəldilməsinə ciddi təsir edir.

Turizm bazarında marketinq fəaliyyəti dedikdə əsasən reklam və məhsulun, xidmətin satış kanalları nəzərdə tutulur. Həmçinin turizm məhsullarının tanıtılmasında sərgilərin də rolu böyükdür.

Turizm şirkətləri özlərinin hazırladığı turizm məhsullarını tanımaq, satmaq, məhsulu haqqında gələn ziyarətçilərə, tur şirkətlərinə məlumat çatdırmaq üçün müxtəlif kanallardan istifadə edirlər. Məsələn, gəlirin stimullaşdırılması, reklam fəaliyyəti, agentliklərlə səmərəli iş, müxtəlif sərgilər və s. Əsas məsələ turun hərəkətinin təmin edilməsi və müxtəlif metodlardan istifadə edərək həmin məhsulu bazara təqdim etməkdir. Turizm sahəsində olan məhsulları hərəkətə gətirmək aşağıdakı məqsədlər üçündür:

- bazarın iştirakçılarına (subyektlər və potensial istifadəçilər) tur barədə ətraflı informasiya vermək;
- bazarı hərəkətə gətirərək xərcləri artırmaq və yeni bazar segmentlərini tutmaq;

– bu sahə üzrə istehlakçıları motivasiya edərək bazarda təqdim edilən məhsulu almağa sövq etmək və uzunmüddətli əməkdaşlığın qurulmasına şərait yaratmaq.

Turizm məhsulunun satışını stimullaşdırmaq üçün tətbiq edilən metodlardan biri də sərgilərin təşkil edilməsidir. Xüsusilə son dövrlərdə sərgilərin sayı və miqyası genişləndirilmişdir.

Turizm şirkətlərinin sərgilərdə iştirakı vacibdir. Çünki iştirak zamanı şirkətlər qısa zaman ərzində turizm sektorunda yeni trendlərlə, kommersiya tipli yeniliklərlə, iqtisadi və təşkilati baxımdan dəyişikliklərlə tanış olurlar. Adətən sərgilərin təşkili dövlətlərin turizmi idarə edən qurumu tərəfindən edilir. Burada əsas məqsəd isə ölkələrinin turizm imkanlarını və potensialını təşkilatları cəlb edərək onlara göstərməkdir. Bu baxımdan dövlətlər hər il bu sahəyə öz büdcələrindən əhəmiyyətli dərəcədə vəsait ayırırlar.

Sərgilərdən başqa turizm məhsulları barədə məlumatın yayımlanmasında və məhsulun satışını hərəkətə gətirməkdə reklamların da rolu böyükdür. Turizm sahəsində reklam turizm müəssisələrinin məhsulları, brendi barədə ətraflı məlumatı öz müştərilərinə çatdırmaq, həmin müştərilərin davranışına təsir etmək, təklif etdikləri xidmətə cəlb etmək, şirkət barədə müsbət imic yaratmaq və onun vacibliyini ictimaiyyətə göstərərək turizm marketinginin əsasını təşkil edir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, turizm sektoru çox böyük reklam daşıyıcısıdır. Belə ki, bu sahədə fəaliyyət göstərən şirkətlər öz gəlirlərinin 5-6%-ni reklamların təşkili üçün xərcləyirlər. Böyük turizm şirkətləri beynəlxalq bazarlarda özlərinin reklam kampaniyalarını aparırlar. Burada reklamın əsas vasitələri jurnallar, televiziya, radio, kataloqlar, məlumat vərəqləri, bukletlər və s.-dir.

Müştəriləri turizm məhsullarına cəlb etmək üçün tur operatorlar öz məhsul və xidmətlərinə əlavələr edə bilirlər. Həmin əlavələrə aşağıdakılar daxildir:

- daha rahat yerləşmə obyekt;
- cəlbədiçi, maraqlı, interaktiv ekskursiya proqramı;
- idman yarışları üçün bilet;
- teatra getmək təklifi və s.

Bu sahədə satışların artırılması üçün infoturların keçirilməsi də əsas marketing vasitələrindən biri hesab edilir. İstənilən turizm forması üçün xüsusi infotur planlaşdırıb təşkil etmək mümkündür. Infoturlar həm xarici bazarlara çıxış imkanı əldə etməyə həm də daxili bazarı stimullaşdırmağa şərait yaradır.

Infoturların təşkil edilməsində əsas məqsəd qazanc götürmək deyil. Infotur təşkil edən zaman iştirakçıları qidalanma və yerləşdirmə tarifləri ilə təmin etmək lazımdır. Çox zaman marketing üçün infoturlara KİV nümayəndələri də dəvət edilir. Həmçinin KİV nümayəndələri infotur barədə ictimaiyyəti məlumatlandırır.

Turizm bazarında mövcud məhsullarla yanaşı yeni məhsulların hazırlanması həddən artıq əhəmiyyət kəsb edir. Bu hissədə marketingin araşdırma hissəsi mühüm rol oynayır. Yenilik hər zaman maraq yaradır və insanları sevindirir. Həmçinin turizm məhsullarından istifadə edən insanların bir qrupu dərk etmə səviyyələri yüksək olduğu üçün qeyri-adi, unikal məhsullar gözləyirlər. Burada əsas məsələlərdən biri də rəqabətdir. Çünki insanların ehtiyacları artır. Buna görə də turizm şirkətləri bu ehtiyacları qarşılamaq üçün mütəmadi olaraq çalışmalıdırlar.

Turizm şirkətləri məhsullarının tanıtılmasının və satılmasının davamlılığını təmin etmək üçün səmimi dostluq mühiti yaratmalı və müştərilərinə hərtərəfli yardımçı olmalıdır. Müştəri qazanmalıdır prinsipi ilə onlara yanaşb fayda verməyə çalışmalıdır.

İstehlakçıları cəlb etmək və bazar segmentlərinin tələblərini qarşılamaq turizm marketinginin əsasını təşkil edir. Turizm məhsulunun imicinin formalaşdırılması müştərilərin beynində həmin məhsulun rəqib məhsullardan üstün olmasını təmin etməkdən ibarətdir. Yəni müştəri elə hesab etməlidir ki, axtardığı məhsul məhz budur. Sadaladığımız faktlar göstərir ki, turizm məhsullarının dəyər qazanmasında marketingin rolu böyükdür. İstər dövlət, istərsə də özəl şirkətlər səviyyəsində olsun bu məsələ daim diqqətdə saxlanılmalıdır.

Turizm sektorunda effektiv marketing həyata keçirən dövlətlər var. Bu dövlətlərin təcrübəsini araşdırmaq və uyğun olan addımları Azərbaycana tətbiq etmək turizmin inkişafına ciddi təkan verə bilər. Bəzi dövlətlərin effektiv turizm marketingi yanaşmasını nəzərdən keçirək.

Yaponiyada 2001-ci ildən etibarən Yapon Milli Turizm Təşkilatı aktiv formada ölkənin beynəlxalq reputasiyasının qalxması və ölkələrinin "Turist məkanı" kimi təqdim edilməsi istiqamətində ciddi işlər görüblər. Görülən bu işlərdə Yapon Milli Turizm Təşkilatı ilə yanaşı Yaponiyanın xarici ölkələrdəki səfirlikləri, turizm sənayesi, xarici turizm şirkətlərinin resurslarından effektiv şəkildə istifadə edilib.

Latviya da turizm marketinqinə diqqət ayıran ölkələr sırasındadır. Bu ölkədə turizm sahəsi ilə bağlı marketinq strategiyası turizmin inkişafını müəyyən edən ən vacib sənədlərdən hesab edilir. Latviyanın turizm inkişaf strategiyası həmçinin marketinq planı dövlət sifarişi əsasında təcrübəli ekspertlər tərəfindən hazırlanıb. Maraqlı məqam odur ki, bu strategiya və plan hazırlanarkən əhəlinin fikirlərinin öyrənilməsi ilə bağlı araşdırma aparılıb. Keçirilən müxtəlif analizlər əsasında (SWOT təhlili və s.) Latviyanın turizm imkanları marketinq baxımından geniş təhlil edilib və turizm sisteminin inkişafı üçün təkliflər verilib.

Göründüyü kimi turizm bazarını hərəkətə gətirmək üçün marketinq fəaliyyəti mütləq sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir.

Nərmin Quliyeva
dosent
Reyhan Şıxlinskaya
dosent
Lalə Vəlizadə
magistrant
Bakı Dövlət Universiteti
guliyeva.n@mail.ru
reyhanshikhli@gmail.com
lalavalizada39@gmail.com

İnnovativ inkişaf sistemində həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin öyrənilməsi üsulları haqqında

Son dövrlərdə istər regionda, istərsə də qlobal iqtisadiyyatda gedən proseslər, neft gəlirlərinin kəskin azalması, mürəkkəb xarici iqtisadi mühit ölkənin makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinə öz təsirini göstərməkdədir. Dünyada cərəyan edən proseslərin yaratdığı yeni çağırışlara uyğunlaşmaq və mövcud qlobal iqtisadi böhranın ölkəmizə təsirini minimuma endirmək məqsədilə iqtisadi islahatların əsas strateji hədəflərinə uyğun olaraq sistem xarakterli bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta və uzunmüddətli dövrləri arasında üzvi bağlılıq və qarşılıqlı uzlaşma yaratmaqla iqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni modelinin formalaşdırılması qarşıda duran əsas prioritet vəzifələrdəndir.

Bununla əlaqədar olaraq, ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin və islahatların davamlılığını təmin etmək, əhəlinin həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin dərinlən təhlili və yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri" təsdiq edilmişdir.

1960-cı illərdə Qərbdə cəmiyyətin böyüməsini araşdırarkən ilk dəfə "həyat keyfiyyəti" ifadəsi ortaya çıxdı. Qərb ölkələri bütün bu müddət ərzində sosial, iqtisadi və ekoloji problemlərlə məşğul olurdular. Məlum olub ki, təkcə yaşayış səviyyəsi və iqtisadi göstəricilər cəmiyyətin rifahını və səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün yetərli deyil. Araşdırmalara görə, artan ÜDM (Ümumi Daxili Məhsul) və həyat səviyyəsinin yaxşılaşması insanların həyatını adekvat şəkildə təsvir etmir.

“Həyat keyfiyyəti” indikatoru iqtisadi artımın dominant paradigmasına çevrilir ki, bu da onun çoxsaylı komponentlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən edilməsini və onların qiymətləndirilməsi üsullarının işlənilib hazırlanmasını zəruri edir.

Aparılan tədqiqatlar əhalinin həyat keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün ətraf mühiti və cəmiyyətin həyat sistemini müəyyən edən ilkin amillərin əhəmiyyətini vacib sayır. Lakin, təklif olunan göstəricilərin çoxluğuna baxmayaraq, onun məzmununu və əsasını yaradan narahatlıqları həyat keyfiyyəti məsələsində müzakirə etmək daha məqsədəuyğundur.

Yaşayış vəziyyətlərinin daha real qiymətləndirilməsi, mahiyyət etibarilə, jurnalistika, sosial tədqiqatlar, sosiologiya və iqtisadiyyat kimi sahələrdə daha geniş yanaşma və perspektiv tələb edir. Bu, sadəcə statistikaya deyil, insanların həyatının müxtəlif tərəflərinə baxan bir üsuldur. Yaşayış şəraitinin hərtərəfli tədqiqi və insanların həyat keyfiyyəti haqqında daha dolğun məlumat üçün tələb olunan üsul həyatı əhəmiyyət kəsb edir və əhalinin rifah indekslərini ölkələr və regionlar üzrə müqayisə edir. Bu üsul müxtəlif sahələrdə insanların həyat səviyyəsi haqqında obyektiv və müqayisəli məlumat vermək üçün nəzərdə tutulan göstəricilərdən istifadə edir.

Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən təqdim edilən bu göstəricilər müxtəlif ölçülərə və fəaliyyət istiqamətlərinə malik bir çox göstəriciləri müqayisə etməyə imkan verir. İnteqral Həyat Keyfiyyəti İndeksi kimi alətlər ölkələr və regionlar üzrə müqayisəli təhlil və müqayisələr aparmağa imkan verir. Bu indekslər zamanla dəyişiklikləri izləmək üçün də istifadə edilə bilər.

Lakin bu indekslərin istifadəsi bəzi məsələləri gizlədir. Strategiyada dəqiq göstəriciləri seçmək və onları effektiv şəkildə əlaqələndirmək çətin ola bilər. Məsələn, həyat keyfiyyəti ilə bağlı məlumatların toplanması və müqayisəsi çox vaxt apara bilər və bəzi məlumatların müqayisəsi üçün standartların yaradılması çətin ola bilər.

Müsbət cəhət odur ki, bu indekslər və müqayisəli təhlillər həyat keyfiyyətinin bir çox aspektlərini, eləcə də ölkələr arasındakı fərqləri daha yaxşı başa düşməyə kömək edir. Bununla belə, onların hərtərəfli düşünməməsi, eləcə də qarşılaşdığı metodoloji maneələr bu texnikanın istifadəsini məhdudlaşdırır.

Hər birimiz bilir ki, şəhər inkişafının əsas məqsədi yaxşı həyat səviyyəsini təmin etməkdir. Əhalinin həyat keyfiyyətinin və şəhər inkişafının təhlili üçün standartlaşdırılmış metod yoxdur. Hər bir qurum öz indekslərini və hesablama üsullarını inkişaf etdirərək bu problemi həll etməyə çalışır.

Məsələn, Dünya İqtisadi Forumu müxtəlif ölkələrin səhiyyəsini sıralayan hesabat hazırlayır. Sorğunun nəticələrinə görə, Kipr, İsveçrə, Yaponiya, Hollandiya və digər ölkələr ilk 10-luğa daxildir. Bu hesabatda həmçinin təhsilin keyfiyyəti, texnologiyaya çıxış və institutlara daxil olma səviyyəsi ilə bağlı məlumatlar da yer alır. Bu tənlkdə təhsil çox vacibdir, çünki güclü təhsil rahat həyat yaşamaq və yüksək maaşlı işə başlama şansını artırır.

Həyat keyfiyyətinin effektiv idarə olunması onun ən əhəmiyyətli komponentlərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsini, artım dəyişənlərinin qiymətləndirilməsini və keyfiyyətli proqram alqoritminin qurulmasını tələb edir. Bunun üçün müasir üsullardan istifadə edilməlidir. Bu narahatlıqlar regional idarəetmə məqsədlərinə nail olmaq üçün kritik əhəmiyyət kəsb etsə də, hələ də hərtərəfli araşdırılmamışdır.

Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq biz də əhalinin həyat keyfiyyətinin təhlili üçün aşağıdakı işləri görməliyik:

1. Regional Reyting Qruplarının yaradılması: Əhalinin həyat keyfiyyətinin cari səviyyəsinə əsasən regionlar arasında müxtəlif səviyyələr qiymətləndirmək üçün reyting qrupları hazırlanmalıdır. Bu, regionların, eləcə də “depressiyaya uğramış rayonlar” qrupunun diferensiallaşma səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verir.

2. Əhalinin Həyat Keyfiyyətinin Təhlili: Hər bir regionun fərqli məzmununa uyğun olaraq əhalinin müasir həyat keyfiyyətinin faktor təhlili aparılmalıdır. Bu müayinə əhalinin həyat keyfiyyətinə təsir edən obyektiv və subyektiv aspektləri qiymətləndirir. Bu meyarlara insanların subyektiv fikirləri ilə yanaşı, həyat keyfiyyətinə təsir edən obyektiv göstəricilər də daxildir. Bundan əlavə, bu tədqiqat həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlərin lazımı şəkildə hədəflənməsini təmin etmək üçün istifadə olunur.

3. Dəyişikliklərin müəyyən edilməsi: Qəbul edilmiş təşəbbüslərin nəticələrinin qiymətləndirilməsi əhalinin həyat keyfiyyətində yaxşı və mənfi dəyişikliklərin müəyyən edilməsini təmin edir. O, həyata keçirilən tədbirlərin uğurunun qiymətləndirilməsinə imkan verir və regional inkişaf prioritetlərinin müəyyən edilməsi üçün əsas mənbə kimi çıxış edir.

Bu təhlillər regional inkişafın gedişatını müəyyən etməyə kömək edir və daha effektiv strategiya və fəaliyyət planlamasına imkan verir.

Inkişaf etməkdə olan ölkələrdə keyfiyyətin yüksəldilməsi həyati bir addımdır. Bu ölkələrdə fəaliyyət göstərən transmilli firmalar yeni məhsul və xidmətlərin sürətlə yayılmasına şərait yaradır. Bu, iqtisadi inkişafa təkan verir və həyat səviyyəsini yüksəldir.

Azərbaycan sosial dövlətdir, son illərdə atılan addımlar bunu təsdiqləyir.

Cənab Prezident İlham Əliyev son 20 ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyası kursuna istinad etməklə, bu dahi şəxsiyyətin ideyalarını siyası, sosial-iqtisadi sahələrdə layiqincə reallaşdırıb, respublikanın gələcək uğurlarına əsaslı təminatı təmin edib. Həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün inamlı addımlarla irəli getməyə biz də sövq yaratmışdır.

Nigar Məmmədova
Həcər Aslanova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
n.mammadova.2110@gmail.com
heceraslanova23@gmail.com

İqtisadi rifahın yüksəlməsində insan sağlamlığının rolu

Hər ölkənin iqtisadi rifahı həmin ölkədə yaşayanların həyat səviyyəsinə görə müqayisə olunur. Aydındır ki, insanların yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinin əsas təməli onların sağlamlığıdır. Ümumimilli lider Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “Biz respublikamızda hüquqi - demokratik dövlət qurmaq yolu ilə gedirik. Bu, dövlət quruculuğunda, siyası sahədə strateji yolumuzdur. Bununla çox sıx əlaqədə olan ikinci sahə iqtisadiyyatın demokratik yollarla idarə edilməsidir, yəni iqtisadiyyatda demokratik islahatlar aparılması, bazar iqtisadiyyatı yoludur. Bütün bunlar kompleks şəkildə respublikamızı gələcəyə aparan yollar, istiqamətlərdir.”

Aydındır ki, Adambaşına düşən Ümumi Daxili Məhsul iqtisadi fəaliyyətin əsas aspektidir. Bu göstəricidən ümumiyyətlə xalqların orta yaşayış səviyyəsini və onların iqtisadi vəziyyətini müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Qlobal iqtisadi tənəzzül və böhranlar nəticəsində ölkə və regionların iqtisadi vəziyyətləri yenidən müzakirə olunmağa başlanmışdır. Adambaşına düşən milli gəlir, onun sağlamlıq, rifah və həyat məmnunluğuna təsiri araşdırılmağa başlamışdır. Təbii ki, iqtisadi göstəricilər insanların rifahına təsir göstərdiyi kimi, insan fəaliyyəti də öz növbəsində iqtisadi göstəricilərə təsir göstərir. Bildiyimiz kimi dörd əsas istehsal faktoru mövcuddur: işçi qüvvəsi, kapital, torpaq və sahibkarlıq qabiliyyəti. İstehsal prosesində iştirak edən hər bir faktorun məhsulun istehsal olunmasında öz payı var. Belə ki, yeni yaranan məhsulun dəyərində (əlavə dəyərdə) iştirakına görə kapital faiz şəklində, torpaq rentası şəklində, işçi qüvvəsi əmək- haqqı şəklində, sahibkarlıq qabiliyyəti isə mənfəət şəklində payını alır. İstehsal funksiyalarından biri olan Kobba-Duqlas funksiyasına da nəzər saldıqda görürük ki,

$$F(K, L) = AK^{\alpha}L^{\beta} \quad (\alpha + \beta) \quad (1)$$

Burada K-kapital, L-işçi qüvvəsini göstərir. A, α və β isə parametrlərdir, α məhsul həcminin kapitalla görə, β isə əməyə görə elastiklik əmsallarını göstərir. Məhsulun həcmi xarakterizə edən $F(K, L)$ istehsal funksiyasının K-kapital və L-işçi qüvvəsindən asılılığının spesifikasiyasını xarakterizə edir. İstehsal prosesi kapital və işçi qüvvəsinin iştirakı olmadan mövcud deyil. (1) modeli klassik iqtisadi nəzəriyyənin müddəalarını özündə əks etdirir və səmərəliliyin azalması qanununa tabedir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə bir qayda olaraq istehsal həcmi əməyə görə

elastiklik əmsalı digər ölkələrə nəzərən yüksək olur. Aydındır ki, əməyin keyfiyyətinin yüksəlməsində başlıca amillərdən biri işçi qüvvəsinin ixtisaslaşmış fəaliyyətidir. Bu baxımdan, həmin işçi qüvvəsini təşkil edən insan kapitalının sağlamlığı, əmək fəalliyəti ilə istehsal olunan məhsul arasında asılılığın araşdırılması, təhlil edilməsi, müqayisələrin aparılması aktual məsələlərdən biridir.

Azərbaycan Respublikasında bütün xəstələnən əhalinin sayının Ümumi Daxili Məhsula təsirinin araşdırılması məsələsinə baxaq. 1995-2020-ci illər arasında Azərbaycanda bütün xəstələnən əhalinin sayı ilə 1995-2020-ci illər arasında adambaşına düşən ÜDM-in həcmi arasındakı əlaqənin ekonometrik qiymətləndirilməsinə baxılır. Tədqiqat işində həmin məsələyə ətraflı baxılaraq model qurulmuşdur:

$$LOG(UDM) = C(1) + C(2) * BXSOS(-5) + C(3) * @TREND \quad (2)$$

Burada: UDM - Ümumi Daxili Məhsulu, BXS - Bütün Xəstələnənlərin Sayını göstərir. (2) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticələri aşağıdakı kimi olmuşdur:

$$LOG(UDM) = 9.1237 - 0,007 * BXS(-5) + 0.098294 * @TREND + [AR(8) = 0.883745379357, UNCOND] \quad (3)$$

$$\begin{matrix} 0.0000 & 0.0017 & 0.0000 \\ R^2 = 0.980223 & DW = 0.589142 \end{matrix}$$

Dependent Variable: LOG(UDM)

Method: ARMA Maximum Likelihood (OPG - BHHH)

Date: 04/22/22 Time: 00:07

Sample: 1998 2019

Included observations: 22

Convergence achieved after 11 iterations

Coefficient covariance computed using outer product of gradients

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9.123751	0.333797	27.33321	0.0000
BXS(-5)	-7.31E-07	2.59E-07	-2.825389	0.0117
@TREND	0.098294	0.004975	19.75604	0.0000
AR(8)	-0.883745	0.087658	-10.08170	0.0000
SIGMASQ	0.007649	0.004604	1.661438	0.1150
R-squared	0.981454	Mean dependent var	9.776021	
Adjusted R-squared	0.977090	S.D. dependent var	0.657295	
S.E. of regression	0.099489	Akaike info criterion	-1.028563	
Sum squared resid	0.168267	Schwarz criterion	-0.780599	
Log likelihood	16.31420	Hannan-Quinn criter.	-0.970151	
F-statistic	224.9049	Durbin-Watson stat	0.611297	
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.91+.38i	.91-.38i	.38+.91i	.38-.91i
	-.38-.91i	-.38+.91i	-.91-.38i	-.91+.38i

Modelin nəticəsinə görə bütün xəstələnən əhalinin sayının 1 nəfər artması 5 ildən sonrakı ÜDM-i 0,00007% azaldır. Göründüyü kimi, xəstəliklərdən ölənlərin sayı xəstələnənlərin sayından da güclü ÜDM həcminə təsir etmiş olur.

Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modelində turizmin formalaşması və prinsipləşdirilməsinin maliyyə mənbələri

Turizm bazarının regional xüsusiyyətləri, onun yerləşməsi, planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması istiqamətlərində hər bir regionun ayrılıqda sosial- iqtisadi potensialını iqtisadi dövriyyəyə tövhəsinin intensivliyi başa düşülür. Turizmin coğrafi iqtisadi prizması onun ərazi, landşaft və antropogen xüsusiyyətlərini formalaşdırır.

Azərbaycanda turizmin potensial imkanlarını yüksək qiymətləndirən və bu sahənin inkişafı üçün yollar arayan Heydər Əliyevin 18 aprel 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi yaradılandan sonra geniş işlər görülməyə başlandı. Yeni nazirlik turizm sahəsində yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu axtarmağa, ölkə turizmini n beynəlxalq standartlar səviyyəsinə qaldırmağa, Azərbaycanın dünya turizm bazarına integrasiyas ı üçün səylə çalışmağa başladı. Həmin ilin sentyabrında ümummilli liderin xeyirduası ilə ölkəmiz Ümumdünya Turizm Təşkilatının üzvlüyünə qəbul olundu.

Regional turizm regional iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olub, təbii coğrafi, infrastruktur və tranzit şəraitindən asılıdır. Hər regionda bir birindən özünəməxsus resursları, onlardan istifadənin mexanizmləri, əhalisi və problemləri mövcuddur. Buna görə də regionların hərtərəfli və kompleks inkişafı onun turizm bazarındakı yerinə və turizm potensialının açılması üçün çox vacibdir. Regionun turizm potensialının istifadəsində onların resurs potensialını qiymətləndirmək, yeni iş yerlərinin açılmasını təmin etmək tezliyi və maliyyə fəaliyyəti kombinəedilərək birlikdə işlənməsi vacibdir.

Regionların iqtisadiyatı ölkə iqtisadiyyatının əsas tərkib hissələrindən biridir. Ölkə iqtisadiyyatının dinamizmi, onun inkişaf proporsiyaları, qanunauyğunluqları, regionların iqtisadi imkanlarına təsir edir. Regionlar bir-biri ilə və mərkəzləşdirilmiş əlaqələr təsərrüfat sisteminin əsasını təşkil edir. Ümumiyyətlə regional turizm digər turizm formalarından öz müxtəlifaspektivliyi ilə fərqlənməkdədir.

Turizmin maliyyə məsələləri regionunlar üçün müxtəliflik göstərməkdədir, çünki hər bir regionun maliyyə resurslarına əlçatanlığı fərqlilik, xüsusiyyət göstərməkdədir eləcədə burada regionların offline inkişaf səviyyəsində təhlil edilib qiymətləndirilməlidir.

Turizmin maliyyələşməsinin əsas mənbələrinə aşağıdakıları aid etmək daha məqsədmüvafiq olar:

- Dövlət orqanlarının nəzarəti altında ayrılmış dotasiyalar;
- Bank və ya bank olmayan kredit təşkilatları və digər maliyyə institutlarından götürülmüş maliyyə resursları;
- Turizm fəaliyyəti nəticəsində turistlərin və ya ayrı-ayrı insan qruplarının ödəmələri.

Turizm müəssisələrinin maliyyə resurslarının formalaşma mənbələri iki əsas xarakterik xüsusiyyətlə səciyyələnilir. Həmin xarakterik xüsusiyyətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Turizm bazarının subyektləri arasında formalaşan təsərrüfat əlaqələrinin xüsusiyyətləri;
- Kredit və borc münasibətlərinin əsas xarakterli xüsusiyyətlər.

Milli iqtisadiyyatın inkişafında dövlət dəstəyinin reallaşdırılması, onun şaxələndirilməsi regionlar arasında bərabər bölgüsünün təmin edilməsi və digər tənzimlənmə alətlərindən istifadə edilməsini səciyyələndirir.

Hökumət özəl sektoru təşviq edir. Kredit, maliyyə və vergi mexanizması ilə onların çiçəkləndirməsinə şərait yaradır.

Regional turizmdə maliyyə mənbələrinin qeyri mərkəzləşdirilmiş özəl mülkiyyət olmasıda vacibdir. Əlbətdə burada mənfəət və müəssisələrin idarəedilməsi, planlaşdırılmasında xüsusi

şəkildə öz mahiyyətini qorumaqdadır. Xüsusi fondların düzgün istifadəsi və turizm marketinqi eləcə də mövsimiliyin arada qaldırılması da problemin həllində vacib amillərəndəndir.

Son nəticədə belə qənaətə gəlmək olar ki ölkəmizdə ÜDM də 14 faizdən çox payı olan turizmin inkişafı və ölkə əhalisinin sayından çox turistlərin gələcəyi ölkə olmaq yolunda dayanıqlı inkişaf strategiyası düzgün və davamlı olacaqdır.

Rakif İbadov
dosent
Rəşad Məmmədzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
ibadov_rakif@mail.ru
resadmemmedzadebjk42@gmail.com

Müstəqil dövlətçilik ənənələrimiz və Heydər Əliyevin iqtisadi strategiyası

Azərbaycanın nəinki Avropa ittifaqı, eləcə də, bütün nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla yüksək səviyyəli əlaqələri ümumilikdə siyasi iqtisadi yüksəlişinin təməlinə ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu milli müstəqil dövlətçilik ənənələri dayanır. XX əsrin altımtıncı illərində Azərbaycan keçmiş ittifaq respublikaları arasında ən geridə qalan respublika sayılırdı. İqtisadi, siyasi və mədəni həyatında kəskin durğunluq yaşanırdı. Məhz belə bir çətin dövəmdə 1969-cu il iyulun 14-də Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə seçilməsi ilə ölkənin həyatında yeni dövr başlandı. “Qoy ədalət zəfər çalsın” şüarı ilə o, ilk cəsarətli çıxışını etdi . Məhz həmin tarixdən respublika bütün sahələri üzrə köklü islahatlar və sürətli inkişaf yoluna qədəm qoydu. Nəticədə geridə qalmış respublika ən yüksək səviyyəsinə doğru inkişaf yolunu seçən Azərbaycan keçmiş ittifaqın iki donor respublikasından birinə çevrildi. Məhz, o illərdə sənaye və kənd təsərrüfatının bütün sahələrinin inkişafı təmin olundu. Milli dövlət müstəqilliyimizin yaxın gələcəkdə təmin ediləcək yeni və mütərəqqi layihələr bu gün müstəqil Azərbaycanın inkişafına real təməl yarada bildi.

Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və müdrik rəhbərliyi nəticəsində Azərbaycan bütün Sovet İttifaqında ən qabaqcıl kənd təsərrüfatı respublikasına çevrilə bildi və iqtisadiyyatın bütün sahələrində yeni inkişaf mərhələsi başlandı. Bütün ölkədə misilsiz tikinti, abadlıq və mədəni quruculuq işləri aparıldı. Tarixən qısa bir dövr ərzində bütövlükdə respublika ərazisində yüzlərlə zavod, fabrik və istehsalat sahələri yaradıldı. Bir çox mühüm istehsal sahələrinə görə Azərbaycan Sovet İttifaqında aparıcı yerlərdən birini tuturdu. Bir sözlə, Azərbaycan nəhəng bir tikinti meydanını xatırladırdı. Bakının, xüsusilə, respublika rayonlarının siması büsbütün dəyişdi. İqtisadiyyatımızın nüvəsini təşkil edən fabriklər, zavodlar, nəhəng sənaye obyektləri, iri istehsalat kompleksləri, su anbarları, deryaçalar, Kür su kəməri, yaşıllıq zonaları və istirahət ocaqları Heydər Əliyev zəkasının, onun yorulmaz fəaliyyətinin nəticəsi oldu. Ulu öndərin hakimiyyətə gəlişinin birinci dönməni xarakterizə edən mühüm tarixi nailiyyətlərdən biri də milli dəyərlərin üstün tutulması, bütün məsələlərə məhz bu spektrdən yanaşılması idi. Məhz bu dövrdə ilk dəfə olaraq əhalinin zəhmətkeşlərinə, görkəmli sənət adamlarına, şairlərimizə, yazıçılarıımıza və bəstəkarlarıımıza Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adı, digər əmək orden və medalları verildi. Görkəmli ictimai və sənət adamlarına abidələr qoyulmağa başlandı. İyirminci əsrin 60-cı illərinin sonu 70-ci illərində Azərbaycanın ümumi yüksəlişi fonunda xalqın tarixi keçmişinə də maraq artdı və bu sahədə də bir oyanış baş verdi. Xalqın uzaq gələcəyə hesablanan güclü kadr potensialı, o cümlədən, müxtəlif ixtisaslar üzrə mütəxəssislərdən ibarət mütəxəssislərin yaradılması da bu baxımdan, xüsusilə, diqqət çəkir. Belə ki, həmin illərdə iqtisadiyyatın sürətli və çoxşaxəli inkişafına uyğun olaraq respublikanın ali və orta ixtisas şəbəkəsi genişləndirildi. SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərində milli kadrların hazırlanması üçün azərbaycanlı gənclərin ittifaq ölkələrinin

müxtəlif şəhərlərində yerləşən ali məktəblərinə ardıcıl olaraq göndərildi. Hərbi təhsilin inkişafına da xüsusi diqqət yetirilirdi. Heydər Əliyevin qətiyyəti ilə Bakıda ilk hərbi məktəb açıldı. Azərbaycanın gələcək inkişafına ünvanlanmış strateji əhəmiyyətli bütün işlərə Heydər Əliyev şəxsən özü başçılıq edirdi və sanki zamanı qabaqlayaraq iyirmi birinci yüzilliyin Azərbaycanı üçün çalışırdı.

1991-1995-ci illər Azərbaycan iqtisadiyyatının iqtisadi xaos və tənəzzül dövrü kimi səciyyələnir. Yeni müstəqilliyini qazanmış ölkədə gedən müharibə büdcəni zəiflətməklə yanaşı, yeni müxtəlif iqtisadi problemlər də yaradırdı. Baş alıb gedən pərakəndəlik və özbaşınalığın qarşının alınması üçün ölkəmizə müstəqillik dövründə güclü rəhbər lazım idi. Xalq isə artıq seçimini etmişdi. Beləliklə, 1993-cü ilin 3 oktyabrında xalqın tələbi və istəyi ilə Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə gətirildi və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Ölkənin çətin vəziyyətini görən dahi siyasətçi Heydər Əliyev deyirdi ki, Azərbaycanın qüdrətli dövlətə çevrilməsi üçün sosial-iqtisadi problemlər mütləq həllini tapmalıdır. Elə məhz buna görə də, Heydər Əliyev iqtisadi inkişafdakı geriliyi tez bir zamanda aradan qaldırmağı, ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirməyi başlıca hədəf seçdi. Heydər Əliyevin özünün də dediyi kimi, iqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir. Heydər Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasəti nəticəsində Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 85 dəfə artdı. Ümummilli liderin neft Azərbaycan xalqının sərvətidir devizi ilə iri şirkətlər Azərbaycana dəvət edildi.

Hər bir xalqın milli azadlığa və dövlət müstəqilliyinə qovuşması üçün üç mühüm şərt tarixi şans, milli iradə və liderə malik olması gerəkdir. Bu tarixi şans iyirminci əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində yarandı, xalqımızın milli iradəsi və Heydər Əliyevin liderliyi ilə Azərbaycanın dövlət suverenliyi möhkəmləndi. 1991-ci ildə Azərbaycan özünün dövlət müstəqilliyini elan etsə də, bu, əslində, Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndən qədər formal xarakter daşımışdır. Heydər Əliyevin rəhbərliyə gəlməsindən sonra milli dövlət müstəqilliyinə yenidən qədəm qoymuş Azərbaycanda hüquqi və siyasi-iqtisadi suverenliyin təmin olunması prosesi daha da sürətlənmişdir. Müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi istiqamətində Heydər Əliyevin ən mühüm fəaliyyətlərindən biri də azərbaycançılıq məfkurəsinin, milli ruhun hədsiz yüksəlməsi, milli özünüdərk inkişafı və xalqın tarixinin özünə qaytarılması kimi fundamental prinsiplər əsasında dövlətçilik ənənələrimizin real siyasi amilə çevrilməsidir. Heydər Əliyev qısa bir müddətdə özəl mülkiyyətçiliyə, sahibkarlığa, sərbəst rəqabətə meydan açan biznes mühiti formalaşdıraraq ölkəyə investisiya axınını gücləndirmişdir. Heydər Əliyev dühası azərbaycançılığı milli ideologiyaya çevirməklə cəmiyyətin mənəvi birliyinə və həmrəyliyinə nail olmuşdur. Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, dövlətçilik, milli-mənəvi və bəşəri dəyərlər azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını təşkil edir.

Ulu öndərin müəllifi olduğu neft strategiyası müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın öz milli sərvətinin sahibi olmasının, iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməsinin, ölkəmizin 90-cı illərin əvvəllərində başlamış siyasi, iqtisadi və sosial böhranlardan çıxaraq dirçəlməsinin və ən əsası bu gün yüksək inkişaf etmiş, möhkəm və demokratik Azərbaycan dövlətinin yaranmasının rəmzidir. Heydər Əliyevin siyasi və dövlət fəaliyyətinin ən böyük nəticəsi xalqımıza bəxş etdiyi mükkəmməl milli dövlət və müstəqil Azərbaycan respublikasıdır. Milli dövlətçilik ənənələrinin möhkəmləndirmək və inkişafını təmin edə biləcək strateji siyasətin həyata keçirilməsində böyük müdrik və fenomen şəxsiyyət olan Heydər Əliyevin layiqli davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ölkəmizin daxili və xarici siyasətinə uyğun olaraq milli iqtisadiyyatımız sürətlə inkişaf etdiyindən dövlətimiz dünya dövlətlərinin həmişə diqqət mərkəzindədir. Məhz bu uğurlu siyasətin nəticəsi olaraq Azərbaycan mənfur ermənilər üzərində Zəfər Qələbəsi qazandı və dövlətimizin ərazi bütövlüyü təmin olundu.

Reyan Şıxlinskaya
dosent
Nazilə İsmayılova
magistrant
Bakı Dövlət Universiteti
reyhanshikhli@gmail.com,
nazileismaylova79@gmail.com

Qeyri-səlis investisiya qərarı

Bazar haqqında informasiyanın qeyri-müəyyənliyi investisiya layihəsində qiymətlərin dinamikası, satılan məhsulun həcmi, xammal və materiallar, siyasi vəziyyət, rəqabət, hava şəraiti və başqa göstəricilərin nəzərə alınmasına mane olur. Qeyri-müəyyənlik effektiv olmayan investisiya qərarlarının riskinə gətirib çıxarır. Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modeli ən yeni nəzəriyyələrin iqtisadiyyata tətbiqlərini nəzərdə tutur. Doğrudan da, məsələyə qeyri-səlis yanaşma parametrlərin qiymətləri üçün ekspert tərəfindən interval müəyyən edilməsi və riskin azaldılmasına səbəb olu.

Investisiyanın effektivliyi xalis cari dəyərlə (Net Present Value) qiymətləndirilir:

$$NPV = -I + \sum_{i=1}^N \frac{V_i}{(1+r_i)^i} + \frac{C}{(1+r_{N+1})^{N+1}}, \quad (1)$$

Burada:

NPV göstəricisi, cari vaxta qədər (investisiya layihəsinin qiymətləndirilməsi anı) bütün pul daxilolmaları və xərcləri arasındakı fərkdir;

I - investisiyanın ilkin həcmi;

N - investisiya prosesinin müddəti;

$(N+1)$ - kreditlər, depozitlər, dividendlər və s. üzrə investorların, kreditorların və debitorların yekun qarşılıqlı hesablaşmalarının vaxtı;

V_i - i -nci periodda gəlir və xərclərin dövrüyyə balansı (saldo);

r_i - i -ci periodda diskont dərəcəsi (istifadə olunan kapitalın gözlənilən dəyəri və cəlb edilmiş kapital üzrə real dəyərin üst-üstə düşməsi dərəcəsini xarakterizə edən, investisiyanın gəlirliliyini qiymətləndirməyə imkan verən faiz göstəricisi);

C - xalis aktivlərin likvidlik dərəcəsini göstərir.

İnvestisiya layihəsi o zaman effektiv sayılır ki, (1) düsturu ilə hesablanmış NPV dəyəri nəzərdə tutulan səviyyədən az olmasın. Bu parametrlərin dəqiq qiyməti bilinmirsə, onları üçbucaq şəkilli qeyri-səlis çoxluqlarla əvəz etmək olar:

$I = (I_{min}; I; I_{max})$ –yəni investor qoyacağı investisiyanın miqdarını dəqiq bilmir;

$r_i = (r_{min}; r; r_{max})$ – layihədə istifadə olunan kapitalın i -ci perioddakı diskont dərəcəsi dəqiq deyil;

$V_i = (V_{min}; V; V_{max})$ – i -ci periodda dövrüyyə saldosu satış qiymətinin mümkün dəyişməsinə görə tələbata, vergi şərtlərinə və s. görə dəyişir.

$C = (C_{min}; C; C_{max})$ – qurulan biznesin dəyərini dəqiq proqnozlaşdırmaq mümkün deyil.

Əgər hər hansı parametr dəqiqdirsə, onun mənsubiyyət funksiyasını vahid götürməklə qeyri-səlis çoxluq kimi təsvir etmək olar.

Qeyri-səlis həll prosesində aşağıdakı əməliyyatlar həyata keçirilir:

1. Mənsubiyyət funksiyalarının α səviyyələri verilir (0 və 1 arasında);

2. Hər səviyyə üçün intervallar üçbucaq şəkilli qrafiklərdən təyin edilir: $[I_1^\alpha; I_2^\alpha]$, $[r_{i1}^\alpha; r_{i2}^\alpha]$, $[C_1^\alpha; C_2^\alpha]$
3. NPV investisiyanın effektivliyinin hər bir α səviyyəsi üçün sol və sağ sərhədlər (2) və (3) düsturlarından, uyğun göstəricilərin sol və sağ sərhədlərindən istifadə etməklə hesablanır:

$$NPV_1 = -I_2 + \sum_{i=1}^N \frac{V_{i1}}{(1+r_{i2})^i} + \frac{C_1}{(1+r_{N+1(2)})^{N+1}} \quad (2)$$

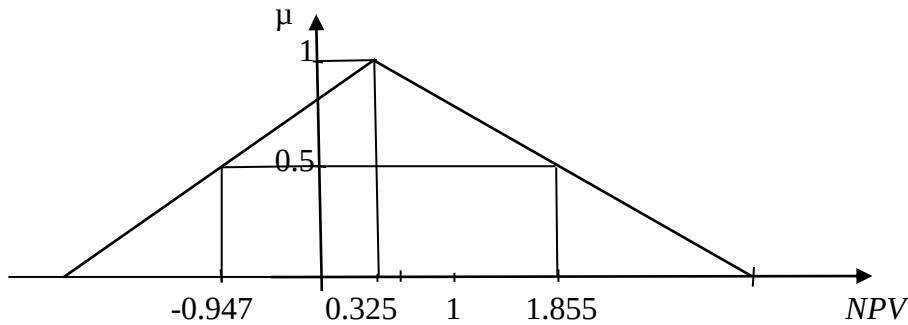
$$NPV_2 = -I_1 + \sum_{i=1}^N \frac{V_{i2}}{(1+r_{i1})^i} + \frac{C_2}{(1+r_{N+1(1)})^{N+1}} \quad (3)$$

Misal. Tutaq ki, $\alpha=0,5$ səviyyəsi üçün parametrlərin gözlənilən qiymətləri (intervalların sol və sağ sərhədləri) cədvəl 1 -də təqdim olunan məlumatlar ilə xarakterizə olunur. (r_i , faizlə, qalan göstəricilər milyon manatla ölçülür).

Cədvəl 1. $\alpha=0,5$ səviyyəsi üçün parametrlərin gözlənilən dəyərləri

Göstəricilər	I_1	I	I_2	V_{i1}	V_i	V_{i2}	r_{i1}	r_i	r_{i2}	C_1	C	C_2
Qiymətlər	0,90	1,00	1,10	0,10	0,60	1,10	0,08	0,14	0,20	0,00	0,50	1,00

$N=2$ olarsa, (1), (2) və (3) düsturlarından $NPV=0,325$ mln. man, $NPV_1 = -0,947$ mln. man və $NPV_2 = 1,855$ mln. man hesablanacaq (şəkl.1).

Şəkl.1. NPV – investisiyanın effektivliyi üçün üçbucaq şəkilli qeyri-səlis çoxluq.

Nəticə. İnvestisiyaların mümkün effektivliyinin əldə edilən qiymətləndirmələri göstərir ki, pessimist bir ssenaridə investisiya qoyuluşu effektiv deyil, (-0,947 mln. man.), optimist bir ssenaridə effektivdir (gəlir 1,855 mln. man.), normal şərtlərdə (ən çox gözlənilən) yenə də effektivdir (0,325 mln. man.). Beləliklə, investisiya layihəsinin seçimi əksər hallarda birmənalı deyil və subyektivdir.

Rövşən Ələkbərov
dosent
İlkin Bayramov
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
rovsen1234@bk.ru

Milli iqtisadiyyatın inkişafı xüsusi iqtisadi zonalarda turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması imkanları

Bu gün Azərbaycan beynəlxalq aləmə sürətlə inteqrasiya edən, dinamik iqtisadi inkişafını və etibarlı siyasi sabitliyini təmin etmiş müstəqil bir dövlətdir. Artıq dövlətimiz mötəbər kürsülərdən öz sözünü deməyə, öz haqlı mövqeyini bildirməyə və qorumağa qadir, zəngin iqtisadi potensiala malik bir dövlətdir. 2020-ci ilədək olan dövr üçün ölkə üzrə turizm sektorunda dörd əsas hədəf müəyyənləşdirilmişdir. Birinci hədəf Bakının turizm potensialından tam istifadə etməkdir. Hazırda Bakı şəhəri daha yaxşı inkişaf etmiş infraqurultura malik olmaqla, çoxsaylı xarici turistlərin marağını cəlb etməkdədir. Bu istiqamətdə müəyyənləşdirilmiş dörd prioritet Azərbaycanın bu perspektivə nail olmasına imkan verəcəkdir. Potensialdan daha səmərəli istifadə məqsədilə xüsusi idarəetmə mexanizminin yaradılması, məlumatlılığın daha da artırılması, turist xidməti paketlərinin yenilənməsi, müxtəlif turizm fəaliyyət növlərinin səmərəli təbliği və turizm infraqurulturunun məqsədyönlü inkişafı nəzərdə tutulur. İkinci hədəf milli səviyyədə daha yaxşı idarəetmənin təşkili, turizm və rekreasiya zonalarının yaradılması, mövsümliliyin aradan qaldırılması üçün regional səviyyədə turizm infraqurulturunun inkişafı, hava əlaqələrinin yaxşılaşdırılması, viza prosedurlarının sadələşdirilməsi də daxil olmaqla, turizm sektorunun inkişafı üçün ölkə üzrə əlverişli mühitin formalaşdırılmasıdır. Üçüncü hədəf regional turizm təşəbbüslərini həyata keçirməklə Azərbaycanda turizmi inkişaf etdirməkdir. Belə ki, daha yaxşı inteqrasiya olunmuş turizm sektoruna nail olmaq üçün sağlamlıq, qış və ekoturizm kimi turizm növlərinin inkişafına investisiya qoyuluşları həyata keçiriləcəkdir. Dördüncü hədəf turizm sahəsində təhsil proqramlarına investisiya qoyuluşunu həyata keçirməkdən və turistlərin məmnunluğunu artırmaq üçün standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sistemini təkmilləşdirməkdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun daha da inkişaf etdirilməsi və turizm fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması zərurətini nəzərə alaraq, turizm ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə olunmaqla zəngin coğrafi landşafta malik ölkəmizin təbiət abidələrinin, eləcə də xalqımızın qədim mədəni-tarixi irsinin geniş miqyasda tanınmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 15 fevral tarixli 1320 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında 2011-ci il “Turizm ili” elan edilmişdir. Ölkədə turizm infraqurulturunun inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq standartlara cavab verən turizm xidmətlərinin formalaşdırılması bu sahənin qanunvericilik bazasının və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, mövcud turizm potensialından istifadə imkanlarının genişləndirilməsini, regionlarda turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını, yeni turizm marşrutlarının yaradılmasını, habelə rəqabətədavamlı qiymət təklifinin təmin edilməsini zəruri edir. Bu məqsədlə “Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 1 sentyabr tarixli 2295 nömrəli Sərəncamında müvafiq dövlət qurumlarına bir sıra tapşırıqlar verilmişdir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, turizmin yüksək səviyyədə təşkili bir sıra kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini, o cümlədən turizmin iqtisadi və sosial inkişafda rolunun, regionlar üzrə inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsini, onun maliyyə və təşkilati məsələlərinin həllini tələb edir. Eyni zamanda turizmin cəlbədicə sahəyə çevrilməsi üçün müasir tələblərə uyğun turizm infraqurulturunun qurulması da vacib şərtlərdəndir ki, bu da bir çox sahə və fəaliyyətlərin sintezini nəzərdə tutur: turizm məhsulu istehsalı təşkilinin kompleks sistemi, yaxud mehmanxana və digər yerləşdirmə-yerdəyişmə, nəqliyyat vasitələrinin, ictimai iaşə, əyləncə obyektləri və vasitələrinin, tanış olma, iş-peşə, sağlamlaşdırma, idman və digər təyinatlı

obyektlərin, turoperator və turaqent fəaliyyətini həyata keçirən ixtisaslaşdırılmış müəssisə və təşkilatların, həmçinin ekskursiya və bələdçi (bələdçi-tərcüməçi) xidmətləri göstərən təşkilatların məcmusu. Bunlar nəzərə alınmadan uğurlu turizm fəaliyyətindən danışmağa dəyməz. Bu mənada qeyd etmək yerinə düşər ki, ölkəmizdə son illər turizm infrastrukturunun qurulması, xüsusən mehmanxaların və ictimai-iaşə obyektlərinin tikintisi diqqət mərkəzində saxlanılır. Hazırda ölkəmizdə 642 mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələr fəaliyyət göstərir ki, onların da təxminən 30 faizindən bir az çoxu Bakı şəhərində yerləşir. Bundan əlavə, Xaçmaz, Masallı, Quba, Lənkəran şəhərlərində də müasir tələblərə uyğun mehmanxana kompleksləri fəaliyyət göstərir. Turizm sənayesinin inkişafı üçün lazım olan şərtlərdən biri də turizm potensialı olan ərazilərin seçilməsi və həmin ərazilərin turistlərin cəlb olunmasına təsir edəcək xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsidir. Bu mənada Azərbaycanın zəngin mədəniyyəti, tarixi memarlıq abidələri, flora və fauna aləmi burada turizmin inkişafı üçün çox yaxşı imkanlar yaradır. Regionlarımızın əksəriyyətində turistlərin qəbul edilməsi və turist məmnunluğunun təmin edilməsi üçün hər cür şərait vardır. Bakı şəhərində və onun ətraf qəsəbələrində, Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Qarabağ bölgəsində, Quba, Xaçmaz, Qax, Lənkəran, Masallı, Gədəbəy, Kəlbəcər, Zəngilan, Laçın və başqa rayonlarda, Gəncə, Şəki, Şuşa, Naftalan şəhərlərində turistlər üçün maraq doğuran və onları bu bölgələrə cəlb edən bir çox amillər mövcuddur. Mədəni və tarixi abidələrə olan maraqla yanaşı, biz təbii-coğrafi amillərdən biri olan müalicəvi əhəmiyyətə malik mineral mənbələri də qeyd edə bilərik. Hazırda ölkəmizdə sutkalıq debiti 1,2-1,5 milyon litr olan 1500-dən çox mineral termal və mineral su mənbələri vardır. Bunların çoxu faydalı xüsusiyyətlərinə görə beynəlxalq əhəmiyyətli mənbələrdir. Məsələn, Naxçıvan Muxtar Respublikasında, Gədəbəy, Kəlbəcər, Şuşa, Quba, Xaçmaz, Zaqatala, Lənkəran, Astara, Masallı və Abşeron bölgələrində olan mineral və termal sular kimyəvi tərkibinə görə yüksək müalicəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Bunlar dünyanın sayılıb seçilən mənbələri ilə müqayisə edilə və turistlərinin cəlb olunmasında xüsusi rol oynaya bilər. Bu da yaxın perspektivdə ölkəmizin həmin bölgələrinin daha da inkişaf etməsinə, turizmdən əldə olunan gəlirlər hesabına əhalinin sosial vəziyyətinin daha da yüksəlməsinə və bütövlükdə turizm sektorunun ümumi iqtisadiyyatda payının artmasına gətirib çıxaracaqdır. Turizm fəaliyyətinin təşkili və turizm iqtisadiyyatından danışarkən bu sahə ilə bilavasitə bağlı bəzi məsələlərin həllini də yaddan çıxarmaq olmaz. İlk növbədə bu sahədəki münasibətləri tənzimləyəcək müasir tələblərə uyğun qanunvericilik bazasının olması önəmlidir. Ölkənin normativ hüquq və aktları, bunların istifadəsinin təşkili, turizm prioritetlərinin ölkə səviyyəli prioritetlərə uyğunlaşdırılmağı və əlbəttə ki, turizm sahəsi ilə məşğul olmuş müxtəlif sahələrin vəzifələri gerçəkləşdirilir. Çox yaxşı haldır ki, ölkəmizdə turizm fəaliyyətinin təşkili ilə əlaqədar kifayət qədər təkmil milli qanunvericilik bazası formalaşdırılmışdır. “Turizm haqqında” Qanun Azərbaycan Respublikasında turizm bazarının hüquqi əsaslarının bərqərar edilməsinə yönəldilmiş dövlət siyasətinin prinsiplərini, turizm fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edir və turizm sahəsində meydana çıxan münasibətləri tənzimləyir, sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması qaydasını müəyyənləşdirir. Məlum olduğu kimi son dövrlərdə dünya turizm bazarında kifayət qədər canlanma mövcuddur (pandemiya dövrünü nəzərə almasaq) və bu canlanmanın əsasında isə bəzi turizm növlərinin aktiv rola malik olması və turizm bazarında açıq üstünlük təşkil etməsi ilə əlaqələndirmək olar. Belə ki, son dövrlərdə xüsusilə fərqlənən turizm növləri içərişində ekoturizmi, aqroturizmi, spleoturizmi vurğulamaq lazımdır ki, bu turizm növləri öz xarakterik xüsusiyyətləri və turist sayı baxımından artıq digər turizm növlərini geridə qoymaqladırlar. Həmçinin də bu turizm növünün fəaliyyətində dövlətin təhlükəsizliyi təmin olunması prosesi həyata keçirilir ki, bu da son nəticədə ölkənin iqtisadi və sosial maraqlarının uzlaşması ilə nəticələnir.

Rövşən Ələkbərov
dosent
Nəzrin Paşayeva
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
rovsen1234@bk.ru

Azərbaycan milli iqtisadiyyatının inkişafında turizm sektorunun rolu

Turizm artıq bütün dünyada ən gəlirli sahələrdən birinə, geniş və sürətlə inkişaf edən iqtisadi sektora çevrilib. Hazırda turizm sektoru dünya üzrə ümumi daxili məhsulun 9%, ixracın isə 6% təşkil edir. Turizm sektorunun davamlı olaraq inkişaf etməsi və genişlənməsi bu sektoru sosial-iqtisadi tərəqqidə əsas aparıcı qüvvəyə çevirib. Bu, özünü yeni iş yerlərinin yaradılması, turizmlə bağlı müəssisələrin və infrastrukturun qurulmasında göstərir. Turizm müəssisələri turizm sektorundakı imkanları qiymətləndirmək və turistlərin ehtiyaclarını ödəmək üçün işlərini davam etdirəcəklər. Turizmin inkişaf tendensiyası ölkənin ali qanunvericilik aktlarında öz əksini tapdı. 1999-cu ildə Milli Məclisdə "Turizm haqqında" qanun qəbul edildi. 27 iyul 1999-cu ildə Heydər Əliyev "Turizm haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında" fərman imzaladı. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında turizm bazarının hüquqi əsaslarının bərqərar edilməsinə yönəlmiş dövlət siyasətinin prinsiplərini, turizm fəaliyyətinin əsaslarını müəyyənləşdirdi, turizm sahəsində münasibətləri tənzimləyərək, sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması qaydalarını müəyyən etdi. Azərbaycan kontekstində də ölkənin diversifikasiyası, regionların inkişafı üçün məhz bu sənaye həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Turizmdə Azərbaycanın rəqabət imkanları çox yüksəkdir. Təbii sərvətlərimiz, rəngarəng iqlimimiz, zəngin tarixi-mədəni irsimiz cəlbedici turizm məhsulu yaratmaq üçün mühüm zəmindir. Bununla bərabər, Azərbaycan dövləti turizm sahəsinin inkişafını iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru üzrə prioritet istiqamət elan edib. Son 10 il ərzində ölkədə turizmin təşviqi ilə bağlı görülən işlər, aparılan islahatlar, qəbul edilən dövlət proqramları, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi bunu bir daha sübut edir. Bu tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda turizm sənayesi yeni mərhələyə qədəm qoyub, ölkəmiz dünyada yeni turizm istiqaməti kimi tanınmağa başlayıb, beynəlxalq turizm bazarına integrasiya ilə daha geniş şəkildə təmin olunur. Azərbaycanın turizm sektoru 2023-cü il üçün çox ümidverici mənzərəyə yararır. COVID19 pandemiyasından sonra turizm sənayesi sürətlə bərpa olunmağa başlayıb və yerli və xarici turistlərin sayı artıb. Mədəni və təbii turizm obyektləri populyarlaşdı və davamlı turizm və ekoloji cəhətdən təmiz turizm variantları tələb olundu. Azərbaycanda turizm müəssisələri turistlərin ehtiyaclarını ödəmək və rəqabət üstünlüyü əldə etmək üçün texnoloji həllərin və virtual tur təcrübələrinin artırılmasına sərmayə qoyublar. Təşkilatlar turizm sektorundakı inkişafı izləyir və müştərilərinə ən yaxşı xidməti göstərmək üçün çalışırlar. Azərbaycanın turizm sektoru mədəni və təbii turizm attraksionlarının zənginliyi, tarixi və mədəni dəyərləri ilə turistlər üçün cəlbedici seçimə çevrilib. Təşkilatlar turistlərin ehtiyaclarını ödəmək üçün müxtəlif turizm paketləri təklif edir və turistlərin istəyinə uyğun olaraq xüsusi turlar təşkil edirlər. Azərbaycanın turizm sektoru davamlı turizm təcrübələrinə üstünlük verir. Müəssisələr təbii əraziləri qorumaq üçün davamlı turizm təcrübələri üçün layihələri dəstəkləyir və turistlərin təbii ərazilərin qorunması haqqında məlumatlılığını artırmağa çalışırlar. Azərbaycan turizm sektoru turistlərin ehtiyaclarına uyğun xidmət göstərmək və rəqabət üstünlüyü əldə etmək üçün texnoloji həllərdən istifadə edir. Onlayn rezervasiya sistemləri, virtual tur təcrübələri və mobil proqramlar turistlər üçün səyahət planlamasını asanlaşdırır. Turizm sektoru ilə bağlı proqnozlar göstərir ki, ötən illərin tendensiyalarına uyğun olaraq turistlərin sayı artmaqda davam edəcək. Bu artım turistlərin ehtiyaclarını ödəmək üçün turizm təşkilatları tərəfindən göstərilən xidmətlərin keyfiyyətindən, qiymət göstəricilərindən və texnoloji həllərdən istifadədən asılıdır. Bundan başqa turizm sektoru öz növbəsində turizm və turizm biznesinin birləşməsindən yaranan turizm ekosisteminə öz töhfəsini verir. Bu ekosistem turistlərin səyahət təcrübəsini yaxşılaşdırmaq, turizm

müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq və turizm sektorunda imkanlardan istifadə etmək üçün nəzərdə tutulub. Turizm sektoru Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün mühüm rol oynayacaq və davamlı investisiyalar və inkişafarla daha da inkişaf edəcəkdir. Bu məsələlərin uğurlu həlli ölkənin regionlarında mövcud olan potensialdan daha səmərəli istifadə etməklə bölgələrdə, o cümlədən kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və bu inkişafın davamlılığının möhkəmləndirilməsini zəruri edir. Bu isə öz növbəsində ölkənin regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar siyasət tədbirlərinin, o cümlədən kompleks proqramlar hazırlanıb icra olunmasının davam etdirilməsini nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair “Strateji Yol Xəritəsi”ndə bütün turizm növlərinin inkişafı ilə bağlı müddəaların mövcudluğu, “Azərbaycan Respublikasında çimərlik turizminin inkişafına dair 2017–2020-ci illər üçün Tədbirlər Planı”nın ölkə başçısı tərəfindən təsdiq edilməsi, ölkəmizin müxtəlif tip beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi etmə planları və s. turizm mövsümiliyi probleminin aradan qaldırılması istiqamətində atılan addımların əyani sübutudur. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunan konfransdakı yekun nitqində dövlət başçısı İlham Əliyev turizm sahəsi ilə bağlı geniş fikir bildirib, eyni zamanda, ölkəmizin regionlarında turizmin inkişafı üçün kompleks tədbirlərin görüldüyünü xüsusi olaraq qeyd edib.

Ruxsara Feyziyeva
dosent
Nərmin Vəlizadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
ya_feyziyev@yahoo.com
velizadenermin37@gmail.com

Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda

Hər bir xalqı dünyada tanıdan və yaşadan atributlar vardır. Bunlardan birincisi xalqın dilidir. Xalqı yaşadan dilidir. Onun inkişafı da dili ilə bağlıdır. Dili qorumaq, inkişaf etdirmək və gələcək nəsillərə miras olaraq vermək isə bizdən- cəmiyyət üzvlərindən asılıdır. Dilimizin təkmilləşdirilməsi, saflaşdırılması məsələsi dövlətin də daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi 2001-2003-cü illərdə dilimizin inkişafı ilə bağlı verdiyi fərmanlar *“Orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi və Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsaslı dönüş yaratmaq”* bu istiqamətdə aparılan işlərə, o cümlədən elmi-metodik araşdırmalara böyük təkan verdi. Bu sahədə aparılan işlər üçün hüquqi zəmin yaratmış oldu.

H.Əliyevin dil haqqında söylədiyi fikirlər onun Azərbaycan dilinin inkişafındakı rolunu, mövqeyini sübut edir, dilimizin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Ulu öndərin dilimizlə bağlı söylədiyi fikirlər bu gün son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb edir:

“Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsində qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”.

“Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir”.

“Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”.

“Ana dilini bilməmək, ana dilini qiymətləndirməmək, şübhəsiz ki, xalq qarşısında böyük qəbahətdir”.

“Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır”.

“Azərbaycan dili bizi keçmişdə də, indi də, gələcəkdə də birləşdirəcəkdir”.

Ulu öndərimizin Azərbaycan xalqına yadigar qoyduğu ideyalar çoxdur. Bu ideyaları həyata keçirmək hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur.

Ulu öndər H.Əliyevin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafı və çiçəklənməsi yolunda misilsiz fəaliyyəti ən mühüm addım kimi qiymətləndirilməlidir. Bu, bizim dilimizə, xalqımıza sədaqətin, məhəbbətin rəmzi kimi qiymətləndirilir. Ana dilinə məhəbbət, ana dilində təmiz və aydın şəkildə, anlaşıqlı tərzdə yazılı və şifahi formada ifadə etmək, şübhəsiz ki, ilk növbədə ibtidai siniflərdə Orfoqrafiya təlimi zamanı şagirdlərə aşılmalıdır.

Orfoqrafiya təlimi ana dili tədrisinin mühüm sahələrindən biri olmaqla başlıca didaktik vasitəni şagirdlərə orfoqrafik cəhətdən tam düzgün yazmaq vərdişləri aşılamaqdan ibarətdir. Savadlı yazıya yiyələnmə orfoqrafiya nəzəriyyəsi haqqında məlumatın səmərəli tədrisini, şagirdlərin yazı qaydalarını nə dərəcədə mənimsəmələri və bu sahəyə aid bilik, bacarıq və vərdişlərin şüurlu şəkildə əldə edilməsi ilə sıx bağlıdır. Şagirdlərə orfoqrafik cəhətdən düzgün yazı vərdişləri aşılamaq həm çətin, həm də şərəfli vəzifədir. Çünki düzgün, savadlı yazı yazılı nitqin əsasını təşkil edir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, savadlı yazı vərdişləri aşılamaq, onlara dilimizin orfoqrafik qaydalarını mənimsətmək asan məsələ deyildir. Ona görə də hər bir müəllim pedaqogikanın müəyyən sahəsi olan metodikanı yaxşı bilməli, orfoqrafiyanın tədrisi prosesində daha faydalı metod və priyomlar seçməklə dərsin səmərəli təşkili ilə yanaşı, şagirdlərdə yaradıcı təfəkkür, müstəqillik və özünəmənzərətin, mədəni və estetik tərbiyənin inkişafına, həmçinin, elmi-dünyagörüşün formalaşmasına nail olmağa çalışmalıdır. İş prosesində nəzəriyyə ilə təcrübənin əlaqəsi prinsipi yerinə yetirilməlidir.

Ümumiyyətlə, təlimdə dil hadisələri ən çox praktik yolla öyrənildiyindən şagirdlərdə sözə – bütövlükdə dilə həssaslıq tərbiyə edilməlidir. Şagirdlərin aydın, dəqiq, səlis və savadlı yazı vərdişlərinə yiyələnmələri, təlimdə müvəffəqiyyət qazana bilmələri orfoqrafiya üzrə işin elmi zəmində qurulması ilə bağlıdır. Ona görə də I-IV siniflərdə orfoqrafiya təliminə xüsusi diqqət yetirilir. Yazı yazarkən yorucu olmasın deyə, şagirdlərin maraqlarını nəzərə almaq, üzündənköçürməyə yaradıcı xarakter vermək məqsədəuyğundur. Bu da üzündənköçürməyə şüurlu yanaşmanı təmin edir. Müəllim çalışmalıdır ki, sözlər və mətnlər dərslikdən seçilsin, belə olduqda fəaliyyət daha maraqlı olur. Şagird həm savadlı yazmaq, həm düzgün oxumaq imkanı qazanır. Üzündənköçürməyə yaradıcılıqla yanaşmaq şagirdlərin daha səmərəli çalışmasına səbəb olur.

Aparılan müşahidələr göstərir ki, şagirdin orfoqrafik qaydanı öyrənməsi, yaxud izah etməsi onun heç də savadlı yazıya yiyələnməsi demək deyildir. Ona görə ki, bu sahədəki bilik və bacarıqlar vərdişə çevrilməmişdir. Yazılı nitq inkişafının digər sahələrində olduğu kimi, orfoqrafiya sahəsində də bilik və bacarığın vərdiş halına keçməsi əsas şərtidir. Bu işdə tətbiq edilən rəngarəng çalışmaların rolu olduqca böyükdür. Orfoqrafiya təliminin qarşısında qoyulan əsas vəzifə şagirdlərə orfoqrafiyanın praktik əhəmiyyətini dərk etdirmək və imla qaydalarına yiyələnməyin vacibliyini onlara izah etməkdir.

Ruxsara Feyziyeva
dosent
Səyyad Nəcəfli
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
ya_feyziyev@yahoo.com
Samikoo475@gmail.com

Xalqımızın milli sərvəti olan dilimizin təbliğ və inkişafında Heydər Əliyevin rolu

Azərbaycanlı kimi dünyaya gəldiyimə, Azərbaycan dilində danışdığımı, Azərbaycan kimi Vətənim olduğuna, Azərbaycanı təmsil etdiyimə görə özümü həmişə xoşbəxt saymışam.

Ümummilli lider Heydər Əliyev

“Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm...” Bu müdrik sözlər Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, dahi rəhbərimiz Heydər Əliyevə məxsusdur. Bütün həyatını doğma xalqının, Vətənin inkişafına, intibahına həsr edən, bu yolda misilsiz tarixi uğurlar qazanan Heydər Əliyev Azərbaycan dilinə həmişə layiqincə diqqət yetirib, tükənməz övlad məhəbbəti, rəhbər uzaqgörənliyi ilə xüsusi qayğı göstərüb. Hələ sovet dövründə, imperiya qadağalarına baxmayaraq, dilimizin dövlət dili statusu alması, Azərbaycan dilçi alimlərinin yüksək dövlət mükafatlarına layiq görülərək daha böyük tədqiqat işlərinə ruhlandırılması, nəticədə Azərbaycan dilçiliyinin sürətli inkişafı, eləcə də dahiyənə nitq mədəniyyəti ilə hamıya nümunə göstərməsi Heydər Əliyevin şərəfli xidməti idi. 1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi münasibətilə keçirilən təntənəli toplantıda Azərbaycan dilində çıxış edən Heydər Əliyev incə siyasətlə respublikanın elmi, ədəbi ictimaiyyətinin, bütöv ziyalı ordusunun diqqətini doğma ana dilinə yönəltdi. Bu illərdən etibarən Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərində “Ana dili və ədəbiyyat” ixtisası üzrə tələbə qəbulunun həcmi artırıldı; qəbulda ana dilində yazılı imtahan ən müxtəlif ixtisaslar üzrə məcburi hesab edildi. 70-ci illərin sonlarında Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinə Dövlət mükafatı verilməsi Azərbaycan dilinə böyük qayğının, əsl rəhbər diqqətinin, övlad məhəbbətinin nəticəsi idi. Ana dili məsələsində məhz Heydər Əliyevin tutduğu prinsipial, qətiyyətli mövqe sayəsində və qızgın fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan Respublikasının 1977-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olduğu barədə məşhur 73-cü maddənin daxil edilməsinə nail oldu. Həmin dövrdə Azərbaycan milli dilə Konstitusiya qanunu səviyyəsində dövlət statusu vermiş 3 keçmiş sovet respublikasından biri və yeganə türk-müsəlman respublikası idi.

Azərbaycan dilinin inkişafı üçün əsas olan Azərbaycan əlifbasının keçdiyi inkişaf yolu da olduqca müxtəlif məsələləri əhatə edir. Uzun illər represiyaya uğramış latın qrafiki əsasında meydana gəlmiş Azərbaycan əlifbası 1991-ci ildə bir qədər dəyişikliklərlə yenidən qəbul olundu. 1991-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbasını təsdiq etdi. Lakin latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçərkən onun əl yazısı forması da müəyyən mübahisələrə səbəb oldu. Hətta 1992-ci ildə yanvar ayında Maarif nəşriyyatı kiminsə hazırladığı çox bərlı-bəzəkli, lakin çətin bir cədvəl çap edib yaydı. Müxtəlif layihələrdə, ziyalılarımızın səyi ilə əlifbanın çap hərfləri üzərində müxtəlif, lakin etibarlı vəsaitlər çap edildi. Həmin vəsaitlərdən istifadə edən məktəblilər və ziyalılar, hətta uzun illər kiril əlifbası ilə yazmağa adət etmiş adamlar da artıq Latın qrafikalı əlifbanın hərflərinin yazılışını çətinlik çəkmədən öyrənə bildirdilər.

Ümumilikdə Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dilinə və Azərbaycan əlifbasına olduqca yüksək diqqət və qayğı göstərirdi. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı, dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin 500, Azərbaycan varlığının ensiklopediyası sayılan “Dədə Qorqud”

eposunun 1300 illiyinin dünya miqyasında təntənə ilə qeyd edilməsi, respublikamızda Azərbaycan dili haqqında qanunun ciddi elmi-praktik müzakirələri bunu bir daha təsdiq etdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin doğma Azərbaycan dili uğrunda on illər boyu necə şərəflə, cəsarətlə, elmi-nəzəri əsaslara söykənən prinsiplərlə mübarizə aparması, obyektiv, real nəticələrə nail olması dünyada yaşayan bütün azərbaycanlılara, 50 milyonluq Azərbaycan xalqına ən gözəl nümunədir. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanını Heydər Əliyevin uğurlu dil siyasətinin fundamental yekun sənədi adlandırmaq olar. Dilimizin ən qədim tarixinə obyektiv elmi-tarixi qiymət verən, Azərbaycan dilinin türk köklü müstəqil dil olmasını bir daha təsdiqləyən, onun əsas təkamül mərhələlərini, inkişaf yollarını dahiyənə bir müdrikliklə, elmi-nəzəri əsaslarla izləyərək son söz deyən, rəsmi dövlət münasibəti bildirən bu fundamental tarixi sənəd Ulu öndər Heydər Əliyevin dil siyasətinin uğurlar miqyasını daha da genişləndirdi.

Heydər Əliyev öz şəxsi nümunəsi ilə də Azərbaycan dilini sevməyi, qoruyub saxlamağı öyrədirdi. Təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyevin qaynar fəaliyyəti ilə yanaşı, təmiz Azərbaycan dilində söylədiyi dərin məzmunlu nitqləri 1993-cü ilin ortalarında, sanki həlledilməz məsələni həll etdi. Bu, ən yüksək parlamentarizm dərsləri, nadir natiqlik məharəti, bənzərsiz siyasi müdriklik məruzələri idi.

Türk yazılı abidələrinin birində millətin, dövlətin mövcudluğunu təmin edən 3 əsas şərtdən bəhs edilir: dilin qorunub saxlanması, xalqın qorunub saxlanması və ənənələrin qorunub saxlanması. Heydər Əliyev bu şərtlərə dönmədən sadıq qalmışdır. Onun müdrik siyasəti nəticəsində Azərbaycan dili dünyanın siyasi xəritəsində öz layiqli yerini tutan dövlətimizin rəsmi dili olmuş, ölkəmizin müstəqilliyi dönməz xarakter almışdır. Mübaligəsiz demək olar ki, Heydər Əliyevin zəngin irsi XXI əsrin müstəqil dövləti kimi Azərbaycanın gələcək inkişaf və tərəqqi yolunu müəyyən edən etibarlı səmt göstəricisidir və daim belə olacaqdır.

Sahil Cəfərov
dosent
Xatirə Xalıqzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
sahil.ceferov.2022@gmail.com
Xaliqovax19@gmail.com

Qiymətləndirmə və planlaşdırmanın praktik tətbiqi istiqamətləri

Cəmiyyət baş verən inkişafa və qazandığı yeni səviyyələrə görə ilk növbədə təhsilə borcludur desək yanlışdır. Burada təhsil ilə cəmiyyət arasında qarşılıqlı şərt ondan ibarətdir ki, cəmiyyət sosial sifariş verir, təhsil isə həmin sifarişə uyğun inkişaf tendensiyasını təmin edir.

Əminliklə deyə bilərik ki, inkişaf təhsildən başlayır. Təhsili inkişaf etmiş ölkələr dünyada aparıcı mövqeyə sahib ölkələrdir. Təhsilin inkişafı sosial, siyasi, iqtisadi sahələrdə də öz müsbət təsirini göstərir. Gündən-günə müasirləşən, yeniliklərə doğru gedən dünyada təhsil sistemini inkişaf etdirmək başlıca vəzifə hesab olunur.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin siyasətində də təhsilin inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri olub. “Təhsil sahəsi həyatımızın ən gərəkli, ən mühüm sahəsidir. O, milli məqsədlər, mənafeələr əsasında qurulmalıdır” deyər fikirlərini söyləmiş, təhsil sahəsinə öz böyük töhfəsini vermişdir. İndi də bu sahədə bir sıra strateji tədbirlər həyata keçirilir. Bu baxımdan inkişafı təmin etmək, təhsili Avropa standartlarına uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə qiymətləndirmənin tətbiqi mühüm rol oynayır.

Təhsildə qiymətləndirmə keyfiyyətin idarə olunması və yüksəldilməsinə dair məsələləri özündə ehtiva edir. Qiymətləndirmə fəaliyyətini elə təşkil etmək lazımdır ki, o, prosesin səmərəliliyini və keyfiyyətini yüksəldə bilsin. Həyata keçirilən qiymətləndirmə təsir gücünə malik

olmalıdır, təsirli və planlı şəkildə aparılan qiymətləndirmə obyektiv nəticələrin əldə olunmasına xidmət edir. Bunu demək olar ki, düzgün planlaşdırma fəaliyyətin yarısına bərabərdir. Planın hazırlanmasında əsas tələb onun məqsədyönlü və praktik olmasıdır. Təhsildə qiymətləndirmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsində planlaşmanın özünəməxsus rolu var, bu zaman hansı istiqamətdə işlərin görülcəyi, fəaliyyətin nə zaman, hansı priyomlarla həyata keçiriləcəyi əvvəlcədən müəyyənləşdirilir. Təkcə təhsil sahəsində deyil, eyni zamanda tədqiqat, idarəetmə, biznes, inşaat və s. sahələrdə də planlaşdırmadan istifadə olunur. Planlaşdırma fəaliyyətin uğurla həyata keçirilməsində əsas prioritet sayılır.

Təhsildə keyfiyyətin əsas göstəricisi təhsilalanların nəaliyyət səviyyəsi hesab olunur, bu baxımdan təhsilalanların nəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsindən alınan nəticələr təhsilverənlərin, məktəb rəhbərlərinin, təhsili idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində indikator rolunu oynayır. Təhsildə qiymətləndirmə vasitəsi ilə təkcə təhsilalanların nəaliyyətlərindəki irəliləyişlər deyil, həm də təhsildə geridə qalmalar və neqativ hallar, təhsil müəssisəsinin idarə olunmasındakı çatışmazlıqlar, müəllimlərin hazırlıq səviyyəsi də aşkar olunur.

Qiymətləndirmə fəaliyyəti məqsədyönlü və şüurlu şəkildə həyata keçirilməlidir, məqsədmüvafiq şəkildə aparılan qiymətləndirmə düzgün qərarlar qəbul etməyə və onları reallaşdırmağa imkan verir.

Qeyd etdiyimiz kimi qiymətləndirmədən əvvəl yerinə yetirəcək əsas iş planlaşmadır. Planlaşma eyni zamanda pedaqoji fəaliyyət zamanı da yerinə yetirilən mühüm məsələ hesab olunur. Təbii hal olaraq şagird nəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi müəllimin gündəlik planında öz əksini tapan əhəmiyyətli elementdir. Bu proses geriye planlama prosedurunda öz mahiyyətini tapır. Qiymətləndirmənin üsul və vasitələrinin seçilməsi, eyni zamanda dərs prosesində yerinə yetiriləcək fəaliyyətin məzmunu və xarakteri geriye planlamada mühüm struktur olaraq ümumi təlim nəticələrinə rəğmən həyata keçirilir. Tədris prosesinin bu qanunauyğunluqlar çərçivəsində qurulması müasir dövrün əsas tələblərindəndir. Məhz həmin qanunauyğunluqlara riayət olunması qiymətləndirmə ilə planlaşdırma arasında praktik əhəmiyyətli pedaqoji harmoniya yaradır.

Hesab edirəm ki, qiymətləndirmə ilə planlaşdırma arasında dəqiq və məntiqli uzlaşmaya əməl olunsaysa həm monitoring və qiymətləndirmə proseduru dəqiq və düzgün çalarlarla davam edəcək, həm də görülməli işin sistemli və ardıcıl həyata keçirilməsi təmin olunacaq. Burada tələb olunan əsas cəhətlərdən biri də ardıcıl və sistemli şəkildə işin həyata keçirilməsi olsa da, monitoring işini həyata keçirən mütəxəssisin öz hazırlıq səviyyəsi də mühüm şərtlərdəndir. Mütəxəssis öz ixtisasına aid yüksək hazırlıq səviyyəsinə malik olmalı, analiz və sintezi dəqiq və düzgün aparmağı bacarmalı, ümumiləşdirmələrdə, nəticələrin alınmasında dəqiq mühakimələr yürütməyi bacarmalıdır. Bununla da həyata keçirilən prosesdən səmərəli nəticələr almaq mümkün olar.

Sahil Cəfərov
dosent
Nurəli Abdullazadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
sahil.ceferov.2022@mail.ru
abdullazadenureli9@gmail.com

Təhsildə monitorinqin məqsədi və mahiyyəti

Təsdiq olunmuş haldır ki, cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi inkişafın əsasını düşünülmüş və dərin məntiqi hesablamalara əsaslanan strategiyalar təşkil edir. Təhsil sahəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən islahatlar həmin strategiyaların əhəmiyyətli mənbəyi sayılır. Sevindirici haldır ki, Azərbaycan dövləti tərəfindən təhsil sahəsində aparılan islahatlar bugünkü günün tələbləri ilə tam uzlaşır. Bu nəticə təsadüfə hallarla deyil, dövlətin sağlam siyasətinin nəticəsidir. Bəli, biz təhsil sahəsində görülmə işlərin idea mənbəyini Ümumilli liderimiz, Ulu Öndər Heydər Əliyevin vaxtında qoyduğu, düşünülmüş və uzaqgörən strategiyasında görürük. Ulu Öndərimiz demişdir: “Təhsil millətin gələcəyidir”.

İnkişafın ümumi strategiyasının strukturunda əsas hissələrdən birini təhsil təşkil edir. Təhsil cəmiyyətdə aparıcılıq və dominantlıq missiyasını öz üzərinə götürmüşdür. Bunun əyani sübutu həyata keçirilən işlərin kökündə təhsilin mövcudluğunda ifadə olunur. Yəni, cəmiyyət hansı səviyyədə təhsilə, təhsilin məzmununa, praktik bacarıqlara yiyələnmişsə, inkişaf tendensiyası da o səviyyədə cərəyan edir. Haqlı olaraq indiki dövrdə təhsilə daha çox diqqətin yetirilməsi təqdirəlayiq haldır. Bilirsiniz ki, təhsilimizin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramları bir-birini əvəz edir və ümumilli lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf kursu uğurla davam etdirilir. Ümumilli liderin qeyd etdiyi kimi təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz.

Qeyd olunması vacibdir ki, təhsil sahəsində gedən işlərin mütəmadi olaraq monitorinqdən keçirilməsi işin səmərəsinə bilavasitə müsbət təsir edir. Bu fakt təhsilin idarə olunmasında və idarə etmənin prinsiplərində aydın ifadə olunur. Təhsilin idarə olunması hesabatlılıq, məsuliyyətin bölüşdürülməsi və inkişafın monitorinqi prinsipləri əsasında həyata keçirilir.

Hesabatlılıq təhsili idarə edən struktur subyektlər arasında mütəmadi aparılır. Məsuliyyətin bölüşdürülməsi vəzifəsindən asılı olmayaraq bütün subyektlər üçün qanun qarşısında bərabərliyi ehtiva edir. İnkişafın monitorinqi isə mütəmadi olaraq prosesin nəzarət süzgəcindən keçirilməsinə pedaqoji imkanlar yaradır.

Monitorinq anlayışının mahiyyətinə nəzər yetirsək, onu daha dolğun mahiyyətdə xarakterizə etmək mümkündür. Ümumi olaraq təhsildə monitorinq anlayışı uzun müddət nəzərdə tutulmuş planları həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulan və həmin planlardan dövrü olaraq nəticələr çıxaran bir təkmil alətidir. Burada əsas səciyyəvi cəhətlər ondan ibarətdir ki, qarşıya qoyulmuş planlar məqsədə xidmət etsin. Həm inkişaf, həm də təkmilləşdirmə günlük tələbatlara uyğun təşkil olunsun. Monitorinq gələcəkyönlü olmalı və zəruri tələbləri nəzərə alaraq perspektiv xüsusiyyətləri özündə formalaşdırmalıdır. Monitorinq həm də keçmişə əsasən qurulmağı və onun tərbiyəvi xüsusiyyətləri ilə öz yerini almalıdır. Burada milli adət və ənənələrimiz, mental dəyərlərimiz qorunub saxlanılmaqla, təhsilimizdə də bu bağlılığı nümayiş etdirməliyik. Təhsildə monitorinqin əsas məqsədlərindən biri idarəetmədə mövcud vəziyyətdən arzuolunan nəticəyə çatmaqdır. Yəni qarşıya qoymuş olduğumuz məqsəd hər tərəfli olmalı, bütünlüklə arzu etdiyimiz halı müəyyən dövr ərzində görməkdir. Monitorinq bizim olduğumuz, yaşadığımız müddət ərzində müşahidə etmək, gerçəkliyi üzə çıxartmaq hadisəsidir. Müxtəlif proseslər və hadisələrlə bağlı olaraq bəzi müşahidələr edir və onların səmərəli olub olmayacağı barədə öz fikirlərimizi formalaşdırırıq. Təbiidir ki, monitorinq uzun müddət və qısa müddət ərzində aparıla bilər. Bu baş verən hadisənin reallıq səviyyəsindən asılı olaraq dəyişə bilər. Monitorinq edən şəxs və şəxslər ən əsası müasir elm, yəni tələb olunan və tələbat anlayışına əsaslanaraq çıxış etmək və gerilikləri

aradan götürməlidir. Mahiyyət olaraq onu demək olar ki, təlim-tərbiyəni formalaşdırmaq baxımından əsas müşahidələr aparılmalı, ona uyğun olaraq bir sıra gerçəkliyi üzə çıxartmalı, onların müsbət və mənfi tərəfləri haqqında qeydlər nəzərə alınmalıdır. Məsələyə geniş prizmadan diqqət yetirsək onu daha dolğun demək mümkündür ki, monitoring və qiymətləndirmənin məqsədində eyni zamanda hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin inkişaf etdirilməsi durur. Müasir təhsil strategiyasında şəxsiyyətyönlülük prinsipinin əsas götürülməsi buna əyani sübutdur. Monitoring və qiymətləndirmədə şagirdin nailiyyət səviyyəsinin izlənilməsi proses olaraq nəzarətdə saxlanılsa da, əsas məqsəd hərtərəfli inkişaf etmiş, iradi mövqə nümayiş etdirən, yüksək intellektə sahib olan, vətəninə qorumağa qadir olan, öz dövlətini, xalqını dünya dövlətləri sırasında layiqincə təmsil edən əsl vətəndaş yetişdirilməsidir. Qənaətimiz ondan ibarətdir ki, işimizin əsas məğzini qeyd etdiyimiz məqsədə yönəltsək daha səmərəli nəticəyə nail ola bilərik.

Sahil Cəfərov
dosent
Rəhiməxanım Bədəlova
magistrant
sahil.ceferov.2022@mail.ru
rehime27a@gmail.com
Lənkəran Dövlət Universiteti

Milli iqtisadiyyatın inkişafında insan faktoru

Azərbaycan xalqının hər bir vətəndaşı üçün əbədi örnək olan Ulu Öndər Heydər Əliyev təhsili yüksək qiymətləndirmiş və bu sahədə böyük nailiyyətlərə imza atmışdır. Onun, təhsil millətin gələcəyidir ideyasına əsasən deyə bilərik ki, təhsil həm intellektual həm də mənəvi keyfiyyətlərin inkişafına böyük imkanlar yaradır. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin təhsil haqqında vurğuladığı fikir məhz intellektual, mənəvi, sosial, mədəni, iqtisadi əhatəliliyi ilə fərqlənir. Yetişən nəslin sosial-mənəvi inkişafı üçün qarşımızda mühüm vəzifələr qoyan Ulu Öndərin ideyaları müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqatların aparılmasında mənbə rolunu oynayır. Böyüyən nəslin təlim-tərbiyəsində məsuliyyətin əhəmiyyətli hissəsini valideynlər təşkil etsə də, bu sahədə məktəbin fəaliyyəti də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhsil sahəsində məktəb-valideyn arasında qırılmaz bağ mövcud olmalıdır. Bu rabitənin mövcudluğu əslində cəmiyyətin sosial sifarişi ilə xarakterizə olunur. Cəmiyyət haqlı olaraq təlim-tərbiyə sahəsində çətinliklə üzləşdikdə məktəbə müraciət edir, məktəbdən istiqamət və məsləhətlər alır. Çünki bütün valideynlərin pedaqoji təhsili yoxdur. Buna görə də, bəzən təlim-tərbiyə işində uğursuzluqlar yaranır. Bu sahədə ümumilli liderimiz Ulu Öndər Heydər Əliyevin söyləmiş olduğu fikirlər diqqəti cəlb edir: “Məktəbin, müəllimlərin ən əsas vəzifəsi bizim cəmiyyətimizə, xalqımıza, ölkəmizə dəyərli vətəndaşlar hazırlamaqdır”. Həmin fikirlərdən bəhrələnərək bugün təhsil sahəsində çalışan mütəxəssislər təhsilin daim inkişaf etdirilməsində və bu prosesə innovativ yanaşmaqda davam edirlər.

Sağlam inkişaf yalnız sağlam məntiqi düşüncənin olduğu hallarda baş verə bilər. Bu hərtərəfli inkişafın əsasını təşkil edən frazadır. Bu nəticənin əldə olunması üçün təhsil sferası güclü inkişaf etməli və sağlam nəsil yetişdirilməlidir. Cəmiyyətlə məktəb arasında ümumi harmoniya, kommunikativ yanaşma tənzimlənsə, qarşıda yeni məqsədlər müəyyənləşəcəkdir. Düşünürəm ki, tələbyönlülük prinsipinə əməl olunmalıdır. Yəni, təhsil cəmiyyətin və dövlətin daim dəyişən tələblərinə bilavasitə cavab verməlidir. Fərdi maraqlar dedikdə, təhsil sahəsində bütün fəaliyyətlərin təhsilalanların mənafeyinə, maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, istedad və qabiliyyətlərinin, potensial imkanlarının üzə çıxarılıb, inkişaf etməsinə xidmət etməsi nəzərdə tutulub. Cəmiyyətin tələbatı dedikdə burada cəmiyyətin sosial sifarişi nəzərə alınır. Dövlətin tələbatı dedikdə isə dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilmiş minimum təhsil standartlarının əsas götürülməsi nəzərdə tutulur. Əldə olunan məntiqi nəticə ondan ibarətdir ki, təhsil sahəsində

tələblər toplusunun əhəmiyyətli hissəsini dövlət təşkil edir. Məhz bugün fəaliyyətimizə düzgün istiqamət verən və qarşımızda əhəmiyyətli vəzifələr müəyyənləşdirən dövlətimiz mövcuddur. Dövlətimizin də yaradıcısı danılmaz faktdır ki, Ulu Öndərimiz ümumilli liderimiz Cənab Heydər Əliyev olmuşdur. Bütün sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsində də xüsusi qayğı və diqqət göstərən Ulu Öndər ifadələrində qeyd edirdi: “Təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycan yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə inkişaf edə bilməzdi”.

Bugün bizim öhdəməzə düşən ən vacib vəzifə Ulu Öndər Heydər Əliyevin qoyduğu, tövsiyə etdiyi və irəli sürdüyü ideyalara uyğun fəaliyyətimizi qurmaqla böyüyən nəslin gələcək inkişafa yönəltməkdir.

Sahil Cəfərov
dosent
Lənkəran Dövlət Universiteti
ceferovsahil610@gmail.com

Təhsil milli iqtisadiyyatın inkişafının əsası kimi

Müasir dövrdə cəmiyyətdə baş verən inkişafın əsasında bu və ya digər amillər durur. Həmin amillər həm ictimai- siyasi dəyişiklikləri, həm də sosial-iqtisadi tərəqqini şərtləndirməklə cəmiyyəti gələcək inkişafa yönəldir. Təbii olaraq sözü gedən amillərin sırasına ölkənin iqtisadi gücü, istehsal dinamikası, aqrar sahənin rolu və idxal tendensiyası daxil edilir. Amma xüsusi ilə vurğulamağı lazım bilir ki, baş verən inkişafın əsas faktoru insan amilidir. Bu gün cəmiyyəti irəli aparan və onu gələcək inkişafa yönəldən, beynəlxalq aləmdə xüsusi nüfuz qazandıran, cəmiyyətə, vətənə və dövlətə xidmət edən və xalqını layiqincə təmsil edən əvəzolunmaz amil də insan faktorudur. Qürurverici haldır ki, bu keyfiyyətləri özündə birləşdirən Ümumilli Liderimiz olub. Bəli, məhz Azərbaycanın hər bir vətəndaşı kimi biz də fəxrlə deyə bilir ki, xalqımızın böyük oğlu, əvəzolunmaz şəxsiyyət olan, bu gün aramızda olmasa da, ideyaları və qoyduğu siyasi kurs daim bizə gərəkli olan böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevdir. Ulu Öndərimizin bütün sahələrdə səsləndirdiyi fikirlər elmi məzmunu ilə, fəlsəfi mənası ilə və dərin əxlaqi-mənəvi çəkisi ilə fərqlənir. O cümlədən təhsil sahəsində fikirlərini “Təhsil millətin gələcəyidir” kəlməsi ilə başlayan Ulu Öndər qeyd edir: “Dövlət müstəqilliyinin xalqımıza bəxş etdiyi nemətlərdən biri də odur ki, biz artıq təhsil sistemimizi xalqımızın, millətimizin tarixinə, mənəviyyatına, ənənələrinə uyğun qururuq. Doğrudur, bu proses çox mürəkkəb prosesdir. Bu proses qısa müddətdə başa çatma bilməyəcəkdir. Bu gün təhsil sahəsində çalışan bütün vətəndaşlara, müəllimlərə, təhsil müəssisələrinin rəhbərlərinə müraciət edərək xahiş edirəm ki, onlar tezliklə təhsil sistemində işlərin müstəqil Azərbaycanın prinsipləri əsasında qurulmasına nail olsunlar. Burada dərslərin dəyişilməsi, yeni dərslərin yaranması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bilirəm, bu asan məsələ deyil. Bu, bir çox amillərlə bağlıdır, ondan asılıdır. Ancaq indi dərs alan uşaqlar, gənclər gərək mütləq və mütləq bizim yeni dərslər əsasında oxusunlar. Milli ideologiyamızı hər yerdə tətbiq etmək üçün məktəblərdə Azərbaycan xalqının tarixinin tədrisinə çox ciddi fikir vermək lazımdır. Gənclərimiz öz tarixini, öz tarixi keçmişini yaxşı bilsinlər. Çünki mənəviyyatımız, gənclərin bugünkü və gələcək mənəviyyatı bununla bağlıdır.

Həmin fikirlərdən bəhrələnərək biz təhsil işçiləri olaraq ilk növbədə böyüyən nəslin məfkurəsində zəngin irsimizdən gələn mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri formalaşdırmalıyıq. Davamlı olaraq təlimin başlıca funksiyalarına uyğun şəkildə fəaliyyətimizi istiqamətləndirməliyik. Bu mənada düşünürəm ki, pedaqoji fəaliyyəti həyata keçirən subyekt ilk növbədə bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsini təşkil etməli, buna uyğun şəkildə istiqamətverici, əlaqələndirici və məsləhətverici funksiyalar yerinə yetirməlidir. Digər baxımdan müəllim qarşıda qoyulan məqsədə uyğun olaraq ümumi təlim nəticələrini reallaşdırarkən təhsilalanlarda şüurun, idrak proseslərinin və

emosional-iradi proseslərin inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirməlidir. Bir vacib məqam da ondan ibarətdir ki, tədris prosesində müəllim pedaqoji prosesin tamlığını təmin etmək üçün tədris etdiyi mövzunun vasitəsi ilə şagirdlərdə mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin və qarşılıqlı münasibətlərin inkişafına geniş şərait yaratmalıdır. Bu istiqamətdə səsləndirdiyimiz fikirləri Ulu Öndərimizin təbircə desək, “Təhsilimizin məqsədi gənc nəslə, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Hər bir insan gərək, eyni zamanda vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun. Dövlətinə sadıq, millətinə sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun”.

Ulu öndər əlavə olaraq nitqində xüsusi şəkildə vurğulayır: “Məktəb, maarif, təhsil işi ilə həmişə sıx bağlı olmuşam. Hesab edirəm ki, cəmiyyət haradan olursa olsun, nədən olursa olsun kəsib təhsilə xərcləməli, gənc nəslin təhsilinə, müəllimə kömək etməlidir. Bu, mənim prinsipli mövqeyimdir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı Cənab prezidentimiz İlham Əliyevin təhsilə verdiyi xüsusi qiyməti vurğulamaq istərdim. Cənab prezident İlham Əliyevin 26 noyabr 2019-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyi münasibətilə keçirilən mərasimdə iştirakı zamanı səsləndirdiyi fikirləri xüsusi vurğulamaq istərdim: “O ki qaldı, müəllimlərin fəaliyyətinə, mən onların fəaliyyətini çox yüksək qiymətləndirirəm. Müəllim peşəsi çox şərəfli, məsuliyyətli, çox ağır peşədir. Müəllim hər zaman tələbə qarşısında öz biliyini göstərməlidir. Tələbələr də indi hər şeyi görürlər, hər şeyi seçə bilirlər. Ona görə müəllimlər daim öz biliklərini artırmalıdırlar. Mən deyim ki, biz müasir dövrdə köhnə təfəkkürlə yaşaya bilmərik. Ona görə indi internet dövrüdür, hər bir məlumatı əldə etmək üçün imkanlar var. Daim müəllimlər yeniliklərə baxsınlar, onların peşəsində hansı proseslər gedir, dünyada hansı proseslər gedir, texnoloji inkişaf nədən ibarətdir ki, tələbələrə keyfiyyətli biliklər versinlər. Ona görə müəllim peşəsi şərəflidir, hörmətlidir, ancaq, eyni zamanda, müəllimlər də daim öz üzərlərində işləməlidirlər”. Cənab prezidentimizin nitqində səsləndirdiyi “Mən də müəllim olmuşam, müəllim kimi sizi salamlayıram” fikiri biz müəllimlərdə böyük bir ruh yüksəkliyi yaratdı. Böyük şəxsiyyətin bu qədər sadə və səmimi çıxışı işimizə daha məhəbbətlə və məsuliyyətlə yanaşmaqda bizə böyük bir motiv verdi.

İstər Ulu Öndərimizin istərsə də cənab prezident İlham Əliyevin bütün sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsində də səsləndirdiyi ideyalar həm təhsil sahəsində fundamental tədbirlərin həyata keçirilməsinə böyük əsas yaradır, həm də yeni inkişaf səviyyələrinə nail olmaq üçün strateji əsas yaradır. Eyni zamanda milli kimliyimizin dərkə və milli iftixar hissinin formalaşması istiqamətində də Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin ideaları əvəzsizdir. Bu fikirləri Ulu Öndər Heydər Əliyevin səsləndirdiyi geniş məzmunlu və dərin mənalı nitqi ilə qeyd etsək daha məntiqli olar: “Hər bir millətin milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir, mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!”.

Səkinə Hacıyeva
dosent
Amalya İbadova
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
hajiyevasakina@yahoo.com
ibadovamalya@gmail.com

Ölkənin investisiya və maliyyə resurslarının inkişafında Heydər Əliyevin rolu

İnvestisiya və maliyyə resurslarının inkişafı və formalaşması tək-cə alim və təcrübəçilərin deyil, əhalinin də daim diqqət mərkəzindədir. Ərazi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq vətəndaşların maraqları, həyat səviyyəsi, sosial təminat və gələcəyə inamı da məhz buna əsaslanır.

Keçən əsrin 90-cı illərində, Azərbaycanın müstəqilliyi bərpa olunduğu zaman kəsiyində mürəkkəb və ziddiyyətli zamanlardan keçirdi. Bu zaman kəsiyində müstəqil dövlət qurmaq çox mürəkkəb proses hesab olunur və eyni zamanda da bu prosesi yalnızca son dərəcə müdrik, çevik yanaşma tərzinə sahib bir şəxs edə bilərdi. Bu şəxs də ulu öndərimiz Heydər Əliyevdən başqası deyildi. 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gəlişi ilə xarici siyasətin prioritetlərini həmin zamanın reallığına uyğun tərzdə formalaşdırdı. Bunun ilk addımı olaraq isə müharibənin dayandırılması idi. Bunun üçün də zəruri tədbirlər görüldü.

Ümumiyyətlə müstəqilliyin qorunması, onun möhkəmlənməsi hətta əldə olunması çox çətin və mürəkkəb bir proses sayılır. Bu önəmli vəzifənin öhdəsindən isə yalnızca mühüm siyasi xadim, ulu ödərimiz olan Heydər Əliyev gəlmişdir. Qeyd edək ki, Azərbaycanın maliyyə resurslarının məhdudluğu, dövlətin büdcəsinin zəifliyi və s. qarşıya qoyulan önəmli məqsədlərin baş tutmasına imkan verməyib. Daha sonra isə zəngin neft yataqlarını prioritet məsələ kimi önə çıxarmış Heydər Əliyev, bununla da Azərbaycanın yeni neft strategiyasını işləyib hazırlamışdır. Neft sənayesinin nizama salınmasıyla yanaşı xarici investisiyanın cəlb olunmasına da böyük ehtiyac olduğuna qənaət verilmişdir. Bununla da Heydər Əliyev bu vəzifəni üstlənmiş, öz müdrikliyi və təcrübəsi sayəsində bu prosesin həyata keçirilməsinə nail olmuşdur.

Qeyd edək ki, xalqımızın son otuz illik tarixi məhz Heydər Əliyev kimi böyük dahi şəxsiyyətin adı ilə əlaqələnilir. Daha sonra 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. O artıq tez bir zamanda öz əməyi sayəsində Azərbaycan Respublikasını digər SSRİ respublikaları arasında önə çıxarmışdır. İlk dəfə olaraq neftin hesablanılabilib, çıxarılması zamanı neft ehtiyatı miqdarı 511 milyon ton, daha sonralar isə qiymətləndirici quyuların nəticələrinə görə bu ehtiyatın miqdarı 730 milyon tona çatmışdır. Bununla əlaqədar olaraq yataqların işlənilməsinə tələb olunan sərmayə xərcləri 11,5 milyard ABŞ dolları qəbul edilmişdir, təmiz gəlirdən Azərbaycanın payına 80%, sərmayəçilərin payına 20% düşür.

Azərbaycanın investisiya mənbəsinə çevrilməsində, investisiya resurslarının maliyyə mənbələrinin təmin olunmasında və s. bu kimi mühüm addımlarda ulu öndər Heydər Əliyevin rolu böyükdür. Buna misal olaraq Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin çəkilməsi zamanı həyata keçirdiyi investisiya fəaliyyətindən danışa bilərik. Ümumillik lider Heydər Əliyevin adını daşdığı Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikintisinə 2003-cü ilin aprel ayında başlanılıb, 2005-ci ilin aprelində isə sona çatmışdır. 2005-ci ilin may ayında isə Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin iştirakı əsasında Azərbaycan hissəsinin açılış mərasimi keçirilmişdir. 2006-cı il mayın 28-də isə Azərbaycan nefti Ceyhan terminalına çatdırılmışdır. 2007-ci il iyunun 26-da Qazaxıstan da rəsmən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsinə qoşulmuşdur. Uzunluğu 1768 km olan xətt Azərbaycandan, Gürcüstandan və Türkiyədən keçir. Bundan başqa 1994-cü ilin sentyabr ayında Bakıda Azərbaycanın dövlət neft şirkəti ilə dünyanın 11 böyük neft şirkəti arasında "Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqlarının istifadə edilməsi barədə "Əsrin müqaviləsi" imzalanmışdır.

Əsrin müqaviləsinin Azərbaycan iqtisadiyyatında, inkişafının formalaşmasında rolu danılmazdır. Əsrin müqaviləsi 1994-cü ilin sentyabrın 20-də Bakı ərazisində "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda" "Azəri", "Çıraq", yataqlarının dərinliklərində yerləşən hissəsinin işlənməsi və "hasil ediləcək olan neftin isə pay şəklində bölüşdürülməsi" haqqında 13 iri neft şirkəti ilə bağlanmış müqavilədir. Müqavilə daha sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq olundu və 1994-cü il 12 dekabr tarixində qüvvəyə mindi.

Dünya təcrübəsindən məlum olur ki, dövlət başçısı ölkənin və xalqın mənafeyini qorumaq və qiymətləndirməli, əhəlinin rifah səviyyəsini yüksəltməli, mədəni, təbii və iqtisadi resursların inkişafının formalaşmasına qadir olacaq şəxs olmalıdır. Ölkəmiz bu barədə Azərbaycanın hüquqi, demokratik inkişafına səbəb ola biləcək şəxs olan Heydər Əliyev şansı ilə qarşılaşmışdır. Ulu öndər ilk illərindən etibarən daim öz qaygısını xalqdan əsirgəməmiş, həm katib işləyərkən həm də ondan sonrakı zaman İttifaq səviyyəli vəzifələrdə çalışarkən, Azərbaycan xalqını, onun maraq və mənafeyini bütün maraqlardan üstün tutan Heydər Əliyev dəfələrlə xalqımızın və dövlətimizin əleyhinə qərar qəbul edilməsinə mane olmuş, dəyərli, tutarlı və kəskin fikirləri ilə isə düşmənləri yerində oturtmuşdur.

Əldə etdiyimiz məlumatlardan bu nəticəni çıxartmaq olar ki, müasir iqtisadi şəraitdə siyasətin uğurlu olmasında, əhalinin rifah səviyyəsinin inkişafında Ulu öndər Heydər Əliyevin rolu danılmazdır və hal hazırda da həmin iqtisadi siyasətin davamçısı olan İ.Əliyev Heydər Əliyevin yolunu gedir və ümumi olaraq investisiya və maliyyə inkişafına önəm verdiyi görünür.

Səkinə Hacıyeva
dosent
Kamil Məmmədzadə
magistrant
hajiyevasakina@yahoo.com
kamilmemmedzade02@gmail.com

Azərbaycanın turizm rekreasiya zonalarının inkişafında Heydər Əliyevin rolu

İdxal və ixrac adına lazımlı valyuta, yeni iş yerlərinin yaradılması, məşğulluğun təmin edilməsi, ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşdırılması, mədəniyyətlərarası əlaqənin qurulması və sair üstünlükləri ehtiva edən, təmiz sənaye adlanan turizmin yeri və rolu xüsusən inkişaf etmiş ölkələrdə ÜDM-in formalaşması daha bir neçə səbəblərdən dolayı əhəmiyyətlə yanaşılan və diqqət tələb edən sahədir. Azərbaycanda 1970-80-ci illərə təsadüf edən turizmin inkişafı birbaşa olaraq Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı ilə əlaqəlidir. Əgər xronoloji yanaşsaq, Heydər Əliyevin gördüyü işləri AKP-in Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi olduğu dövr ilə AR-ın Prezidenti olduğu dövr olaraq iki dilimə ayırmaq olar.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ardıcılıqla Zaqatala(1970) və Şuşada(1972) turizm bazalarının yenidən qurma işləri aparılmış, Xankəndi(1971), Mingəçevir(1972), Naxçıvan(1978), Lənkəran(1980), Əlibayramlı(1982), Qazax və Şamaxıda səyahətlər və ekskursiya büroları fəaliyyətə başlamış, Qəbələdə “Qafqaz”(1975), Nabranda “Dostluq”(1975) turizm bazaları fəaliyyətə başlamışdır. Sonrakı dövrlərdə beynəlxalq sferaya çıxmaq üçün dövrün standartlarına cavab verən “Azərbaycan”(1973), “Moskva”(1978) iri mehmanxanaları Bakıda tikilib istifadəyə verilmişdir. Bu addımlar Azərbaycanda turizmin maddi texniki bazasının yüksəldilməsinə imkan yaratdı. Belə ki, Azərbaycan bu baxımdan bəzi SSRİ Respublikalarından da geridə idi. Belə ki, 1969-cu ildə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqının Turizm İdarəsinin nəznində cəmi 3 baza var idi. Bu addımlar sayəsində region həm yerli həm də xarici turistləri qəbul edə bilmə səviyyəsinə gəldi. Həmçinin 1978-ci ildə Nazirlər Sovetinin nəznində Xarici Turizm İdarəsi yaradılmışdır. Sovet düşüncəsində turizm sahəsinə yer olmaması səbəbindən bu sahə inkişafa meyl etmirdisə də yuxarıda sadalanan addımlar əsasında Azərbaycanda beynəlxalq turizmin inkişafına rəvac verildi. Heydər Əliyevin bilavasitə öndərliyi altında Xəzərin ümumittifaq əhəmiyyətli kurort zonasının yaradılması barədə qərar verildi. Daha sonra 1984-cü ildə uzunmüddətli turizm inkişaf sxemi 381 sayılı qərar qəbul edildi hansı ki, 2000-ci ilə qədər ki, dövrü əhatə edirdi. Müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycanda bir sıra sosial-iqtisadi problemlər var idi. Əhalinin işləmə qabiliyyətliliyi yüksək olan kəsimi yekunda xarici ölkələrə çalışmaq məqsədi ilə səfərlər edirdi. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti bu problemin sözsüz ki, Turizm kimi yüksək əməkəbilliyyətli sahələrlə aşıl biləcəyinin fərqi idi. Bu səbəbdən dolayı olaraq bir sıra nüanslar baxımından Heydər Əliyevin hazırladığı və 1999-cu ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul olunan Turizm haqqında qanun xüsusui əhəmiyyətliərdən hesab oluna bilər. 2001-ci ildə Gənclər, İdman və Turizm nazirliyinin yaradılması ilə işlər daha məqsədyönlü və sürətli şəkildə bir birini əvəzləməyə başladı. 2002-2005-ci illər üçün Turizmin inkişafı proqramıda məhz Heydər Əliyevin turizm siyasətinin davamı idi.

Heydər Əliyev Azərbaycan regionlarının iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərindən biri olaraq Turizmi görürdü. Bunun səbəbi Azərbaycan flora və faunasının özünəməxsusluğu, tarixi və mədəni abidələrinin, etno miraslılığın zənginliyi kimi amillər dayanırdı. Həqiqətdə Azərbaycan

bu baxımdan yalnızca MDB ölkələri arasında deyil, dünyada fərqlənir və geniş turizm potensialına malikdir. Bu kimi addımların mərhələli və davamlı səviyyədə olması şübhəsiz statistikalarda da özünü göstərirdi. 1973-cü ildə respublikaya 10114, 1974-cü ildə 18605, 1975-ci ildə 27500 turist gəlmişdisə 1983-cü ildə 43177, 1984-cü ildə 41979, 1985-ci ildə isə 47898 nəfər ziyarət etmişdir. Bu statistikalar müstəqilliyimizin ilk dövrlərində müharibə və sair səbəblərdən dolayı olaraq aşağı düşsədə qısa zamanda toparlanmış və yüksələn qrafiklə artmağa davam etmişdir.

Lakin günümüzdə Azərbaycanda turizm tədricən iqtisadi siyasətin ən qabaqcıl sahələrindən birinə çevrilməkdədir. Əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycan turizmi bu gün əldə etdiyi nailiyyətlərə görə Ulu Öndərə borcludur. Onunla layiqli davamçısı olaraq İlham Əliyev Ulu Öndərin uzaqgörən siyasətindən istifadə edərək sosial iqtisadi inkişaf xəttini bir sıra istiqamətlərdə o cümlədən turizmdə davam etdirir.

Şəfa Bağirova
baş müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
shefa.baqirova@mail.ru

Regionaların iqtisadi inkişafında dövlət proqramlarının rolu

Müasir iqtisadi şəraitdə Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya səviyyəsi yüksəlməkdə davam edir. Bu inteqrasiyanın əsas parametrləri özünü ölkənin regionları səviyyəsində də göstərməkdədir. Bu inkişaf ölkədə düzgün siyasi kursun və əsaslandırılmış elmi proqramların tətbiqi nəticəsində baş verməklə respublika iqtisadiyyatının real imkanlarından daha məqsədli istifadəsi nəticəsində həyata keçirilir. Müasir dövrdə ölkəmizin iqtisadiyyatı, eləcə də onun regionları qlobal transmilli korporasiyalarının geniş fəaliyyət göstərmələri üçün geniş perspektivlər vəd edir. Bunun üçün həm ölkənin iqtisadiyyatı, həm də, ölkə regionları böyük imkanlara malikdir. Bu imkanlar əsas verir ki, ölkəyə birbaşa xarici investisiya qoyuluşları daxil olsun.

Bu strategiyanın həyata keçirilməsində, o cümlədən ölkənin regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəlməsində regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramları (2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illər üzrə) böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd olunanlar nəzərə alınaraq, ölkə regionlarının, o cümlədən kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində əldə olunan nailiyyətləri daha da artırmaq və “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair” Strateji Yol Xəritəsinin 9.1.4-cü bəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır.

Dövlət Proqramından irəli gələrək qeyd edək ki, respublikamızda bazar iqtisadiyyatı münasibətləri inkişaf etdikcə idarəetmədə sistemli və eləcə də struktur dəyişikliklər baş verir. Bu sistemli və struktur dəyişikliklər əsasən ölkədə ictimai proseslərin qismən regionlaşmasından da irəli gəlir. Bu istiqamətdə ölkədə idarəetmə metodlarını təkmilləşdirməklə iqtisadi təhlükəsizliyə ziyan vermədən bəzi səlahiyyətlər regionlara verilməkdədir. Verilən imkanlardan regionlar daxili resurslarını daha səmərəli istifadə etmək və onları ölkənin ümumi inkişafına yönəltmək kimi vəzifələrə yiyələnirlər. Şübhəsiz ki, Azərbaycan Respublikasının inkişaf məqsədlərinə uyğun olaraq, regionlar öz maraqları səviyyəsində strategiyalarını formalaşdırırlar. Bu da ölkənin iqtisadi maraqlarına tam uyğun bir forma hesab edilir. Regionlarda aparılan iqtisadi islahatların nəticəsi kimi istehsal və emal prosesinin, xidmət infrastrukturunun və ümumilikdə çoxsektorlu iqtisadiyyatın yaradılması ən başlıca aktual məsələlərdən hesab edilir. Mütərəqqi iqtisadi inkişaf, modern və innovativ texnologiyaya əsaslanan istehsal, emal, xidmət infrastrukturuna sahib olmadan hər hansı bir regionun konkret sərbəst fəaliyyəti mümkünsüz hesab edilməlidir. Ölkə iqtisadiyyatının regionların hesabına inkişafı baxımından bu məsələlər sistemli baxış, elmi

yanaşma tələb edir. Ölkə iqtisadiyyatı üçün istehsal, emal və xidmət infrastrukturunun regional səviyyədə tədqiq olunması, regionlarda çoxsektorlu iqtisadiyyatın formalaşdırılması nəzəri baxımdan və beynəlxalq təcrübəyə əsasən həyata keçirilməlidir ki, bu konseptual əsaslar müasir dünyada regional sistemin yeni təzahürdə institusionallaşan faktorundan irəli gəlir. Həm də bu ölkə regionlarının kompleks inkişafı baxımından onların birgə əlaqələrindən irəli gəlir.

Əsaslandırılmış elmi proqramların tətbiqi nəticəsində regionlarda iqtisadi sektorlar üzrə investisiya qoyuluşlarının tətbiqi üzrə başlıca tədbirlər kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- regionlarda iqtisadi sektorlar üzrə investisiya qoyuluşlarının tətbiqini əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək məqsədinə yönəltməklə onların minimum əmək haqqı məbləğini minimum yaşayış standartlarına uyğunlaşdırmaq;

- regionlarda iqtisadi sektorlar üzrə investisiya qoyuluşlarını həyata keçirməklə qeyri-formal məşğulluğu aradan qaldırmaq;

- regionlarda iqtisadi sektorlar üzrə investisiya qoyuluşlarının əsas istiqamətlərini əlilliyi olan şəxslərin əməyindən istifadəyə, sosial və peşə reabilitasiya müəssisələrinin yaradılması imkanlarına yönəltmək;

- regionlarda iqtisadi sektorlar üzrə investisiya qoyuluşlarının tətbiqində beynəlxalq təcrübəyə uyğun tənzimlənməni həyata keçirmək;

- müasir texnologiyaların tətbiqi və mənimsənilməsi nöqtəyi-nəzərindən Azərbaycanın regionları inkişaf etmiş ölkələrdən geri qalır. Fikrimizcə ölkəmizdə real iqtisadi imkanlar və müxtəlif sektorlar üzrə ixtisaslaşma dərəcəsinin nəzərə alınması şəraitində investisiya siyasəti işlənib həyata keçirilməlidir. Bu, regionlarda kadrların səmərəli yerləşdirilməsi baxımından məşğulluq arasında qarşılıqlı elmi bağlılıq yarada bilər;

- Dövlətin İnnovasiya Strategiyası və qəbul edilən dövlət proqramlarının əsas istiqamətləri baxımından ölkədə regionlar üzrə məşğulluq problemlərinin həlli üçün regionlarda iqtisadi sektorlar üzrə investisiya qoyuluşlarının düzgün yerləşdirilməsi tələb olunur. bu istiqamətdə regionlarda Texnoloji İvestisiya Mərkəzləri yaradıla bilər;

- regionlarda iqtisadi sektorlar üzrə investisiya qoyuluşlarını əmək ehtiyatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi və iqtisadi fəallığın artırılmasını təmin edəcək əlverişli şəraitin yaradılması, kadr hazırlığı sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, xüsusilə də peşə hazırlığı və əlavə təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması məqsədlərinə yönəltmək.

Fikrimizcə ölkə başçısı Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən Dövlət Proqramlarının nəticəsi kimi ölkəmizdə, həmçinin regionlarda istehsal, xidmət, bütün digər infrastruktur sahələr dünya səviyyəsinə və Avropa Birliyinin meyarlarına uyğun səviyyəyə çatacaqdır.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

- regionların inkişaf potensialı daha da güclənmişdir
- yerli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi artmışdır;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal və emal həcmi artmışdır
- qeyri-neft ixracının həcmi və çeşidi genişlənmişdir;
- regionlarda məşğulluq imkanları artmışdır;
- regionlarda xidmət sektoru daha da inkişaf etmişdir;
- regionların turizm potensialı daha da inkişaf etmişdir;
- regionlarda KOB-ların sayı artmış, onların fəaliyyəti genişlənmişdir
- kiçik fermer təsərrüfatları inkişaf edərək müasir və iri fermer təsərrüfatları yaranmışdır;
- istehsal olunan məhsul və xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyi daha da artmışdır;
- regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastrukturun keyfiyyəti yüksəlmişdir;
- regionlarda yüksək sürətli fiber-optik genişzolaqlı internet və müasir rabitə xidmətləri ilə təchizatlanmışdır;
- regionların enerji resursları ilə təminatı daha da yüksəlmişdir;

Beləliklə regionların davamlı və tarazlı sosial-iqtisadi inkişafında “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Şərafət Baxışova
dosent
Roza Rzazadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
rozarazade06@gmail.com

Güclü iqtisadiyyat: sağlam və savadlı nəsil

Heydər Əliyevin yaratdığı ənənələr bu gün dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindəndir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu olan Ulu Öndər Heydər Əliyev uşaqları sonsuz məhəbbətlə sevirdi və onlara böyük qayğı, diqqət göstərirdi. Azərbaycan körpələrinin sağlamlığı, onların yaxşı təhsil və təlim-tərbiyə alması, vətən və xalq üçün gərəkli övlad kimi böyüməsi Ulu Öndərimizin daim diqqətində olmuşdur. Biz onun öz çıxışlarında bunun şahidi oluruq. O qeyd edir: “ Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqlarıdır, Azərbaycanın gəncləridir. Çünki Azərbaycan Prezidenti kimi mən bu gün haqqında yox, Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm. Azərbaycanın gələcəyi də Azərbaycanın gənclərindən və uşaqlarından asılıdır”.

Təsadüfi deyil ki, “Azərbaycanda uşaqların sağlam, firavan böyüməsi, onların hüquqlarının yüksək səviyyədə qorunmasına xidmət edən dövlət siyasəti”nin əsası məhz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub. Heydər Əliyev həmişə və qətiyyətlə vurğulayırdı dövlətin güclü olması üçün, güclü iqtisadiyyatı olmalıdır. Güclü iqtisadiyyat isə sağlam və savadlı gənclərimizdən asılıdır.

Uşağın bir insan kimi tam sağlam olması və hərtərəfli inkişafı məktəbəqədər dövrün əsas məsələlərindən biridir. Ona görə də məktəbəqədər təhsil, hər şeydən əvvəl, uşağın sağlamlığına xidmət etməlidir. Uşaqların sağlamlığının təmin edilməsi tərbiyəçi-müəllimlərin və valideynlərin daim nəzarəti altında olmalıdır.

Məlumdur ki, məktəbəqədər yaşda əsas fəaliyyət növü oyundur. Uşaq oyun vasitəsilə şəxsi fəallığını nümayiş etdirir, özünü tam şəkildə büruzə verir. Uşağın aparıcı fəaliyyət növü olan oyun yaşlıların uşaqlarla və uşaqların öz yaşlıları ilə sərbəst əməkdaşlığına əlverişli şərait yaradır. Uşaqlar oyun prosesində həyatı dərk etməyi, oynadığı materialın rəngini, formasını, xassələrini öyrənirlər. Oyun zamanı onlarda yaşlıların bir çox keyfiyyətlərinə maraq yaranır, yaşlıların fəaliyyətini təqlid etməyə çalışırlar. Bu zaman uşaqlar ətraf aləmlə tanışlığa meyil edirlər. Əşyalara baxmaq uşaqları təmin etmir, həmin əşyalara toxunmağa, ələ götürməyə, başqa sözlə, oynatmağa can atırlar.

Məktəbəqədər yaşda müxtəlif oyunlara rast gəlmək olur. Çalışmaq lazımdır ki, oyunları uşaqların özləri düşünüb tapsın, qarşılarına xərkə bəşirmək, ev tikmək və s. məqsədlər qoysunlar. Pedaqoqlar məktəbəqədər yaş dövrü üçün oyunları iki qrupa bölürlər: yaradıcı və qaydalı oyunlar.

1) Yaradıcı oyunlar uşaqların özləri tərəfindən düşünülüb düzəldilir və həyata keçirilir.

Uşaqlar həyatda gördükləri cisim və hadisələr haqqında təsəvvürlərini oyuna gətirirlər.

Belə oyunlar uşaqların yaradıcı təxəyyülünü inkişaf etdirir.

2) Qaydalı oyunlar uşaq həyatına yaşlılar tərəfindən gətirilir. Belə oyunlar uşaqların hərəkətlərini inkişaf etdirir.

Qaydalı oyunlar öz növbəsində mütəhərrik və didaktik olmaqla iki yerə bölünür. Mütəhərrik oyunlarda hərəkətlik mühüm yer tutur: topu atmaq, topu tutmaq, qatarın, metronun hərəkətlərini təsvir etmək və s.

Didaktik oyunlarda isə oynayanın qarşısına əqli vəzifə qoyulur. Buraya uşaqların heyvan şəkillərini cinsinə görə müəyyənləşdirə bilməsi, deyilmiş tapmacanı tapmaq və s. daxildir.

Oyunun hər bir növü uşaq düşüncəsinin, məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsidir. Oyun vasitəsilə uşaqlar öz arzularını həyata keçirir, öz sevdii peşə sahibinə bənzədirlər. Psixoloqlar və pedaqoqların araşdırmaları onu göstərir ki, oyunun uşağın həyatında böyük rolu vardır. Piajeyə görə, oyun uşağın ən önəmli işidir. A.S.Makarenko isə belə qeyd edirdi ki, böyüklərin həyatında iş nə qədər vacibdirsə, uşaq həyatında da oyun bir o qədər vacibdir. İstənilən fəaliyyət növü konkret funksional məqsəd daşıyır. Eyni zamanda oyun fəaliyyəti də uşağın inkişafında bir sıra funksiyaları yerinə yetirir. Oyunun əsas funksiyası əyləncədir. Uşağın marağını oyatmaq, ruhlandırmaq, həzz vermək və əyləndirmək məqsədi daşıyır. Kommunikativ funksiyası ondan ibarətdir ki, oyun zaman körpə digər uşaqlarla ümumi dil tapmağa öyrənir, nitq mexanizmlərini inkişaf etdirir. Özünü həyata keçirmə funksiyası rol seçməkdir. Eyni zamanda oyun nitqin inkişafına böyük təsir göstərir. Oyun həm də əks etdirici təfəkkürün formalaşmasında iştirak edir. Belə ki, əziyyət çəkir, ağlayır, amma o zaman rolu yaxşı ifa etdiyi üçün özündən razı qalır. Oyun fəaliyyəti uşağın şəxsiyyətinin inkişafına təsir göstərir. O, həmyaşıdları ilə əlaqə qurmağı öyrənir, ünsiyyət bacarıqlarına yiyələnir, münasibətlərin və davranışları ilə tanış olur. Uşaqların maraqlarını hər tərəfli inkişaf etdirmək, daha yaxşı nəticə əldə etmək üçün onların qalib gəlmək istəyini təşviq etmək lazımdır.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların əsas fəaliyyəti oyundan ibarət olduğundan onların əqli hazırlığının inkişafında didaktik oyunlardan istifadə edilməsi təbii və faydalıdır. Uşaqlar oyun prosesində özləri də hiss etmədən zəruri bilik, bacarıq vərdislərə yiyələnəlməlidirlər. Oyun uşağı təlimə və əməyə hazırlayır. Uşaqların əqli inkişafı və təlimində böyük rol oynayan didaktik oyunlardan müntəzəm, düşünülmüş şəkildə istifadə olunduqda uşaqların məktəbə hazırlanmalarını müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək mümkündür.

Müşahidələr göstərir ki, bəzi tərbiyəçi müəllimlərin təlim prosesinin təşkilində didaktik oyunlara üstünlük verirlər. Bu zaman tərbiyəçi müəllimlərin didaktik oyunların təşkili metodikasını dəqiq bilmələri məqsədəuyğundur.

Didaktik oyun nümunəvi və sözlü olmaqla iki növü verilir. Nümunəvi oyunlar adı altında stolüstü - çap oyunları: iş üçün kimə nə lazımdır, ilin fəsilləri və s. təqdim olunur. Sözlü oyunlara isə “Hansi əşyanı tapdıq?”, “Hə, yox?” və s. daxil edilmişdir.

Didaktik oyunun əhəmiyyətini aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Didaktik oyunlarda ətrafındakılar haqqında təsəvvürlər dəqiqləşdirilir, möhkəmləndirilir və genişləndirilir. Uşaq əşyaların rəngi haqqında təsəvvürə yiyələnir. Oyun zamanı eyni rəngdə olan əşyaları bir yerə toplamaq və rənglərin fərqli xüsusiyyətlərini tapmaq lazımdır. Bu zaman onların rəng haqqında təsəvvürləri genişlənir.
2. Hər bir didaktik oyunda təfəkkür nitq inkişaf edir və əqli fəaliyyət formalaşır. Didaktik oyun uşaqlardan fikri mərkəzləşdirməyi öz diqqətini, qavrayışını, hafizəsini işə salmağı, müqayisə aparmağı, müəyyən əqli nəticəyə gəlməyi, fikir yürütməyi, biliyin sözlə ifadə etməyi tələb edir.
3. Didaktik oyunlar əxlaq tərbiyəsi vasitəsidir. Bu oyun uşaqlarda dözümlülük, intizam, qaydalara ciddi riayət etmək, düzlük, doğruluq, Vətənə dərin məhəbbət, yoldaşlıq, səmimiyyət, mehriban olmaq və s. əxlaqi keyfiyyətləri formalaşdırır.

Oyun müəyyən bilik verməklə yanaşı, uşaqları əxlaqi cəhətdən formalaşdırır, psixi prosesləri və fərdi psixi xüsusiyyətləri daha yaxşı inkişaf etdirir.

Beləliklə, oyun vasitəsilə öyrənmək bütün uşaqlara yönəlməlidir. Oyun emosional, sosial, fiziki və ya intellektual sahədə uşaq inkişafının əsas mənbəyi kimi uşaqların öyrənməsi və inkişafında mütləq istifadə olunmalıdır.

Turanə Əhmədova
dosent
Əliqismət Quliyev
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
turanaxmedov@mail.ru
eliqismet2001@gmail.com

Kölgə iqtisadiyyatı və onun mənfi nəticələri

Kölgə iqtisadiyyatı qanunsuz formada həyata keçirilən iqtisadi proseslərin məcmusudur. Kölgə iqtisadiyyatının əsas səbəblərini aşağıdakı formada təsnif etmək olar:

İqtisadi səbəblər – inflyasiya, gəlir bölgüsünün ədalətsizliyi, yoxsulluq, yüksək vergi dərəcələri və.s;
Hüquqi səbəblər – qanunların aydın olmaması, qanunların stabil olmaması, hüquqi boşluqlar;
İdarəetmə səbəbləri – vergi idarəetməsində və yoxlanışında dövlət idarəetməsinin yetərsizliyi;
Sosial səbəblər – vergi əxlaqı, vergi ödəyicisini pıxolıji vəziyyəti.

Kölgə iqtisadiyyatından əldə olunan gəlirlər bəzən ölkənin ÜDM – dan çoxda geri qalmır. ÜDM – un 3 hesablama metodu var : gəlir, xərc, istehsal. Biz kölgə iqtisadiyyatına gəlir metodu üzərindən nəzər yetirəcəyik : Milli Gəlir = əmək haqqı + renta + faiz + mənfəət

Əmək haqqında kölgə iqtisadiyyatı – Əmək haqqı işçi qüvvəsinin istehsal prosesi zamanı sərf etdiyi fiziki və zehni qüvvə müqabiləndə əldə etdikləri gəlirdi. Əmək haqqının formalaşması prosesi bazarda olan əmək tələbi və əmək təklifindən asılıdır. Kölgə iqtisadiyyatının əmək haqqıya nüfuz etməsi əsasən özəl sektorlarda özünü göstərir. Beləki, müəssisənin işçilərinin sayını az göstərməsi və ya əmək haqqının az göstərilməsi bunun bariz nümunəsidir.

Rentada kölgə iqtisadiyyatı – Renta torpaq istifadəsi zamanı ondan əldə edilən gəlirdi. Bəzən müəyyən şəxslər öz şəxsi mülklərini icarəyə verirlər, amma, bunu adıyyatı qurumlara bildirmirlər. O zaman əldə etdikləri gəlir kölgə iqtisadiyyatı yaradır.

Faizlərdə kölgə iqtisadiyyatı – Faizlər banklar tərəfindən rəsmi formada verildiyinə görə burda kölgə iqtisadiyyatı nisbətən azdır. Ancaq qanundan yayılmış formada olan faizlər bura aid edilir. X şəxsi özünün təyin etdiyi faiz norması ilə öz gəlirindən faiz verir və vergidən yayınır. Bu halda iqtisadiyyatda qeyri-qanuni hesab edilir.

Mənfəətdə kölgə iqtisadiyyatı – Müəssisə rəhbəri xərclərini göründüyündən daha yüksək göstərərək mənfəətini təhrif edir. Mənfəəti az olduğuna görə daha az vergi vermiş olur. Bu hal proqressiv vergi sisteminin (gəlir artıqca vergi dərəcəsinin artması halı) tətbiq olunduğu ölkələr üçün keçərlidir. Bəs kölgə iqtisadiyyatına aid olan bu gəlirlər necə rəsmiləşdirilir? Hər hansı bir müəssisədə çalışan bir işçinin aylıq əmək haqqını yarısını rəsmi formada, digər yarısını isə qeyri – rəsmi formada aldığıni fərz edək. Yenə fərz edək ki, bu işçi hər ay rəsmi formada aldığı əmək haqqının tamamını xərcləyir, amma, digər yarısını yəni qeyri – rəsmi formada aldığı əmək haqqını isə yığır. Bu yığımi banka depozit olaraq qoyursa o pul rəsmiləşir və faiz olaraq milli gəlirə daxil olur. Əmək haqqı üçün verdiyimiz bu misal digər milli gəlir faktorları üçündə vermək mümkündür. Bu örnəkdən aydın olur ki, hər hansı milli gəlir faktorundan kölgə iqtisadiyyatı yaranacaq şəkildə gəlir əldə edilsədə o gəliri xərclərkən həmin gəlir kölgə iqtisadiyyatından çıxmış olur.

Kölgə iqtisadiyyatının genişlənməsi ölkələrin beynəlxalq miqyasda mövqeyini zəiflətməklə yanaşı hərbi və siyasi xarakterli təhlükələrin güclənməsinə səbəb olur.

“Kölgə iqtisadiyyatı”nın mənfi tərəflərindən danışarkən həm də onun rəsmi iqtisadiyyatda istehsal prosesinə pozucu təsirinin mövcudluğunu, qanunun tələbləri çərçivəsində fəaliyyət göstərən təşkilatlara müxtəlif növ maneçilik törədilməsini və onların bu səbəbdən iqtisadi-maliyyə vəziyyətinin pisləşdirilməsini, işçilərin əməyə motivasiyanın azalmasını, innovasiyaların tətbiqinin çətinləşdirilməsini və müəssisələrdə kollektivlərin dezintegrasiyasına gətirib çıxarmasını göstərmək olar. Eyni zamanda, “kölgə iqtisadiyyatı”nın mənfi nəticələri sırasına aşağıdakılar da aid edilir:

- beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına etimadının aşağı düşməsi;
- həyata keçirilən makroiqtisadi siyasətin səmərəliliyinin azalması;
- bazar iqtisadiyyatı üçün ən vacib şərtlərdən olan rəqabətin inkişafına maneçilik törədilməsi;
- leqal iqtisadiyyatın ayrı-ayrı bölmələrinin inkişafının deformasiyası;
- leqaliqtisadiyyatda investisiya proseslərinin zəifləməsi.

Bu hal Azərbaycan iqtisadiyyatında da özünü göstərmişdir. Kölgə iqtisadiyyatının qarşısının alınması və ya azaldılması mövzusunda fərqli fikirlər mövcuddur. Bu fikirlərə Ulu Öndər Heydər Əliyevində təkliflərini aid etmək olar. Belə ki, inzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid etdiyimiz dövrdə iqtisadi zəifliklər yaranmış və bu qarışıqlıqlar arasında kölgə iqtisadiyyatı Azərbaycanda genişlənmişdir. Heydər Əliyev bu prosesləri təhlil edərək yeni konsepsiya hazırlamış və Azərbaycanda kölgə iqtisadiyyatının uzunmüddətli dövrdə geniş yayılmasının qarşısını almışdır. Bu fikirlərin əsas hissəsi vergi ilə bağlıdır. Yəni vergi sisteminin dəyişdirilməsi və ya yenidən inşa edilməsi kölgə iqtisadiyyatının azalmasına səbəb olacaqdır. Bunu bütünlüklə qəbul etmək yalnız olardı. Vergi də kölgə iqtisadiyyatının azaldılması yollarından biri ola bilər. Amma bütünlüklə vergi üzərindən bunun həll edilməsi bir nəticə verməz. Burada əsas diqqət gəlir gətirən fəaliyyət sahələrində olmalıdır. Bununla bərabər elə bir sistem qurmaq lazımdır ki, bir il müddətində insanların həyat standartlarında və sərvətlərindəki dəyişikliyi xarakterizə edə bilsin.

Vidadi Orucov
professor
Güldəstə Məmmədli
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
vidadi_orucov@mail.ru
1005020181@gmail.com

Qiymətləndirmə prosesinin ictimai sosial dəyəri

Yaşadığımız dövrdə baş verən sosial, iqtisadi və ictimai inkişaf bütün sahələrdə hiss olunduğu kimi təhsil sahəsində də nəzərə çarpır. Azərbaycanın dünya birliyinə sürətli integrasiyasının əsasını ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisinin və elmi-texniki potensialının yüksək səviyyəsi, eləcə də dünya mədəni irisinə sanballı töhfəsi təşkil edir. İndiyədək qazanılan bütün uğurların əsası ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu il Azərbaycan tarixində dönüş ili, yeni dövrün başlanğıcı hesab olunur. Heydər Əliyev hakimiyyətə ilk gəldiyi gündən ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında təhsilin həlledici rolunu nəzərə alaraq Azərbaycanda təhsilin inkişafına böyük diqqət yetirir, onun tərəqqisinə nail olmaq üçün bütün potensial imkanlardan istifadə edirdi.

Bu da təhsilin məzmununun daim dərinləşməsi, eyni zamanda modernləşməsinə şərait yaratdı. Əgər təlim dominantdırsa o zaman inkişafdan danışmaq olar. Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, əgər təlimdə innovativ proseslər əks olunmasa nailiyyətlərdən danışmaq mümkünsüzdür. Bu prosesin əsas məğzində bir məsələ xüsusi olaraq vurğulanmalıdır. Bu məsələ qiymətləndirmə prosesi ilə bağlıdır. Əgər qiymətləndirmə prosesinin məzmun elementlərini izah etməli olsaq onda belə demək olar ki, qiymətləndirmə verilən biliyin təhsil alanlar tərəfindən nə dərəcədə mənimsənilməsinin rəşional ifadəsidir. Həmçinin qiymətləndirmə şagirdin nailiyyət səviyyəsinə qoyulmuş dövlət tələbidir. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi təkcə təlim göstəricilərinin ifadəsi deyil, həm də pedaqoji prosesin və təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin göstəricisi hesab olunur.

Ənənəvi qaydalara əsasən demək olar ki, qiymətləndirmə anlayışına yalnız şagirdin necə oxuduğunu müəyyən edilməsi vasitəsi kimi baxılmışdır. Lakin qiymətləndirmə daha geniş anlayış

sayılmalıdır. İstənilən sahənin, ümumilikdə isə cəmiyyətin inkişafının bütün sahələrində bu və ya digər şəkildə istifadə olunur. Məsələn, cəmiyyətdə müəyyən hadisəyə münasibəti öyrənmək üçün sosioloji sorğular keçirilir, nəticələr ümumiləşdirilir və hadisələr qiymətləndirilir. Geniş şəkildə isə təlim prosesinin qiymətləndirilməsi dedikdə artıq onun komponentlərinin işinin səmərəliliyinin müəyyən göstəricilərə görə öyrənilməsi və müqayisəsi kimi başa düşülməlidir. Təlim prosesinin özünün effektivliyini və təlimin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün əvvəlcə təlim prosesinin səmərəsini və keyfiyyətini müəyyən etməyə imkan verən göstəricilər, ölçmə şkalası, qiymət sistemləri və qiymətləndirmə metodikası müəyyən olunmalıdır. Hər bir qiymətləndirilən sahəyə uyğun göstərici, onun ölçmə şkalasında qiyməti müəyyən edildikdən sonra seçilmiş metodika vasitəsi ilə öyrənilən proses qiymətləndirilməlidir.

Hər bir qiymətləndirmə qiymətləndirilən obyektin diaqnostikasını nəzərdə tutur və təhsil prosesinin, ona rəhbərliyin təşkili üçün zəruri məlumatlar verir. Təlimin keyfiyyəti, müəssisənin səmərəli fəaliyyəti, bir çox didaktik və tərbiyəli vəzifələrin həlli bu məlumatların obyektivliyindən çox aslıdır. Digər tərəfdən qiymətləndirmə prosesi tədqiqat sayılır. Məsələn, milli qiymətləndirmə ölkə daxilində təhsil alanların nailiyyət səviyyəsinin öyrənilməsi barədə tədqiqatdır. Beynəlxalq qiymətləndirmə isə ölkələr arasında keyfiyyət göstəricilərin müqayisəsidir. Fikrimizi daha dəqiq ifadə etməli olsaq, verilən qiymət həm şagirdin nailiyyət səviyyəsini ifadə edir, həm şagird nailiyyət səviyyəsi barədə valideynlərə məlumat verir, həm də nailiyyət göstəricilərini geniş ictimaiyyətə təqdim edir. Deməli, qiymətləndirmə məktəb, valideyn ictimaiyyət arasında əməkdaşlıq yaranması üçün bir əsas yaradır. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin daha geniş məzmununda təhlili vacibdir, çünki onun faydalılığı və elmi- pedaqoji məna çalarlılığı rəngarəngdir. Bu faktlar onu deməyə imkan verir ki, biz qiymətləndirmə prosesinə daha məsuliyyətlə yanaşmalıyıq.

Vidadi Orucov
professor
Günay Rzayeva
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
Vidadi_orucov@mail.ru
gunayrzayeva81@mail.ru

Şagird perspektivlərinin monitorinqinə müasir yanaşmalar

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ideyaları müasir təhsil quruculuğunun əsasıdır. Gənc nəslin müasir tələblər zəminində təhsillənməsi, gənclərin bilik və intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların gələcəkdə kamil mütəxəssis və ləyaqətli vətəndaşlar kimi yetişməsi ulu öndərimizi daim düşündürürdü. O, ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan fənnlərə sadəcə olaraq, şagirdlərə müəyyən çərçivədə müvafiq məlumatlar, nəzəri biliklər mənimsədən vasitə kimi deyil, hər şeydən əvvəl, şəxsiyyətin formalaşdırılmasını təmin edən, onlara həyatda müstəqil yaşayış fəaliyyət göstərmək üçün zəruri həyati bacarıqlar aşılayan mühüm amil kimi baxırdı.

Dünyada baş verən qloballaşma öz növbəsində tələblərin daha da dərinləşməsilə qiymətləndirilir. Dünya səviyyəsində təhsil standartlarına qoyulmuş tələblər növbələşdikcə daha yüksək səviyyələrə nail olmağı qarşıda məqsədlər kimi formalaşdırır. Təhsil standartları şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdiş səviyyəsinə qoyulmuş normalardır. Bunun bazasında formalaşan məzmun standartları təhsilənlərin bilik və bacarıq səviyyəsinə qoyulmuş dövlət tələbi kimi qəbul olunur. Bu ardıcılığın fəvqündə rəşional ifadələr əsas təşkil edir. Bu isə qiymətləndirmə standartlarıdır. Məlumdur ki, qiymətləndirmə standartları təhsilənlərin nailiyyət səviyyəsinə qoyulmuş dövlət tələbidir.

Dünya təhsil standartlarında qəbul olunmuş normalar yuxarıda qeyd etdiyimiz şəkildə təqdim olunur. Bu normalar 2006-cı ildə Avropa Şurası tərəfindən müəyyən olunmuş Kompetensiyaların miqyasında reallaşır. Bugünkü tələb həmin kompetensiyalar çərçivəsində qəbul olunandır. Həmin kompetensiyaların tərkibinə ana dilində ünsiyyət kompetensiyası, riyazi savad, elm və texnologiya kompetensiyası, xarici dildə ünsiyyət kompetensiyası, kompyuterdən istifadə kompetensiyası, öyrənməyi öyrənmək kompetensiyası, sosial və vətəndaşlıq kompetensiyası, sahibkarlıq və şəxsi təşəbbüskarlıq kompetensiyası, mədəni məlumatlılıq və özünü təhsilə qaydarmaq kompetensiyası daxildir. Şagird potensialının meyarlar səviyyəsini təşkil edən bu kompetensiyalar onun təkə ölkə miqyasında deyil, dünya sferasında özünü reallaşdırmasına imkan yaradır.

Bundan başqa əsas diqqət qeyd etdiyimiz kompetensiyalar əsasında şagirdlərdə 4K bacarıqlarının yaradılmasıdır. 4K bacarıqları kritik (tənqidi təfəkkür), kreativ (yaradıcı təfəkkür), kommunikativ (ünsiyyət) və kooperativ (əməkdaşlıq) olmaqla ümdə bacarıqları özündə birləşdirir.

Perspektivin əsas göstəricilərindən biri olaraq savadlılıq bacarıqları da bugünkü günün tələbləri sırasındadır. Bu sırada informasiya savadlılığı, media savadlılığı və texnoloji savadlılıq şagirdlərdə gələcək perspektivlərə geniş imkanlar açır. Məsələn ciddi yanaşsaq müasir dövrdə böyüyən nəsilə həyati bacarıqların da formalaşmasını vacib hesab etməliyik. Burada sosiallıq, produktivlik və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı əsas götürülür.

Qeyd etdiyimiz faktlar bir reallıq üzərində köklənir: ümumtəhsil məktəblərində aparılan monitorinq və qiymətləndirmədə meyar olaraq həmin kompetensiyalar və bacarıqlar əsas götürülməlidir. Yəni, müasir dövrdə monitorinq və qiymətləndirmənin məzmununda təkə şagirdlərin nailiyyət səviyyəsini rəşional rəqəmlərlə ifadəsinin monitorinqi deyil, eyni zamanda şagirdlərin hansı kompetensiyalara və bacarıqlara nail olması əsas götürülməlidir. Düşünürəm ki, bugünkü tələblərə cavab verən şagird həm ümumtəhsil nəticələrində yüksək göstəricilərə nail olmalı, həm potensialında dünya standartlarına uyğun kompetensiyaları ifadə etməyi bacarmalı, həm də milli və mənavi dəyərlərə uyğun vətəndaş kimi yetişməlidir. Pedaqoji prosesin kompleksliyini ifadə edən əsas məsələləri qeyd etdiyimiz keyfiyyətlər üzərində qursaq, daha perspektivli şagirdlərin formalaşmasına nail ola bilərik.

Vidadi Orucov
professor
Ülkər İsgəndərzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
Vidadi_orucov@mail.ru
Ulker_igenderzade@mail.ru

Qiymətləndirmə prosesinin təhsilin inkişafında rolu

Hər bir sahədə olduğu kimi, təhsil sahəsində də keyfiyyət anlayışı hər hansı bir parametrin qiymətinin əvvəlcədən müəyyən olunmuş standartlara uyğunluğunu göstərir. Bu parametrlərin qiyməti müəyyən olunmuş standartlara nə qədər yaxındırsa, təhsilin keyfiyyəti də bir o qədər yüksək hesab olunur. Əsas keyfiyyət göstəriciləri kimi şagirdin təhsil nəticələri və əldə etdiyi nailiyyətlər götürülür. Nəticələrin obyektiv qiymətləndirilməsi keyfiyyətin dərəcəsini müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Təhsilə alanın təhsil nəticəsi ümumtəhsil sisteminin əldə etdiyi nəticəni dəyərləndirməyə imkan verir. Şagirdə əldə edilən təhsil nəticələrinə əsasən ona dərş keçən müəllimlərin, təhsil müəssisələrinin və ölkənin təhsil sisteminin fəaliyyətini qiymətləndirmək mümkün olar.

Məktəblərdəki fəaliyyət effektiv təhsil nəticələri əsasında getdikcə genişlənir. Bir çox ölkələrdə şagirdlərin, müəllimlərin qiymətləndirilməsi üçün bir sıra texnikalardan istifadə edilir. Bizim ölkəmizdə “qiymətləndirmə” dedikdə yalnızca təhsilə alanların təhsil nəticələri

nəzərdə tutulur. Dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, qiymətləndirmə müxtəlif istiqamətlərdə reallaşdırılır, belə ki, dünya təcrübəsində təhsiləlinin biliyinə verilən qiymət həm də müəllimlərin və məktəbin fəaliyyətinə, valideynin təhsilə münasibətinə, məktəb rəhbərlərinin peşəkarlıq səviyyəsinə verilən qiymət kimi qəbul edilir.

Qiymətləndirmə şagirdlərin təlim məqsədlərinə nə dərəcədə çatdığını müəyyən etmək üçün məlumatların toplanması, təhlili və şərh edilməsinin sistemətik bir prosesidir. Qiymətləndirmə fəaliyyətin sonunda, fəaliyyət daxilində və ya hər hansı bir mərhələnin sonunda aparılır. Bu zaman ölçülən obyektin, sistemin və ya parametrin qiymətinin müəyyən olunmuş standartlara uyğunluğu yoxlanılır. Belə qiymətləndirmə faktiki vəziyyətin qiymətləndirilməsi kimi özünü göstərir.

Təlim nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməsi təhsil sahəsində mühüm amillərdən biri hesab olunur. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra təhsil sahəsində bir çox islahatlar aparılmış və daim inkişafda olan cəmiyyətin tələbinə uyğun olaraq aparılmaqda davam edir. Belə islahatlardan biri və ən vacibi Təhsildə İnkişaf Lahiyəsinə uyğun olaraq Milli Kurikuluma keçiddir. Milli Kurikuluma keçid ölkənin ümumi təhsil sistemində köklü dəyişiklikləri zəruri etdi.

Ölkəmizdə təhsilin keyfiyyətini dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsili səviyyəsinə yüksəltmək məqsədilə ümumilli liderimiz Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “biz bu gün də, gələcəkdə də gənclərimizi təhsilə, biliyə cəlb etməliyik, təhsilin keyfiyyətini artırmalıyıq, təhsil sahəsinə daha da mükəmməlləşdirməliyik”. Ümumilli liderin ideyaları Respublika Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən davamlı olaraq yaradıcılıqla həyata keçirilir. Cənab Prezidentimiz təhsil sahəsinə aid təsdiq etdiyi sənədlərdə bu sahəni prioritet istiqamət elan etmişdir. Bu baxımdan 2013-cü il 24 oktyabr tarixli sərəncamla təsdiq olunan “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda qeyd edilmişdir ki, əsas məqsədlərdən biri “ölkədə insan kapitalının inkişafı, şəxsin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsidir”. Təhsil islahatı hər bir fənn üzrə müəyyən olunmuş təlim nəticələrinin reallaşdırılması üçün təhsilverən və təhsiləlinlərin qarşısında çox böyük vəzifələr qoymuşdur.

Azərbaycanın müasir dünyaya sürətlə inteqrasiya olunması, istər sosial, istərsə də iqtisadi inkişafın təmin edilməsi elmin inkişafında bir sıra müasir elmi biliklərin, müasir texnologiyaların mənimsənilmə səviyyəsindən və başqa amillərlə sıx bağlıdır. Bəşər sivilizasiyasının əsas mərkəzlərindən biri olan Azərbaycanda da təhsil sahəsində islahatların keçirilməsi, dərslərin beynəlxalq standartlar əsasında təşkili və müasir metodlardan istifadə olunması əsas məqsəd kimi əldə rəhbər tutulmalıdır. Həyata keçirilən bu kimi tədbirlərin başlıca məqsədi isə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və uğurlu nəticələr əldə olunmasıdır.

Vildan Rızayeva
dosent
Ceyran Səfərova
müəllim
Murad Təhməzov
müəllim
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Lənkəran Dövlət Universiteti
gulbeniz_aliyeva@mail.ru
ceyran.safarova1966@gmail.com
murad.tahmazov.97@mail.ru

Azərbaycanda ÜDM və onun artım tempi

Ümumi daxili məhsul (ÜDM) milli hesablar sisteminin ən mühüm göstəricilərindən biridir. Ümumi daxili məhsul istər maddi istehsal, istərsə də qeyri-maddi xidmətlər sahələrində iqtisadi vahidlərin-rezidentlərin istehsal fəaliyyətinin son nəticəsini xarakterizə edir və bu vahidlərin son istehlak üçün məhsul və xidmətlər istehsalı üzrə yaratdığı əlavə dəyərin həcmi ilə ölçülür. ÜDM iqtisadi vahidlərin-rezidentlərin məhsul və xidmətlərin istehsalçıları arasında bölüşdürüldüyü ilkin gəlirlərin, yəni muzzdlu işçilərin əmək haqqının, istehsala və idxala görə xalis vergilərin, ümumi mənfəətin və ümumi qarışıq gəlirlərin məbləği, başqa sözlə gəlirlər üsulu ilə də müəyyənləşdirilə bilər.

Xərclər (istifadə) üsulu ilə ÜDM məhsul və xidmətlərin son istehlakının, əsas kapitalın ümumi yığımının, maddi dövrüyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyişməsinin, qiymətlilərin (sərvətlərin) xalis əldə edilməsinin və məhsul və xidmətlərin xalis (idxal çıxılmaqla) ixracının cəmi kimi hesablanır.

ÜDM-in fiziki həcm indeksi ÜDM-in müqayisə edilən ilin qiymətləri ilə hesablanmış dəyərinin həmin ilin ümumi daxili məhsuluna bölünməklə hesablanır.

Sərəncamda qalan ümumi milli gəlir bütün institusional vahidlərin-rezidentlərin hesabat dövründə aktivlərini azaltmadan və maliyyə öhdəliklərini artırmadan əldə etdikləri gəlirlərdən ödəniləcək cari transferlər çıxıldıqdan və alınacaq cari transferlər əlavə olunduqdan sonra sərəncamlarında qalan, istehlak və yığım məqsədləri üçün istifadə edilə bilən gəlirlərin cəmidir.

Faktiki son istehlak maliyyələşmə mənbəyindən asılı olmayaraq, rezident-vahidlər tərəfindən son istehlak məqsədləri üçün satın alınmış bütün əmtəə və xidmətlərin dəyəri ilə ölçülür.

Ümumi milli qənaət sərəncamda qalan gəlirin əmtəə və xidmətlərin son istehlakına sərf olunmayan hissəsidir.

Ümumi daxili məhsul (cari qiymətlərlə)

	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Milli valyuta vahidi ilə - Manatla	42.5	54.4	72.6	93.2	133.8	
Dollarla	52.9	53.0	42.7	54.8	78.7	

2023-cü ilin yanvar ayında ölkədə 9690,2 milyon manatlıq və ya əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 1,5 faiz az ümumi daxili məhsul istehsal olunmuşdur.

İqtisadiyyatın neft-qaz sektorunda əlavə dəyər 4,6 faiz azalmış, qeyri neft-qaz sektorunda isə 1,7 faiz artmışdır.

ÜDM istehsalının 52,8 faizi sənaye, 9,5 faizi ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 5,3 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 3,2 faizi tikinti, 2,6 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 1,6 faizi informasiya və rabitə, 1,4 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə

sahələrinin, 15,5 faizi digər sahələrin payına düşmüş, məhsula və idxala xalis vergilər ÜDM-in 8,1 faizini təşkil etmişdir. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM 956,6 manata bərabər olmuşdur.

2023-cü ilin yanvar-iyul aylarında ölkədə 70372,2 milyon manatlıq və ya əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 0,7 faiz çox ümumi daxili məhsul istehsal olunmuşdur. İqtisadiyyatın neft-qaz sektorunda əlavə dəyər 2,2 faiz azalmış, qeyri neft-qaz sektorunda isə 3,4 faiz artmışdır. ÜDM istehsalının 42,8 faizi sənaye, 9,4 faizi ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 6,1 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 6,0 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 4,9 faizi tikinti, 2,3 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 1,6 faizi informasiya və rabitə sahələrinin, 17,7 faizi digər sahələrin payına düşmüş, məhsula və idxala xalis vergilər ÜDM-in 9,2 faizini təşkil etmişdir. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM 6938,8 manata bərabər olmuşdur.

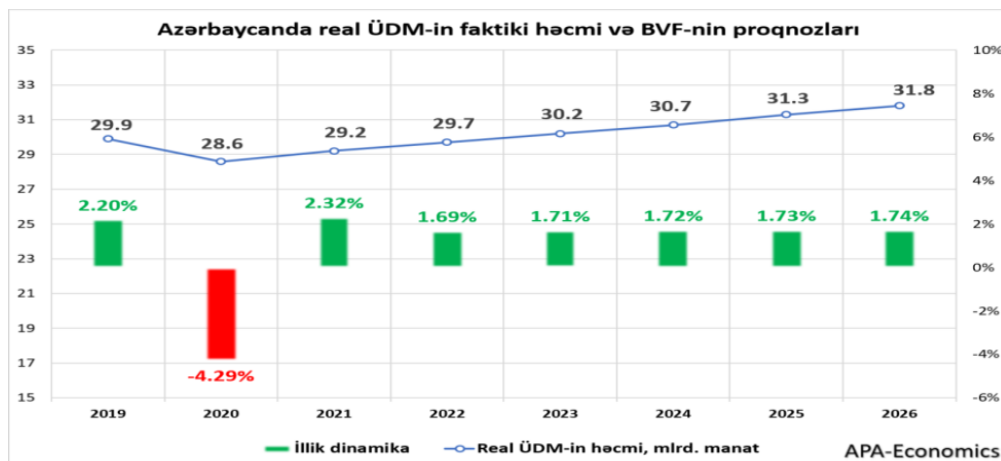
Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) proqnozlarına əsasən, Azərbaycanda real ÜDM istehsalı COVID-19 pandemiyasından əvvəlki səviyyəyə 2023-cü ildə qayıdacaq.

2020-ci ildə ölkə iqtisadiyyatında COVID-19 pandemiyası fonunda geriləmə baş vermişdi və real ÜDM istehsalı 4,3% azalaraq 28,62 mlrd. manata enmişdi. BVF-nin proqnozlarına görə, 2021-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatında real ÜDM istehsalı 2,3%, 2022-ci ildə isə 1,7% artaraq müvafiq olaraq 29,21 mlrd. manat və 29,71 mlrd. manat təşkil edəcək.

Fondun uzunmüddətli proqnozlarına əsasən, 2023-cü ildə ölkədə real ÜDM-in həcmi 2019-cu ildəki göstəricini (29,9 mlrd. manat) nəhayət keçə biləcək və 30,21 mlrd. manata çatacaq (2022-ci ilin proqnozu ilə müqayisədə 1,7%-lik artım). Bundan əlavə, BVF-yə görə, ölkə iqtisadiyyatı 2021-2026-cı illərdə ortaillik 1,8% böyüyəcək.

2020-ci ildə Azərbaycanda real ÜDM-nin həcmi (2005-ci ilin qiymətləri ilə) 28,62 mlrd. manata bərabər olub, nominal ÜDM isə 72,432 mlrd. manat təşkil edib. Son əlçatan məlumatlara görə, cari ilin ilk rübündə real ÜDM istehsalı 5,54 mlrd. manat təşkil edib.

Qeyd edək ki, real ÜDM-in nominal ÜDM-dən fərqi ondan ibarətdir ki, real ÜDM-də istehsal olunan məhsulların qiymət artımları nəzərə alınmır və bu göstərici sırf real istehsal ilə təyin olunur. Bunun nəticəsi kimi, nominal ÜDM iqtisadiyyatın qiymət və gəlir indeksindəki dəyişikliklərdən asılıdır və məhsul və xidmətlərin qiymətlərinin artması səbəbindən inflyasiya ilə birlikdə artır, deflyasiya halında isə azalır. Beləliklə, nominal ÜDM-dən fərqli olaraq, real ÜDM qiymət səviyyəsindəki dəyişiklikləri hesablayır və iqtisadi artım ilə bağlı situasiyanı daha dəqiq şəkildə əks etdirir.

Dünya Bankının 2023-cü il üçün “Qlobal İqtisadi Perspektivlər” hesabatı dərc olunub. Hesabatda dünya iqtisadiyyatından gözləntilər, daha əvvəl təxmin edilən 3.0 faizlik artım ətrafında deyil, 1.7 faizlik yeni proqnoza əsasən qiymətləndirilir.

Azərbaycan üzrə verilən proqnozlarda real ÜDM-nin artım tempi müsbət olaraq qalır. 2023- cü ildə Azərbaycan iqtisadiyyatında artım dünya ilə müqayisədə 1.1%

Sharqiyya Abbasova
associate professor
Tutu Orujova
Baku State University
sh.abbas@mail.ru

Assessment of the quality of the economic growth

One of the priority directions of the economic policy of the state is the achievement of economic growth. The result of high economic growth should be an increase in the main macroeconomic indicators, which ultimately will lead to an increase in the well-being of society. Economic growth is determined by indicators that characterize the ability of the economy to grow. The main indicator is the gross domestic product (GDP), both in absolute terms and per capita.

Indicators of economic growth are conditionally divided into two groups: quantitative and qualitative. General quantitative indicators include the above indicator, which characterizes the growth rate of GDP per capita, as well as national income. Private quantitative indicators include: labor productivity, labor intensity of products, the level of return on capital and capital intensity. Qualitative indicators include: the development of social infrastructure, investments in the gross formation of human capital, the dynamics of the population's leisure, social security, environmental safety, and the like. However, there are contradictions between the achievement of quantitative and qualitative indicators of economic growth. For example, in order to accelerate growth rates (improvement of the quantitative indicator), it is necessary to increase the working day and reduce holidays, but this leads to a reduction in the leisure of the population.

There are various approaches to determining the quality of economic growth. The analysis of theoretical approaches showed that in the economic literature there is no common understanding and definition of the quality of economic growth. A number of researchers emphasize the relationship between high-quality economic growth and national economic development. For estimating the quality of economic growth the paper considers various approaches. All these approaches can be combined to form a specific list of indicators that characterize the quality of economic growth. The most precise definition of this concept is given in the work of I.M. Tenyakova. The author considers five ways to assess the quality of economic growth: structural, resource, environmental, social, socio-psychological.

The structural approach considers the structural characteristics of economic growth, its rates, optimization of the proportions between consumption, accumulation, exports and imports, etc.

The resource approach involves assessing the quality of growth as the ratio of the cost of production and the cost of resource inputs. At the same time, the main tool for such an assessment is the intersectoral balance.

The ecological approach to measuring the quality of growth involves adjusting GDP for the amount of environmental damage. Back in the 1990s, the World Bank proposed the "true savings" indicator, which corrects gross savings: initially determining net domestic savings (the difference between gross domestic savings and the depreciation of productive assets), then net domestic savings increase by the amount of expenditures on education and are reduced by the amount of depletion of natural resources and damage from environmental pollution.

The social approach to assessing the quality of growth is to determine the quality of life. This approach evaluates the quality of economic growth in terms of increasing the degree of satisfaction with the citizens of the country, which in the work is defined as the category of "economy of happiness".

For estimating the quality of life of the population, it is necessary to apply such indicators as an increase in free time, an improvement in the state of the environment, a decrease in infant mortality, and an increase in the literacy of the population. In the social approach, special emphasis is placed on the problem of inequality, which is calculated as the ratio of the incomes of the 10%

of the population with the highest incomes to the incomes of the 10% of the population with the lowest incomes. Along with the indicators of income differentiation of the population, the welfare of society is also characterized by the indicator of the proportion of the population with incomes below the subsistence level. Its reduction, ceteris paribus, indicates an increase in the standard of living, and economic growth can be characterized as qualitative.

The socio-psychological approach to assessing the quality of growth implies the individual's subjective ideas about satisfaction with his life. The factors on which this satisfaction depends are divided into economic and non-economic. Economic factors include both general macroeconomic indicators (inflation, unemployment, etc.) and indicators of the economic development of the country as a whole (availability and quality of health care services, the presence or absence of work or other source of income, as well as its value, level per capita income, etc.). At the same time, non-economic indicators include gender and age characteristics, psychological type of personality, social status, etc.

The quality of growth implies such sustainable growth, which is accompanied by an increase in labor productivity and leads to an increase in the standard of living of the population. However, this approach does not take into account the environmental factor, which is a necessary condition for achieving sustainable economic growth.

An analysis of the approaches described above showed that there is no common understanding of the quality of economic growth. All these approaches should be combined to form a system of indicators characterizing the quality of economic growth. Summing up all the above, it can be concluded that the study of various aspects of the qualitative component of economic growth is a necessary condition for the formulation and implementation of the country's sustainable socio-economic development strategy.

Ирана Мамедова

Ph.D.

Азербайджанский государственный педагогический университет

Elchin_mamedzade@hotmail.com

Гейдар Алиев и идеология Азербайджанства как основа государственности

Можно находиться в оппозиции к власти, но нельзя быть в оппозиции к Родине, народу, нравственности и высоким идеалам.

Гейдар Алирза оглу Алиев

Гейдар Алиев незаменимый человек, вошедший в историю как общенациональный лидер азербайджанского народа, обладал высочайшими лидерскими качествами. Бог дал ему все преимущества: синтезирующее улыбку и суровость, склад ума, точно предопределяющий будущее, блестящее ораторское мастерство, мощную политическую волю, сильное чувство государственной мудрости, навыки, и умение находить путь к сердцам людей, умение опираться на силу народа! Одним словом, Гейдар Алиев был великой личностью, которая жила с решимостью побеждать и мужественно управлять государством. Сегодня Президент Азербайджана Ильхам Алиев с честью носит эти редкие качества личности, унаследованные от отца, и с большим упорством применяет их в государственном управлении, совершенствуя и развивая их в соответствии с новыми требованиями истории. Престижный, обширный политический и экономический подъем Азербайджана в мире доказывает, что Ильхам Алиев сохраняет решимость победить с непоколебимой верой в качестве непоколебимой главной линии государственного управления. Общенациональный лидер Гейдар Алиев оставил Азербайджану великие

исторические достижения, исторические успехи и неисчерпаемый опыт государственности — независимого Азербайджана, вечной свободы. Одним из сокровищ, оставленных им для нашей национально-нравственной судьбы и будущего развития, была идеология азербайджанства. Когда Гейдар Алиев формировал государственную идеологию периода независимости, он систематизировал параллельный тюркизму азербайджанство как национальную идею в трудах интеллигенции XX века, так идеологию национальной государственности в новых исторических условиях, и обосновал ее как национальная идея, идеология азербайджанцев мира и доктрина национального единства.

Трудно было бы сегодня говорить о существовании Азербайджана как суверенного государства с независимой линией, если бы не действия, предпринятые для социально-экономического и культурного развития Азербайджана в период первого правления великого лидера Гейдара Алиева в нашей стране. К концу прошлого века формирование национального пути развития и мировоззрения азербайджанского народа, вновь обретшего государственность и свободу в результате многовековой исторической борьбы, совпадает с руководством нашей независимой республики великий лидер Гейдар Алиев. Общенациональный лидер, считающий себя азербайджанцем всей душой, выдвинул глубокие политические и теоретические основы национального единства, проделав важную работу в направлении интеграции общества и преобразования идеологии азербайджанство в ведущий фактор национальной солидарности. Исторически сложившиеся отдельные компоненты азербайджанства великий стратег превратил в единую систему и концепцию и превратил в научно-теоретическую основу государственного управления. Именно усилиями гения Гейдара Алиева азербайджанство получило возможность реализоваться на практике, имея реальное содержание. Идеология азербайджанства, способная защитить и сохранить национально-нравственные ценности нашего народа, органично сочетающая в себе интересы государства и граждан, является успешной основой гражданского единства и единого общества в стране. *"Для каждого человека его национальность является источником его гордости. Я всегда гордился и горжусь сегодня тем, что я азербайджанец"*. Главная идея независимого Азербайджанского государства - азербайджанство. Великий вождь, со своей уникальной дальновидностью и мудростью, с первого дня правильно определил стратегические цели во внешней политике и сказал, что в современную эпоху мощь каждого государства измеряется не только его экономическими ресурсами, но и мощью диаспоры и формируемого ею лобби за рубежом. Не уделяя этому направлению особого внимания, невозможно добиться серьезных достижений во внешней политике, а также поднять национальные вопросы на международный уровень. Именно по этой причине в последние 10 лет власти Азербайджана старались ответственно выполнять возложенную на них историческую миссию, добиваться солидарности азербайджанцев мира, проводить системную и последовательную политику в этой области. Установление многоплановых отношений с нашими соотечественниками, проживающими в зарубежных странах, их вооружение на идейно-политическом уровне и мобилизация на национальные интересы стали одним из приоритетных направлений внешней политики Азербайджана. Общенациональный лидер Гейдар Алиев в своем выступлении на этом историческом мероприятии высказал рекомендацию *«...о необходимости обеспечения национального единства и солидарности азербайджанцев мира, укрепления отношений между Азербайджанским государством и азербайджанцами мира, объединения усилий в решении проблем, сохранения и развивать азербайджанский язык и наши национально-нравственные ценности...»* Повышение международного авторитета Азербайджана, на высоком уровне в разных странах, разоблачение агрессивной политики Армении, организация планомерного и последовательного противодействия пресловутому армянскому лобби были основными задачами конгресса.

Сегодня в Азербайджане реализуется стратегическое направление. Вся работа, проводимая в этой важной области, основывается на законодательных актах. Государственный комитет по работе с религиозными организациями Азербайджанской

Республики также был создан указом Президента Гейдара Алиева от 21 июня 2001 года в целях создания надлежащих условий для реализации статьи 48 Конституции Азербайджанской Республики и обеспечение соблюдение требований законодательных актов, касающихся свободы вероисповедания.

Гордостью является то, что достойный последователь великого лидера, Президент Азербайджана Ильхам Алиев ставит диаспору и лоббистское строительство в число важных вопросов. В наше время реальность показывает, что необходимо проделать большую работу, чтобы широко использовать возможности азербайджанской диаспоры за рубежом, реализовать ее активное участие в решении проблем, возникающих в различных сферах жизни страны. Последовательная и решительная, целеустремленная и принципиальная политика Президента Ильхама Алиева в этой области говорит о том, что в ближайшие годы азербайджанская диаспора станет сильнее, и мы будем более активно участвовать в решении судьбоносных проблем нашей Родины.

Хотя Азербайджан исторически отличался своими традициями и религиозной толерантности, мы можем с уверенностью сказать, что сегодняшняя толерантность, соответствующая международным стандартам, была создана в нашей стране благодаря заслугам Гейдара Алиева. В одном из своих выступлений общенациональный лидер сказал: *«Азербайджанская Республика – многонациональное государство. Помимо мусульман, в Азербайджане проживают и граждане других религий. Азербайджан, как независимое государство, придерживающееся принципов демократии, предоставляет свободу всем народам и народностям, проживающим на его территории, независимо от их вероисповедания, языка, расы и политической принадлежности»*. Эта толерантность в нашей стране признается многими международными организациями.

Рафиг Гулиев

доцент

Фархад Мирзоев

Нармин Гулиева

Бакинской государственной университет

Farhad_1958@mail.ru

Методологические аспекты построения производственной функции

В настоящей работе рассматривается два важных момента из теории производственных функций. Сперва обсуждается вопрос о структурной нелинейности производственной функции, а затем приводится схема восстановления самой производственной функции по коэффициентам эластичностей.

Итак, если конкретное предприятие производит продукцию, то количество продукции (y), выпущенной за рассматриваемый период времени может являться первой существенной экономической характеристикой. В качестве второй характеристики можно взять затраты труда, сырья, энергии и т.п. на выпуск продукции, выраженные в деньгах (x). Пару (y, x) можно назвать состоянием предприятия. Зависимость между переменными x и y обозначим через $\varphi(y): x = \varphi(y)$. Реальные затраты x , конечно, могут быть выше минимальных по причине недостаточной заинтересованности работников предприятия в максимальном повышении эффективности производства, в использовании всех ресурсов. Поэтому под состоянием предприятия мы понимаем любую пару (y, x), такую, что $x \geq \varphi(y)$. Поскольку нас не интересует, какую продукцию конкретно выпускает предприятие, то возьмем функцию φ в довольно простом виде $x = \varphi(y) = \frac{1}{2r} y^2$ и назовем ее производственной функцией рассматриваемого процесса. Здесь $r > 0$ - числовой параметр,

характеризующего эффективность предприятия, т.е. чем больше r , тем с меньшими затратами возможен выпуск данного объема продукции.

Каждое предприятие, выпуская продукцию, заинтересовано в получении прибыли, которая определяется как разность объема реализации продукции (это количество продукции в денежном выражении) и затрат x .

Следовательно, если цена одной единицы продукции λ , то объем реализации есть λy , а функция прибыли (P) в нашем случае определяется по формуле $P(y) = \lambda y - x = \lambda y - \frac{1}{2r}y^2$

Задача 1. Какой y – выпуск (объем) продукции обеспечит максимальную прибыль предприятию?

$P'(y) = 0 \Leftrightarrow y_* = \lambda r$ и $P''(y_*) = -\frac{1}{r} < 0 \Rightarrow y_*$ – дает максимальное значение функции $P(y)$ и $\text{Max } P(y) = P(y_*) = \lambda \frac{y_*}{2}$.

Задача 2. Почему мы в этом процессе взяли производственную функцию φ в виде параболы $\varphi(y) = \frac{1}{2r}y^2$, а скажем, не линейную функцию вида $\varphi(y) = ky$ ($k > 0$)?

Если бы мы взяли $\varphi(y)$ в виде $\varphi(y) = ky$, то для такой функции прибыль определялась бы в виде $P(y) = (\lambda - k)y$. Элементарное рассуждение показывает, что если $\lambda < k$, то прибыль максимальна, в случае $y = 0$ (ничего не нужно выпускать!).

Когда $\lambda \geq k$, то прибыль растет неограниченно с ростом y (практически невозможный случай!).

Теперь обсудим обратную задачу - восстановление самой производственной функции по коэффициентам эластичностей.

Пусть $Y = F(K, L)$ — некоторая математически однородная производственная функция: $F(\lambda K, \lambda L) = \lambda F(K, L)$

при любом $\lambda > 0$.

Через E_K и E_L обозначим коэффициенты эластичностей по капиталу (K) и по рабочей силе (L) соответственно:

$$E_K = F'_K \frac{K}{F} = \frac{\partial F(K, L)}{\partial K} \cdot \frac{K}{F(K, L)}; \quad E_L = F'_L \frac{L}{F} = \frac{\partial F(K, L)}{\partial L} \cdot \frac{L}{F(K, L)}.$$

Например, для производственной функции типа Кобба-Дугласа

$$Y = F(K, L) = AK^\alpha L^\beta: E_K = \alpha, E_L = \beta.$$

Возникает естественный вопрос: пусть для некоторой неизвестной однородной производственной функции $F(K, L)$ оба коэффициента E_K и E_L – постоянные числа. Какая эта производственная функция (отметим сразу, что ответом этого вопроса является единственная функция типа Кобба-Дугласа)?

Сначала находим связь между производственной функцией двух переменных $Y = F(K, L)$ с производственной функцией одной переменной $y = f(\eta)$. Так как $F(K, L)$ является однородной, тогда $Y = LF(\frac{K}{L}, 1) \Rightarrow \frac{Y}{L} = F(\frac{K}{L}, 1)$. Обозначим:

$y = \frac{Y}{L}$ – национальный доход на одного трудящегося; $\eta = \frac{K}{L}$ – количество основных фондов на одного трудящегося (фондовооруженность); $f(\eta) = F(\eta, 1)$ (т.е. $Lf(\eta) = F(K, L)$)

Далее выражаем вышеприведенные формулы для вычисления коэффициента эластичности E_K и E_L на языке функции $y = f(\eta)$. Нетрудно можно заметить, что эти выражения имеют вид (см. напр. [2]). $E_K = f'(\eta) \frac{\eta}{f(\eta)}$, $E_L = \frac{f}{f'(\eta)} [f'(\eta) - \eta f''(\eta)]$

В заключении решаем обратную задачу $E_K = C$ (постоянная), $E_L = \bar{C}$ (постоянная)?:

$$f'(\eta) \frac{\eta}{f(\eta)} = C \Rightarrow \frac{df(\eta)}{d\eta} = C \frac{d\eta}{\eta} \Rightarrow \ln f(\eta) = \ln \eta^C + C_1 \Rightarrow f(\eta) = C_1 \eta^C$$

Тогда $Lf(\eta) = L C_1 \frac{K^C}{L^C} = C_1 K^C L^{1-C}$ и, следовательно, $F(K, L) = C_1 K^C L^{1-C}$ – производственная функция типа Кобба-Дугласа.

Заключение: вопрос о построение производственной функции, то есть о выборе соотношения $F(x, y, a) = 0$, связывающего результаты производственной деятельности с затратами производственных ресурсов является одним из центральных вопросов построения экономико-математических моделей, предназначенных для принятия решений о планировании и управлении производством. От правильности описания связей между затратами ресурсов и выпуском продукции зависит эффективность принимаемых решений.

**“HEYDƏR ƏLİYEVİN İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNDƏ MALİYYƏ SEKTORUNUN
NAILİYYƏTLƏRİ VƏ STRATEJİ HƏDƏFLƏRİ”
BÖLMƏSİ**

Asəf Ağayev
dosent
Fidan Feyzullazadə
magistrant
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
Lənkəran Dövlət Universiteti
agayev.asf@mail.ru

Bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması

Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi - İctimai məhsullar istehsalını və başqa ictimai idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün pul resurslarının formalaşdırılması və effektiv idarə edilməsi prosesi və bu prosesin idarə edilməsidir.

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin təsnifatı (dövlət büdcəsi gəlirlərinin təsnifatı) – dövlətbüdcəsi gəlirlərinin yaranmasına görə qruplaşdırılmasıdır. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi hazırladığı Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təsnifatına əsasən, dövlət büdcəsinin ümumi gəlirləri 4 bölmədə və 18 köməkçi bölmədə qruplaşdırılır, köməkçi bölmələr, öz növbəsində, paralara ayrılır. Büdcə gəlirlərinin qruplaşdırıldığı dövlət bölmələri və köməkçi bölmələr daxildir:

- Vergilərdən daxilolmalar;
- Vergi olmayan gəlirlər;
- Əsaslı gəlirlər;
- Rəsmi qaydada alınan vəsaitlər (transferlər).

Qeyd etmək lazımdır ki, 1-ci (vergilərdən daxilolmalar) və 2-ci (vergi olmayan gəlirlər) bölmələrin ümumi büdcəsinin cari gəlirlərini əmələ gətirir. Cari gəlirlərə 3-cü (əsaslı gəlirlər) və 4-cü (rəsmi qaydada alınan vəsaitlər) bölmələr üzrə gəlirlər əlavə büdcənin ümumi gəlirləri alınır.

Dövlət büdcəsinin maliyyələşdirilməsi (büdcə xərcləri) – dövlət idarəetmə səviyyələrinə uyğun olan dəyişikliklər və yerli büdcələr haqqında nəzarət edir və dövlətin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan vəsaiti əks etdirir. İctimai təyinatına görə büdcənin strukturu dörd qrupa bölünür: iqtisadiyyat sahələri, sosialmədəni tədbirlər, müdafiə, idarəetmə. Xərclərə, həmçinin, borc kimi verilmiş istiqrazlar (qaytarılmış kreditləri ilə) və dövlətin iqtisadiyyatının başqa bölmələrinə verilmiş başqa bir sıra daxil edilir. Dövlət idarəsi – geniş mənada bu, dövlət büdcəsindən həyata keçirilən bütün xərclərdir.

- Bələdiyyələrin inkişafı və fəaliyyəti onların maliyyə təminatından birbaşa asılıdır.
- Azərbaycanda bələdiyyələrin birləşmə siyasətinin aparılmasına baxmayaraq hələ də maliyyə vəziyyəti çox zəif olan bələdiyyələr vardır.

Bələdiyyələrin maliyyə qaynaqlarının məhdudluğu və iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olması mümkün olmadığından bələdiyyələrin biznes layihələrinə kreditlər ayırmaqla problemi həll etmək olar. Ölkəmizdə bələdiyyələrə kreditlərin ayrılması aşağıdakı formalarda təkliflər ola bilər:

- Ölkə bankları tərəfindən bələdiyyələrə ən münasib şərtlərlə xüsusi, aşağı faiz dərəcələri ilə kredit paketləri təklif oluna bilər;
- Bələdiyyə kreditləri verən bank və ya banklarda xüsusi xidmət bölmələri yaradıla bilər;
- Banklardan biri sırf bələdiyyə kreditləri üzrə ixtisaslaşa bilər.

Azərbaycanın mövcud bank qanunvericiliyinə əsasən bələdiyyələrin kreditləşməsi üçün hər hansı bir hüquqi məhdudiyyətlər və əngəllər olmasına baxmayaraq, indiyə kimi ölkə bələdiyyələri bu təcrübədən heç vaxt istifadə edə bilməmişdir. Bunun da əsas səbəbi ondan ibarətdir ki,

bələdiyyələrin kredit əldə etmək üçün girov təminatı məqsədilə yetərincə əmlaka malik olmamasıdır.

Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə sahəsində keçirilən islahatlar bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının bütün tərəflərini, o cümlədən yerli maliyyəni əhatə edir. Demək olar ki, bu gün yerli özünüidarəetmə orqanlarının əsas vəzifələri yerli büdcənin yerinə yetirilməsi ilə yanaşı ərazidə sosial-iqtisadi sistemin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün resurs tapmaq və bələdiyyə iqtisadiyyatını inkişaf etdirməkdir. Hal-hazırda ölkədə yerli özünüidarəetmə orqanlarına verilən səlahiyyətlərlə (statusla) müqayisədə bələdiyyə büdcəsi yetərli deyil. Bələdiyyələrin gəlirləri əhalinin yaşayışı ilə bağlı (məsələn, mənzil-kommunal təsərrüfatı, təhsil, səhiyyə) səlahiyyətlərin maliyyələşdirilməsinə kifayət etmir.

Regional sosial-iqtisadi inkişafda insan amilinin önə çəkilməsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının rolunun artırılması və bu sahədə müstəqil qərar qəbulətmə imkanlarının olması hazırda aktual məsələ olaraq qalır. Belə ki, əhali ilə birbaşa təmas baxımından seçilən bələdiyyə sisteminin bu günkü inkişafı və fəaliyyət imkanları, heç də həmişə arzu olunan səviyyədə deyildir.

Müasir iqtisadi şəraitdə Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatı yerli vergi sisteminin formalaşdırılması hesabına gücləndirilməsinə baxmayaraq hələ də bələdiyyələr sabit maliyyə resurslarına malik deyillər. Bunun əsas səbəbi yerli vergilərin yığımının aşağı səviyyədə olması və bələdiyyə sahibkarlığının inkişaf etdirilməməsidir.

Xüsusilə yerli vergi və ödənişlərin ödənilməsi qaydasının ancaq nağdsız qaydada həyata keçirilməsi, fiziki şəxslərdən əmlak vergisinin hesablanma qaydasının dəyişdirilməsi, torpaq və mədən vergisinin dərəcələrinin optimallaşdırılması günün tələbi olaraq bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmasına istiqamətlənib.

Son illərdə torpaq vergisinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan islahatlar bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması ilə yanaşı ölkədə aqrar sahənin inkişafına hesablanmış bir addımdır.

Hesab edirik ki, bəzi ölkələrdə olduğu kimi dövlət vergilərinin bir hissəsini yerli büdcələrə ayırıraqdansa ölkə qanunvericiliyinə əsasən müəyyən edilmiş yerli vergi və ödənişlərin yığımını artırmaq lazımdır.

Asəf Ağayev
dörsent
Sadiqə Kərimzadə
magistrant
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
Lənkəran Dövlət Universiteti
agayev.asf@mail.ru
sadiqe.kerimzade98@mail.ru

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasında səmərəli milli iqtisadiyyatın yaradılması ölkədə sahibkarlıq sektorunun inkişafını tələb edir. Cəmiyyətin iqtisadi inkişafının başlıca amillərindən biri kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi onun dövlət tərəfindən hansı səviyyədə və formada dəstəklənməsi ilə birbaşa bağlıdır. Başqa sözlə desək, kiçik və orta sahibkarlığın tənzimlənməsi, onun inkişafına əlverişli və səmərəli şəraitin yaradılması bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin mühüm vəzifələrindən biri kimi çıxış edir.

Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı strateji yanaşmalar daha çox prioritetlik təşkil etməkdədir. Belə ki, dövlət tərəfindən iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının qlobal iqtisadi çağırışlara uyğunlaşdırılması məqsədilə məhsuldar mexanizmlərin işlənilib hazırlanması və

tətbiqinə ciddi önəm verilir. Bütün bunlarla yanaşı, özəl sektorun, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məsələlərinə, biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına isə daha strateji səviyyədə yanaşmalar diqqət çəkir. Müstəqilliyimizin bərpasından sonrakı illərdə sahibkarlıq institutunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üzrə milli iqtisadi maraqlar nəzərə alınmaqla, dövlət siyasəti mexanizmləri hazırlanmış və ardıcıl olaraq həyata keçirilməyə başlanılmışdır.

Son illərdə, ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafının yeni təşkilati-iqtisadi modellərinin, o cümlədən xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye parklarının, sənaye məhəllələrin və aqroparkların yaradılmasına böyük önəm verilməkdədir. Sahibkarlıq subyektlərinə vergi yükünün azaldılması mexanizmlərinin işləkliyi və sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlərin verilməsi ölkədə özəl sektorun inkişafını xeyli intensivləşdirmişdir.

Sahibkarlığın inkişaf problemlərinin həlli yollarının araşdırılması aktual olduğu qədər də çoxcəhətli, elmi baxımdan yeni təfəkkür və dünya təcrübəsinin dərinədən öyrənilməsinə tələb edən kompleks bir işdir.

Müasir iqtisadi şəraitdə kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin formalaşması respublikamız üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın genişlənməsi nəticəsində nail olmaq mümkündür ki, bu istiqamətdə onun maliyyələşdirmə imkanlarını təkmilləşdirmək zəruri məsələlərdəndir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrin iqtisadi potensialının reallaşdırılması daha çox onların maliyyələşdirilməsinin imkanlarından və şərtlərindən asılıdır. Söhbət ilk növbədə maliyyə mənbələrinin quruluşundan gedir. Burada mühüm məsələ şəxsi və borc vəsaitlərinin nisbətidir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrin maliyyələşdirilməsi həm daxili, həm də xarici mənbələr hesabına həyata keçirilir. Maliyyələşmənin xarici mənbələri kimi büdcə vəsaitlərindən, məqsədli kreditlərdən, büdcədən kənar qeyri-kommersiya fondlarının vəsaitlərindən, kommersiya banklarının uzunmüddətli kreditlərindən, qeyri-dövlət fondlarının vəsaitlərindən (pensiya, sığorta və s.), müəssisələrin emissiya etdiyi səhmlərin vəsaitlərindən və s. istifadə edilir. Maliyyələşdirilmənin əsas daxili mənbələri mənfəət, amortizasiya ayırmaları, sahibkarların əmanəti və pul yığımları, sığorta fəaliyyətinin vəsaitləridir və s.

Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi üçün müxtəlif bu və ya digər mexanizmlər fəaliyyət göstərir, lakin bu cür maliyyələşdirilmə zamanı da müəyyən təkmilləşdirmə işlərinin aparılmasına ehtiyac vardır. Ölkədə həmçinin, beynəlxalq maliyyə fondlarının vəsaitlərindən, bank kreditlərindən istifadə etməklə, eləcə də beynəlxalq təcrübədə geniş yayılan, lakin ölkəmizdə istifadəsi demək olar ki, olmayan fransayzinq və həmçinin bu tip müəssisələrin avadanlıq alınması baxımından maliyyələşdirilməsində əsas mənbə kimi lizinqin istifadəsi ilə kiçik və orta bizneslə məşğul olan subyektlərinin inkişafını sürətləndirmək mümkündür.

Respublika Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı ildə imzaladığı fərmanı ilə təsdiqlənmiş “Strateji Yol Xəritəsi”ndə də sahibkarlığa geniş yer verilmiş və 2020-ci il “Strateji baxış” konsepsiyasında, eləcə də 2025-ci ilə qədər olan “Uzunmüddətli baxış” şərhində bu sahənin ölkə iqtisadiyyatı üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğu vurğulanmışdır. Beləliklə, ölkə iqtisadiyyatının daim böyüməyi üçün məhz kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin formalaşması, onların fəaliyyətinin genişləndirilməsi, onun əsas problemi olan maliyyələşdirmə imkanlarını təkmilləşdirmək əsas prioritet məsələlər hesab edilir.

Sahibkarların maliyyə dəstəyi qazanmasına əngəl olan amillərdən biri maliyyə vəsaitinin doğru istifadə etməmələridir. Bəzi durumlarda bazarda yeni olmaq problemi yaransa da, bu təkcə idarəetmə ilə bağlı olmayıb, həmçinin pul vəsaitinin yönəldiyi istiqamətin dəyişdirilməsi işləri ilə də bağlı ola bilər.

Kiçik və orta müəssisələrdə işləyən sahibkarların maliyyə problemləri, əsasən təcrübənin azlığı və təzə təşəbbüslərə maliyyə ayrılması təhlükələrinə görə yeni proyektlər üçün daha riksli ola bilər. Kiçik və orta müəssisələrdə işləyən biznesmenlərin startaplarına maliyyə yardımı ayrılmasının mühüm məsələlərindən biri təcrübənin azlığıdır. Amma bu kimi fəaliyyətlərə

maliyyə ayrılmaması da nəinki kiçik və orta müəssisələrdə işləyən sahibkarlar üçün, o cümlədən makrosəviyyədə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün növbəti dövrlərdə çətinliklər yarada bilər.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinin mənbələrindən biri kimi kredit təşkilatları vasitəsilə təmin edilməsidir. Qeyd olunan bu növ demək olar ki, bütün dünyada və eləcə də, ölkəmizdə nisbətən çox müraciət olunan maliyyə resursu mənbələrindən birincisi kimi qeyd edilə bilər. Kredit qurumları içərisində təqdim edilən servislərin əhatəliliyinə əsasən, banklar daha geniş funksionallığa sahibdirlər.

Kiçik və orta müəssisələrdə işləyən sahibkarların maliyyə vəsaitinə çıxış üsulları aşkarlamalarından ötrü həmişə yeniliklərdən və innovasiyadan faydalanmaları, yaradıcı ideyalarını inkişaf etdirməlidirlər. Belə olduqda isə, onlara dövlət köməyi, kredit qurumları və yaxud kommersiya banklarının maddi dəstəyi, habelə, biznes inkubatorlar yardım etməlidirlər.

İqtisadiyyat naziri Mikayıl Cəbbarov “Twitter” səhifəsində 2016–2022-ci illər ərzində 470-dən çox sahibkarlıq subyektinə 570-dən artıq investisiya təşviqi sənədi verildiyini, sahibkarların həyata keçirdikləri layihələr nəticəsində 5,5 milyard manatdan çox investisiyanın yatırıldığını, 38 minədək yeni iş yerinin yaradıldığını bildirmiş, layihələrin 14 faizinin Bakı şəhəri və ətraf qəsəbələrin, 86 faizinin isə regionların payına düşdüyünü qeyd etmişdir.

Kiçik və orta sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatında rolunun və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, bu sahədə idarəçilik sisteminin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması və institusional dəstək mexanizmlərinin formalaşdırılması məqsədilə İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində yaradılan Kiçik və Orta Biznesin (KOB) İnkişafı Agentliyi tərəfindən kiçik və orta biznes strukturlarının iqtisadiyyatda rolunun, həmçinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması, maliyyə resurslarına və satış bazarlarına çıxışının genişləndirilməsi istiqamətində müxtəlif təşviq və dəstək mexanizmləri həyata keçirilir. KOB dostu ofisləri, KOB İnkişaf Mərkəzləri, KOB-lar üçün təhsil, elm, tədqiqat layihələrinin maliyyələşdirilməsi, “Startup şəhadətnaməsi”nin verilməsi buna misal ola bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 dekabr 2022-ci il tarixli Fərmanı ilə “Mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin klasterləri haqqında Nümunəvi Əsasnamə” təsdiq edilib. “Mikro, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı haqqında” Qanun mikro, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı sahəsində münasibətləri tənzimləyəcək və onlara göstərilən dövlət dəstəyinin təşviqinin forma və metodlarını müəyyən edəcək.

Əlixan Bədəlov
dosent
Fatimə Nəcəfova
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
alixan.badalov@mail.ru
fatimenecefova92@mail.ru

Rəqəmsallaşma və onun mühasibat uçotuna təsiri

Azərbaycanda rəqəmsallaşma konsepsiyası ölkə başçısının 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair “Strateji Yol Xəritəsi”ndə, “2018–2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi və “Azərbaycan Respublikasında rəqəmsallaşma, innovasiya, yüksək texnologiyalar və rabitə sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər” haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamlarında öz əksini tapmışdır. Proqram milli prioritetlərin həyata keçirilməsi və global iqtisadi ekosistemdə rəqabətli iştirak üçün rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişafı üzrə dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

“2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” respublikada rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin inkişafında baza rolunu oynamışdır.

Son illərdə biznes idarəciliyində informasiya texnologiyalarının inkişafı çox sürətlə gedir. Rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin həyata keçirilməsində maraqlı tərəflərdən biri kimi müasir mühasib bu gün artıq avtomatlaşdırma vasitələrindən geniş istifadə etməklə mühasibat uçotunun aparılması prosesini həyata keçirməkdə ısrarlıdır. Lakin bu gün mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması ilə bağlı meydana çıxan problemlər aktual olaraq qalır.

Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasının müxtəlif aspektləri müxtəlif müəlliflər tərəfindən öyrənilir. Bu əsasən müəyyən proqram məhsullarının tətbiqi və istifadəsi üzrə metodiki tövsiyələrlə bağlıdır.

Mühasibat uçotunun sosial-iqtisadi prosesin informasiya təminatı sistemində mühüm rol oynadığını nəzərə alsaq iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması sosial-iqtisadi proseslərin məlumatlarının toplanması, saxlanması və emalı sisteminə öz qaydalarını gətirdiyini də nəzərə almaq lazımdır. Çünki belə bir proses nəticədə mühasibat uçotu üçün yeni tələblər yaradır.

Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması iqtisadi baxımdan olduqca səmərəlidir. Elmi texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin istehsalat tətbiqi, daxili və xarici bazarlarda rəqabətin kəskinləşməsi müəssisələrdə operativ informasiyaya olan tələbatı getdikcə artırmaqdadır. Bu isə idarəedicilərdən operativ informasiyalardan səmərəli istifadə edilməsini tələb edir. Bu baxımdan müasir şəraitdə informasiyaların nəinki operativliyi, həmçinin etibarlılığı təmin olunmalıdır. İdarəetmədə verilən qərarların səmərəliliyi, qərarların qəbulunda istifadə olunan informasiyaların keyfiyyətindən asılıdır. Hazırkı şəraitdə belə informasiyaları yalnız tətbiqi proqram təminatlarından istifadə etməklə əldə etmək olar. İndi dünyada elə bir idarəetmə sahəsi tapılmaz ki, informasiyanın işlənməsində kompüter texnologiyası tətbiq olunmasın.

Kompüterdən istifadə mühasibat uçotu sahəsində işçilərin yükünü bölüşdürür, onları vaxtاپaran kağız sənədləşdirmədən azad edir, təşkilatın maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə analitik işlər üçün vaxtı artırır. Hazırda uçot proseslərinin avtomatlaşdırılması və müasir texniki vasitələr bazasında daha da təkmilləşdirilməsi obyektiv zərurətdir. Aydındır ki, belə bir texnologiyayı həyata keçirmək üçün mühasibat uçotu metodologiyası buna uyğun cavab verməlidir.

Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasından istifadənin üstünlüklərinə baxmayaraq, onun bilavasitə müəssisə çərçivəsində istifadə edilməsinin aşağıdakı problemləri mövcuddur:

1. Müəssisənin fəaliyyətinin əsaslarını və əsas biznes proseslərini müəyyən etmək zərurətindən ibarət olan avtomatlaşdırma məsələlərinin müəyyən edilməsi, bu da müəssisənin real tələbatından kənara çıxmağa imkan verir;

2. Mühasibat uçotu, hesabat və vergi qaydalarını müəyyən edən qaydalardakı tez-tez dəyişikliklər çevik deyildir və xarici şərtlərdəki dəyişiklikləri əks etdirə bilmirlər;

3. İxtisaslı kadrların çatışmazlığı;

4. Müəssisədə mövcud məlumatların yeni sistemə köçürülməsi.

Bütün bu problemlər mühasibat uçotunun aparılması üçün avtomatlaşdırılmış sistemin tətbiqinə çəkilən xərclərin artmasına və onun tətbiqində iqtisadi effektin olmamasına səbəb ola bilər.

Qeyd edilənlərlə yanaşı mühasibat uçotunun müasir aktual problemlərindən biri mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmış formasının zəif işlənməmiş metodologiyasıdır. Bütün hallarda proqram tərəfindən istifadə olunan alqoritmlər olduqca mürəkkəbdir. Buna görə də proqram təminatından istifadə ilə bağlı həmin proqramın yaradıcılarının verdikləri ipucları, tövsiyələri daha faydalıdır. Lakin eyni zamanda, mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmış formalarının metodologiyasının inkişaf etdirilməsi də çox zəruridir.

Bundan əlavə, MHBS-a keçidlə əlaqədar olaraq mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasının digər bir problemi yeni mühasibat standartlarına uyğun proqram məhsullarının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Mühasibat uçotunun müasir avtomatlaşdırılmasının digər mühüm bir problemi məlumatların saxlanması etibarlılığının təmin edilməsi məsələsidir. Çünki informasiya

təşkilatın strateji resurslarından birinə çevrilir və onun fəaliyyətində getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, məlumatların virtualda mühafizəsi metodlarının tətbiqi ilə bağlı da bir sıra problemlər ortaya çıxır. Onlardan ən mühümü informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi problemidir. Bu günə qədər məlumatların tam məxfiliyini təmin edən hər hansı bir xüsusi tənzimləmə aktları, eləcə də bunu yerinə yetirən texnologiyalar mövcud deyil. Nəticə etibarilə, ən qiymətli məlumatları ictimai virtual məkanda mühafizə etmək tövsiyə olunmur.

Bütün bu problemlər mühasibat uçotunun aparılması üçün avtomatlaşdırılmış sistemin tətbiqinə çəkilən xərclərin artmasına və onun tətbiqindən iqtisadi effektin əldə olunmamasına gətirib çıxara bilər.

Yuxarıda göstərilən problemlərin həlli şirkətə məxsus olmayan serverlərdə informasiyanın itirilməsi və ya ona çıxış üçün şəraitin aradan qaldırılması üçün məqsədyönlü tədbirlər tələb edir.

Əlixan Bədəlov
dosent
Kənan İsazadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
alixan.badalov@mail.ru
kenan.isazadeo@gmail.com

Müasir iqtisadi şəraitdə Azərbaycanda maliyyə siyasətinin məqsəd və vəzifələri

Maliyyə siyasəti - maliyyə resurslarının səfərbərliyə alınmasına, onların səmərəli bölüşdürülməsinə və məqsədli istifadəsinə yönəldilir. Maliyyə siyasəti vasitəsilə cəmiyyətin sosial və iqtisadi inkişafına təsir göstərilir. Maliyyə siyasəti, iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla ona məxsus spesifik üsul və metodlardan istifadə etməklə iqtisadi siyasətdə qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək və məqsədə çatmaq üçün təsir göstərir, Maliyyə siyasəti iqtisadi münasibətlər nəticəsində formalaşır.

Maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi maliyyə resurslarının səfərbərliyə alınması, onların bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsinə yönəldilmiş dövləti tədbirlərini təmin edir.

Maliyyə siyasəti dövlət gəlirlərinin və xərclərinin tənzimlənməsi, vergi sisteminin həcmnin formalaşması yolu ilə dövlətin iqtisadiyyata təsir edir. Maliyyə siyasəti iqtisadi inkişafın təmin edilməsində əhəmiyyətli təsirə malikdir. Səmərəli şəkildə həyata keçirilən maliyyə siyasəti olmadan dayanıqlı inkişafa nail olmaq çətindir. Bu baxımdan inkişaf dinamikasının hər bir mərhələsində maliyyə siyasətinin əhəmiyyəti artır. İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə nəticələrə maliyyə təminatı səviyyəsi birbaşa təsir göstərir. Belə ki, hər hansı bir sahədə həyata keçirilən islahatlar üzrə maliyyə təminatı nə qədər yüksək olarsa həmin sahə üzrə uğurlu nəticə əldə etmək ehtimalı da yüksək olar.

Maliyyə siyasətinin əsas məqsədi cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar tələbatların ödənilməsi üçün zəruri maliyyə resurslarını tam səfərbərliyə almaqdır. Buna uyğun olaraq maliyyə siyasəti sahibkarlığın aktivləşməsi üçün əlverişli şəraiti yaramalıdır.

Bazar münasibətləri şəraitində maliyyə siyasətini vəzifələri daha da artır. Maliyyə fəaliyyətin düzgün təşkil olunması ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı, stabilliyi, dayanıqlılığı deməkdir. Bu istiqamətdə atılan müsbət addımlar ölkə iqtisadiyyatının daha da inkişaf etməsi, böhran riskinin azalması deməkdir. Maliyyə siyasətinin vəzifələrinə maksimum səviyyədə mümkün maliyyə resurslarının formalaşması üçün şəraitin təmin edilməsi, maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi və istifadəsinin səmərəli sisteminin müəyyən olunması, iqtisadi və sosial proseslərin maliyyə metodları ilə tənzimlənməsi və stimullaşdırılmasının təşkili, strategiyanın dəyişən məqsəd və vəzifələrinə uyğun maliyyə mexanizminin işlənilməsi və inkişafı, maliyyənin idarə olunmasının səmərəli sisteminin yaradılması kimi amillər daxildir.

Dövlətin maliyyə siyasətinin məzmunu və onun əsas istiqamətləri cəmiyyətin inkişafında dövlətin rolu haqqında elmin inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Maliyyə siyasəti iqtisadi inkişafda həlledici rol oynamaqla yanaşı, vəzifələrindən irəli gələrək, həm də, tənzimləyici xüsusiyyətə malikdir. Belə ki, dövlət iqtisadi proseslərə müdaxilə etmək üçün tənzimləyici alət kimi maliyyə siyasətindən istifadə edir. Dövlət öz funksiyalarını həyata keçirtmək üçün maliyyəni həm tənzimləyici, həm də stimullaşdırıcı alət kimi istifadə edir. Bütün bunlar ölkədə tarazlı və davamlı inkişafa nail olmasını təmin edir. Davamlı inkişaf istiqamətində aparılan işlər, həyata keçirilən layihələr böyük maliyyə sərfiyyatı tələb edir. Yəni məqsədlərin reallaşdırılmasında maliyyə siyasəti böyük rol oynayır.

Dövlətin maliyyə siyasəti regional iqtisadi və sosial beynəlxalq münasibətləri əhatə edir. Maliyyə siyasəti milli iqtisadiyyatın inkişafında, regional iqtisadiyyatda tarazlığa nail olmanı təmin etməli və istehsal sahələrin inkişafına təsir etməlidir.

Maliyyə siyasətinin nəticəsi o zaman böyük olur ki, belə siyasət ictimai inkişafın tələbatlarını, o cümlədən, cəmiyyətin bütün əhali qruplarının mənafeyini, konkret tarixi şəraiti və dövrün xüsusiyyətlərini nəzərə alsın.

Dövlətin maliyyə siyasəti birinci növbədə cəmiyyətin maddi bazasını təşkil edən maliyyə resurslarının maksimum mümkün həcmnin formalaşmasına yönəldilməlidir.

Əlixan Bədəlov

dosent

Lalə Mehrəliyeva

doktorant

Lənkəran Dövlət Universiteti

alixan.badalov@mail.ru

lalecavadova.mehrallyeva@mail.ru

Müasir iqtisadi şəraitdə daxili auditin vəzifələri və inkişaf problemləri

Daxili audit nəzarət sisteminin ilkin forması olmaqla, idarəetminin əsas elementlərindən biri kimi mühüm rola malikdir. Müəssisə, idarə və təşkilatların idarə olunmasında əhəmiyyətli rol oynayan daxili audit stabil iqtisadi inkişafa malik dünya dövlətlərində XIX əsrin sonlarından etibarən müxtəlif fəaliyyət növlü müəssisələrdə fəal tətbiq edilsə də, ölkəmizin iqtisadi həyatı üçün yeni bir anlayışdır. Müasir şəraitdə dünyadakı qloballaşma kontekstində audit əhəmiyyətli bir islahatlardan keçir. Bəzi ölkələr kimi, Azərbaycan da auditin inkişafında kifayət qədər ciddi nəticələr əldə etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında” 1999-cu il 7 yanvar tarixli fərmanın imzalanması ilə respublikanın nazirlik, komitə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarında mövcud olan nəzarət-təftiş qurumlarının ləğv edilməsi, iqtisadi sahədə hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin kəskin surətdə məhdudlaşdırılması və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq daxili nəzarət sisteminin yaradılması ölkəmizdə auditin əsas növlərindən biri olan, daxili auditin təbliğinə, yayılmasına və tətbiqinə balanılmışdır. Azərbaycan Respublikasında daxili audit bir sıra normativ aktlarla tənzimlənir ki, bunlardan ən mühümü “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 22 may tarixli Qanunudur.

“Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 22 may tarixli Qanununa əsasən Daxili auditor daxili auditə təsərrüfat subyektinin müvafiq idarəetmə orqanı və ya Audit Komitəsi tərəfindən təsdiq edilmiş iş planına uyğun olaraq həyata keçirir. Son illərdə dünya iqtisadiyyatını bürümüş global maliyyə böhranı və onun yaratdığı problemlər müqabilində maliyyə hesabatlarının dəqiq və düzgün aparılmasında auditin rolu xeyli artmışdır. Bu istiqamətdə daxili audit cəmiyyətdə, müəssisələrdə etibarın bərpa olunmasını təmin edən bir

strukturudur. Daxili audit müstəqil, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyət olub, müəssisədə idarəetmə nəzarəti sisteminin ayrılmaz hissəsidir və onun məqsədi müəssisənin idarəetmə sisteminin səmərəliliyini qiymətləndirməkdir. Bu məqsədlə müəssisədə yaradılan daxili audit bölməsi tərəfindən mühasibat hesabatının düzgünlüyü, xərclər smetasının icrası və əmlakın qorunması üzərində nəzarətin həyata keçərilməsi, habelə istehsalın təşkili üsullarının, müxtəlif bölmələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması sayəsində nail olunur. Daxili audit təkcə pozuntuların qeydə alınması və onların aradan qaldırılmasına nəzarətin həyata keçərilməsi ilə məhdudlaşmır. O, hər şeydən əvvəl aşkara çıxarılmış kənarlaşmaların səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirməklə, yoxlanılan obyektə işlərin yaxşılaşdırılmasına imkan verir. Daxili audit xidmətinin təşkil edilmədiyi müəssisə və təşkilatlarda nəticə etibarilə büdcəyə vergi ödənişlərində səhvlərə gətirib çıxaran mühasibat və vergi qanunvericiliyinin pozulması riski artır.

Daxili auditin məqsədi uçot siyasəti də daxil olmaqla, müəssisənin iqtisadi siyasətinə ekspert rəyinin verilməsindən və bütün struktur bölmələrinin həyata keçirdiyi müəssisədaxili nəzarətin səviyyəsinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Başqa sözlə, daxili audit daha geniş və müasir anlaşılmada nəzarət xarakterli vəzifələrdən başqa, iqtisadi təhlil, maliyyə strategiyasının müəyyənləşdirilməsi, bazar münasibətlərinin araşdırılması, idarəetmə məsləhətləri vəzifələrini də geniş əhatə edir.

Daxili auditin başlıca vəzifəsi idarəetmənin bütün səviyyələrində müəssisə və təşkilatın təsərrüfat fəaliyyətinin bütün növlərinin işinin səmərəliliyini təmin etmək, habelə müəssisə və təşkilatın, onun mülkiyyətçilərinin qanuni əmlak maraqlarını müdafiə etməkdir.

Daxili audit həmçinin aşağıdakı vəzifələri həll edir:

- aktivlərin vəziyyətinə nəzarət və zərərlərə yol verilməməsi;
- sistem daxili nəzarət prosedurlarının yerinə yetirilməsinin təsdiqlənməsi;
- daxili nəzarət sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlili və informasiyanın işlənməsi;
- idarə olunan informasiya sistemindən alınmış informasiyanın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi.

Daxili auditin inkişaf problemlərindən biri kimi onun nəticələrinin vergi orqanları tərəfindən yüksək səviyyədə qəbul edilməsidir. Məsələnin belə inkişafı əslində daxili auditin mühüm bir qurum kimi cəmiyyətdə öz mövqeyini möhkəmləndirməsi ilə bağlıdır.

Daxili auditin cəmiyyət üçün zəruriliyinin qəbul edilməsində onun geniş baxımdan təbliği, bu sahədə beynəlxalq təcrübədə olan imkanlardan hərtərəfli istifadə edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Daxili auditin aktual problemlərindən biri də daxili auditorun biznes, maliyyə-mühasibat, iqtisadçı ixtisasları üzrə yüksək bilik və təcrübəyə malik olması, peşəkar səviyyəli məsləhətçi kimi xidmətlər göstərməsidir.

Mövcud problemləri aradan qaldırmaq üçün daxili audit xidmətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi aşağıda göstərilən istiqamətlərdə özünü ehtiva etməlidir:

- Ölkə iqtisadiyyatının öncül istiqamətləri, o cümlədən neft-yanacaq kompleksi, turizm, informasiya texnologiyaları, kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat və digər vacib sahələr üzrə auditin xarici təcrübə nəzərə alınmaqla aparılması;

- daxili auditin təşkilinin ölkədə reallaşdırılan regional inkişaf proqramları ilə uzlaşdırılması;
- Kiçik və orta müəssisələrin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla daxili auditin təşkilinin təkmilləşdirilməsi;
- Daxili auditin aparılmasında yüksək texnologiyalardan istifadə və elektron auditin tətbiqi;
- Xarici ölkələrdə auditin təşkili təcrübəsinin öyrənilməsi və tətbiqi.

Gülbəniz Əliyeva
dosent
Nübar Əhədova
müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
gulbeniz_aliyeva@mail.ru
ahadovanubar2@gmail.com

Azərbaycanda investisiya axınları və dövlət investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının təmini üçün ən vacib faktorlardan biri investisiya axınlarıdır. Azərbaycanda son dövrlər biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, investisiya cəlb edilməsi imkanlarının stimullaşdırılması istiqamətində ciddi addımlar atılıb.

Bu addımların nəticəsi kimi Azərbaycan iki dəfə “Doing Business 2009” və “Doing Business 2019” hesabatlarında dünyanın lider islahatçı ölkəsi olaraq tanınıb, “Doing Business 2020” hesabatında isə Azərbaycan 20 ən islahatçı ölkə sırasına daxil edilibdir. İqtisadçıların fikrincə “Doing Business” hesabatı ölkəyə xarici investor cəlb etmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, ölkəmizin apardığı islahatlara görə öndə olması xarici investorların diqqətini artırma bilər.

Azərbaycanın “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda irəliləməsi də mütəxəssislər tərəfindən ölkəyə xarici investisiyaların cəlb etmək istiqamətində aparılan islahatların nəticəsi olaraq böyük nailiyyət kimi qiymətləndirilir. Belə ki, Davos İqtisadi Forumunun açıqladığı “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda Azərbaycanın mövqeyi 2006-2007-ci ildə 64-cü yerdə idisə, 2017-2018-ci ildə 137 ölkə arasında 35-ci yerə qədər yüksəlməklə, 2019-cu ildə “Əhalinin elektrik təchizatı səviyyəsi” üzrə dünyada 2-ci yer tutan ölkələr sırasında, “Hökumət tənzimləməsinin yükü” və “Əcnəbi işçilərin iş qəbulunun asanlığı” üzrə 3-cü yerdə, “Hökumətin dəyişməyə cavabdehliyi” üzrə 5-ci yerdə, “Biznesə başlama üçün tələb olunan günlərin sayı” üzrə 8-ci yerdə, “Hökumətin uzunmüddətli strategiyası” üzrə isə 10-cu yerdə qərarlaşıb. “Qlobal Rəqabətlik İndeksi” dünyada ölkələrin böhranlara dözümlü və digər ölkələrlə rəqabətlikdə hansı çağırışlara cavab verə bilməsini göstərən mühüm göstəricidir. Bu göstərici ölkə iqtisadiyyatının sabitliyini, gələcəyə baxışını, tətbiq edilə biləcək yenilikləri, eyni zamanda inkişaf istiqamətlərini göstərir.

Bunun nəticəsi olaraq 2019-cu ildə ölkə iqtisadiyyatına 13,5 milyard dollar sərmayə yatırılıb. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunan konfransda qeyd edib ki: “Azərbaycan həm xarici, həm daxili investorlar üçün çox cəlbedici məkandır. Bu sərmayələrin bir hissəsi dövlət investisiyalarıdır. Bu da təbiiyədir. Çünki hələ ki, iqtisadi artımda dövlət investisiyaları önəmli rol oynayır. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, hələ də infrastruktur layihələri ilə bağlı görüləsi işlər vardır. Ona görə həm dövlət, həm yerli, həm də xarici şirkətlər ölkəmizə 13,5 milyard dollar həcmində vəsait qoyublar. Hesab edirəm ki, bu, çox yüksək nəticədir”.

Prezident İlham Əliyev vurğulayıb ki, 2020-ci ildə və növbəti illərdə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və digər aidiyyəti qurumlar ilə birgə yüksək əlavə dəyər yaradan emal sənayesinin sürətli inkişafını əsas hədəf olaraq müəyyən edilib: “Regionların spesifikasiyası nəzərə alınmaqla, məhsul istehsalı və emalı üzrə ixtisaslaşmanın dərinləşdirilməsi hədəflənib. Regionlarda işləməyən və ya zərərli işləyən istehsal müəssisələrinin yenidən qurulması, sağlamlaşdırılması və özəlləşdirilməsinin sürətləndirilməsi nəzərdə tutulur. Bütövlükdə, yüksək əlavə dəyər yaradan məhsul istehsalı və xidmət sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün investisiya təşviqi mexanizmlərindən geniş istifadə ediləcəkdir”.

Son illər Azərbaycanda dövlət səviyyəsində mövcud investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması üçün xeyli iş görülür. Xüsusən də qeyri-neft sektoruna xarici investorların cəlbə üçün vergi və digər sahələrdə yumşaltmalar edilməkdə, güzəştli xarakter daşıyan addımlar atılmaqdadır.

Azərbaycana xarici investisiya qoyuluşu baxımından ən fəal ölkələr Türkiyə, müəyyən qədər Gürcüstan, Rusiya və bir sıra Avropa ölkələridir.

2022-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmuş birbaşa xarici investisiyaların məbləği 6,276 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Bu rəqəm 2021-ci illə müqayisədə 30,9 % çoxdur. 2022-ci ildə investisiyalarda neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisi 71 % olub ki, bu da 1 il əvvələ nisbətən 12,5 faiz bəndi azdır. 2022-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmuş birbaşa xarici investisiyaların 28 %-i və ya 1 milyard 759,9 milyon ABŞ dolları Birləşmiş Krallığın (2021-ci illə müqayisədə 10,9 % çox), 18,9 %-i və ya 1 milyard 187,1 milyon ABŞ dolları Türkiyənin (60,4 % çox), 13,2 %-i və ya 825,7 milyon ABŞ dolları Kiprin (2,6 dəfə çox), 8,3%-i və ya 517,9 milyon ABŞ dolları Rusiyanın (10,2 dəfə çox), 5,7 %-i və ya 359,9 milyon ABŞ dolları İranın (34 % çox), 4,5 %-i və ya 279,4 milyon ABŞ dolları Yaponiyanın (3,5 % az), 4,4 %-i və ya 278,3 milyon ABŞ dolları ABŞ-ın (45,2 % az), 3,4 %-i və ya 213,4 milyon ABŞ dolları İsveçrənin (4,4 dəfə çox), 2,5 %-i və ya 155,9 milyon ABŞ dolları Norveçin (4,4 % az) və 1,8 %-i və ya 110,8 milyon ABŞ dolları isə Macarıstanın (79,1 dəfə çox) payına düşüb.

2023-cü ilin yanvar-avqust aylarında əsas kapitala 10864,8 milyon manat məbləğində, yaxud 2022-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 15,4% çox vəsait yönəldilib. Qeyd edək ki, neft-qaz sektoruna yatırılmış investisiyaların həcmi 12,2%, qeyri neft-qaz sektoruna yönəldilən vəsaitin həcmi isə 17,1% artıb. İstifadə olunmuş vəsaitin 6199,6 milyon manatı və ya 57,1%-i məhsul istehsalı sahələrinə, 4116,1 milyon manatı (37,9%-i) xidmət sahələrinə, 549,1 milyon manatı (5%-i) isə yaşayış evlərinin tikintisinə sərf olunub. Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin 8336,5 milyon manatını və ya 76,7%-ni daxili vəsaitlər təşkil edib. Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin 7928,4 milyon manatı və ya 73%-i bilavasitə tikinti-quraşdırma işlərinin yerinə yetirilməsinə sərf olunub.

Bunu Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (IFC) Cənubi Qafqaz üzrə regional meneceri İvana Fernandes Duarte qeyd edir ki, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının Azərbaycana investisiya qoyuluşları 2023-cü maliyyə ilində arta bilər.

Azərbaycanın uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində investisiyaların tələb olunan həcm və keyfiyyətinin təmin edilməsi məqsədilə ölkədə investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. Fiktimizcə bu istiqamətdə ölkədə dövlət investisiya siyasətinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı prioritetlər təşkil edir:

- investisiya layihələrinin Strateji Yol Xəritələri ilə müəyyən olunmuş sosial-iqtisadi inkişaf məqsədlərinə uyğunlaşdırılması;
- investisiyaların qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsi;
- regional investisiya siyasətinin müasir inkişaf tendensiyalarına uyğun olaraq prioritetləşdirilməsi;
- ölkədə insan kapitalına investisiyaların prioritetliyinin təmin edilməsi;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması;
- dövlət investisiyalarının elm tutumlu layihələrə yönəldilməsi və s.

Gülbəniz Əliyeva
dosent
Yaşar Muradov
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
gulbeniz_aliyeva@mail.ru
Yasharmuradov95@gmail.com

Müasir dövrdə auditin ümumi vəzifələrinin həyata keçirilməsində keyfiyyətli auditə olan tələblər

Audit - əmtəə istehsalı və satışı, xidmət göstərilməsi və iş görülməsi ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərində mühasibat uçotunun dəqiq və dürüst aparılmasının, mühasibat və maliyyə hesabatlarının müstəqil yoxlanılmasıdır. Audit aktivlərin, öhdəliklərin, xüsusi vəsaitlərin və maliyyə nəticələrinin düzgün, bütöv və dəqiq əks etdirilməsini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun surətdə iqtisadi subyektlərin tərtib etdikləri illik maliyyə hesabatlarının müstəqil yoxlanmasını nəzərdə tutur. Auditin əsasını dövlətin, müəssisənin müdriyyətinin və onun sahiblərinin (əmanətçilərin, səhmdarların) qarşılıqlı marağı təşkil edir.

Bir sıra ölkələrdə audit dedikdə, müəssisələrin yoxlanılması və onun maliyyə hesabatı haqqında fikir söylənilməsi başa düşülür.

- Məcburi və təşəbbüslə (kənüllü) audit;
- Daxili və kənar audit;
- Təsərrüfat fəaliyyətinin audit;
- Uyğunluq audit;
- Maliyyə hesabatının audit və xüsusi audit;
- Əməliyyat audit;
- Dövlət orqanlarının tapşırığı ilə məcburi (icbari) audit;
- Auditor xidmətinin başqa növləri.

“Auditor haqqında” AR Qanununda göstərilir ki, audit yoxlanması məcburi və ya könüllü (təsərrüfat subyektlərinin öz təşəbbüsü ilə) ola bilər. Qanunvericiliyə görə öz maliyyə hesabatlarını dərc etdirməli olan təsərrüfat subyektləri üçün, habelə qanunvericilik aktları ilə bilavasitə nəzərdə tutulmuş hallarda və ya səlahiyyətli dövlət orqanlarının müvafiq qərarlarına əsasən (onların sifarişinə) həyata keçirilən audit məcburi, digər hallarda isə könüllüdür.

Məcburi audit yoxlanması bilavasitə qanunvericilikdə müəyyənləşdirilmiş hallarda və yadövlət orqanlarının tapşırığı ilə keçirilir. Məcburi auditin həcmi və keçirilmə qaydası qanunvericilik normaları ilə tənzimlənir.

“Auditin keyfiyyəti” termini keyfiyyətli auditlərin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi ehtimalını maksimuma çatdıran şəraiti yaradan əsas elementləri əhatə edir.

“Auditin keyfiyyəti” termini çox vaxt maraqlı tərəflər arasında müzakirələrdə, tənzimləyici orqanların, standart müəyyən edən orqanların, auditor təşkilatlarının və digərlərinin məlumatvermələrində, tədqiqat və siyasətin müəyyən edilməsində istifadə olunur. Auditin keyfiyyəti mürəkkəb mövzudur və onun hamı tərəfindən qəbul olunmuş dəqiq tərif və ya təhlili yoxdur.

Audit standartları auditin keyfiyyətini təmin edən mühüm təməl təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində göstərilən auditor xidmətinin keyfiyyətinə nəzarətin mahiyyətini, növlərini, onun həyata keçirilməsinin əsas prinsiplərini və formalarını müəyyən etmək məqsədi ilə “Auditor xidməti haqqında”, Azərbaycan Respublikası Qanununa və “Auditin keyfiyyətinə nəzarət” beynəlxalq audit standartlarına uyğun olaraq “Auditin keyfiyyətinə nəzarət” milli audit standartı işləyib hazırlanmışdır.

Maliyyə hesabatlarının auditinin məqsədi auditorun maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli təhriflərin olub-olmaması barədə yetərli müvafiq audit sübutları əldə etməklə maliyyə hesabatları haqqında rəyi formalaşdırmaq və auditorun əldə etdiyi nəticələrə uyğun hesabat verməkdir.

Keyfiyyətli auditin aşağıdakı tələblərə cavab verən tapşırıq qrupu tərəfindən həyata keçirilməsi ehtimal edilir:

- Müvafiq dəyərlər, etik normalar və yanaşmalar nümayiş etdirmişdir;
- Audit işini yerinə yetirmək üçün kifayət qədər bilikli, bacarıqlı və təcrübəli idi və kifayət qədər vaxt ayırmışdır;

- Qanun, qaydalara və tətbiq olunan standartlara uyğun olan ciddi audit prosesi və keyfiyyətə nəzarət prosedurları tətbiq etmişdir;

- Faydalı və vaxtı-vaxtında hesabatlar təqdim etmişdir;

- Müvafiq maraqlı tərəflərlə qarşılıqlı əlaqələr saxlamışdır.

Auditin keyfiyyət konsepsiyasında aşağıdakı elementlər öz əksini tapmışdır:

- İlk parametrlər;

- Proses;

- Nəticələr;

- Maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi zəncirində qarşılıqlı əlaqələrin əsas növləri;

- Kontekstlə əlaqəli amillər.

Audit tapşırığı üzrə tərəfdaş audit tapşırığına görə məsuliyyət daşıyır və buna görə də auditin keyfiyyətinə birbaşa cavabdehdir. Auditin aparılmasına görə məsuliyyəti öz üzərinə götürməklə yanaşı, audit tapşırığı üzrə tərəfdaş tapşırıq qrupunun keyfiyyətli audit aparması üçün zəruri olan dəyərləri, etik normaları və yanaşmaları nümayiş etdirməsini təmin etməkdə mühüm rola oynayır.

Audit prosesinin və keyfiyyətə nəzarət prosedurlarının ciddiliyi auditin keyfiyyətinə təsir göstərir.

Maliyyə hesabatlarına lazımi dəyişikliklərin edilməsini təmin etmək üçün və ya belə dəyişikliklər edilmədikdə, auditor hesabatının müvafiq keyfiyyətə malik olmasını təmin etmək üçün qətiyyətlik və dayanıqlılıq kimi keyfiyyətlər vacibdir.

Əsas maliyyə hesabatlarının ayrı-ayrı aspektlərinin mühakimə xüsusiyyətli olması ilə yanaşı, auditin keyfiyyətinin təsvir edilməsini və qiymətləndirilməsini çətinləşdirən bir sıra amillər də mövcuddur. Audit olunmuş maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli təhriflərin mövcudluğu və ya mövcud olmaması auditin keyfiyyəti haqqında yalnız qismən anlayış yaradır.

Auditin məqsədini nəzərə alaraq, maliyyə hesabatlarında audit zamanı aşkar edilməyən əhəmiyyətli təhriflərin mövcud olması auditin düzgün aparılmadığının əlaməti ola bilər. Bununla belə, maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli təhriflərin mövcud olmaması özlüyündə auditin keyfiyyətinin yeganə ölçüsü ola bilməz, çünki aşkar etmək üçün əhəmiyyətli təhriflər mövcud olmaya bilər.

Hikmət Səlimov

baş müəllim

Leyla Yusubzadə

müəllim

Lənkəran Dövlət Universiteti

hikmat.salimov@bk.ru

lelayusubzada@gmail.com

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən banklar və onların tətbiq etdikləri innovasiyaların təhlili

XIX əsrin ikinci yarısından başlayan bank sisteminin inkişafının hüquqi əsası 1991-ci ildə oktyabr ayının 18-də Azərbaycan Respublikası müstəqil olduqdan sonra qoyulmuşdur. “Respublika Milli Bankı” və “Azərbaycanda banklar və banklar tərəfindən görülmə işlər haqqında Əsasnamə” 1992-ci ildə bank sisteminin əsasını təşkil etmişdir. Milli valyutanın dövriyyəyə buraxılması 1992-ci ilin avqust ayının 15-də olmuşdur. “Manat” 1994-cü ildə ölkədə yeganə ödəniş vasitəsi olmuşdur. Dünyada 2008-ci ilin ikinci yarısından başlayan böhran Azərbaycan

iqtisadiyyatına da mənfi təsirlər göstərmişdir. Banklarda 2009-2012-ci illərdə kapital adekvatlığını artırmaq üçün gəlir vergisindən azad olmuşdur. Tətbiq edilmiş addımlar nəticəsində böhrana baxmayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf etmişdir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra bankların yaranmasına şərait yaradıldı və onların idarə edilmə strukturunu müəyyən edildi. Azərbaycan iqtisadiyyatının önəmli elementlərindən birini bank sektoru tutmuşdur.

Azərbaycan respublikasında maliyyə sektorunun əsas problemlərindən biri insanların ölkədəki banklara olan güvən hisslərinin zədələnməsidir. Digər problemlərdən biri bəzi kommersiya banklarının kapitallarının az olmasıdır. Azərbaycanda bank sektorundakı çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün 1999-cu ildə bir sıra islahat tədbirləri görülmüşdür. Azərbaycan respublikasında bank sektorunda nağdsız ödəniş sistemləri, depozitin cəlb edilməsi günü-gündən inkişaf etməyə başlamışdır. SSRİ dövründə yaşanan hadisələr hal-hazırkı dövrdə də əhaliyə banka depozit yatırımı etməkdə mənfi təsir göstərir.

Bunun nəticəsində də banklarda kapital azlığı problemləri yaşanır. Bu sektorda olan digər problemlərdən biri savadlı kadr və resursların kifayət qədər olmamasıdır. Yeni ədəbiyyatlar, məqalələr olmadığı üçün bu sahədə karyera qurmaq istəyən şəxslər problemlər yaşayırlar. Sektor haqqında yaxşı bilik əldə edə bilmədikdə lazımi tənzimləmələri və əməliyyatları yerinə yetirə bilmədikdə problemlə üzləşə bilirlər. Resurs qıtlığı nəticəsində banklar müştərilərini düzgün analiz edə bilmir və izləyə bilmir bunun nəticəsində də bir çox müştəri bankdan kredit götürərək bunu başqa məqsədlər üçün istifadə edirlər.

Azərbaycanda 1992-ci ildə qüvvəyə minən “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” qanuna əsasən kommersiya bankları yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdiyi ilk illərdə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı faizi aşağı olan kreditlər verirdi və bunun nəticəsində ölkədə bankların sayı 250-yə qədər olmuşdur. Mərkəzi Bankın bu qanunla bağlı tətbiq etdiyi bir sıra dəyişikliklər növbəti illərdə kapitalı az olan bankların fəaliyyətini bitirməsi ilə yekunlaşmışdır.

Azərbaycan Beynəlxalq Bankı: 1992-ci ilin yanvarın 10-da fəaliyyətə başlamışdır. Bank Cənubi Qafqazda müştərilərinin, aktivlərinin və beynəlxalq olan əməliyyatların həcminə görə liderdir. Azərbaycan Beynəlxalq Bankının məqsədi müştərilərinə universal bank xidmətləri sahəsində əlçatan, müasir və əlverişli xidmət göstərməkdir. Bankın əsas prinsipləri dürüstlük, liderlik, məsuliyyət, müştəri məmnuniyyətini və.s əhatə edir. Bank bir neçə dəfə “ilin bankı” mükafatına layiq görülüb eyni zamanda 2017-ci ildə “Nağdsız əməliyyat dövryyəsi ən yüksək olan bank” adına layiq görülmüşdür. Bankın veb saytı və “ABB mobile” adlı mobil proqramı fəaliyyət göstərir. Əlavə olaraq bankın veb saytından istifadə edərək kredit, kart sifarişi etmək, onlayn növbə əldə etmək, 7/24 bankla əlaqə saxlamaq mümkündür. Bank eyni zamanda bir neçə funksiyanı özündə birləşdirən debet kartlarında sahibdir.

Bank Respublika: 1992-ci ilin may ayının 22-də Mərkəzi Bankın lisenziyasına ilə Bank Respublika yaradıldı. Bank geniş məcrada maliyyə xidmətləri göstərən Azərbaycan Respublikasının ən öndə olan banklarından biridir. Bankın prinsipləri sırasında maliyyə sabitliyini qorumaq, vətəndaşlara üstün maliyyə xidmətləri göstərmək, ən dəyərli kapital olan əməkdaş və müştəriləri dəyər aşılamaqdan ibarətdir. Bank Respublika 7/24 qrafiklə çalışır və bank sektoru ilə bağlı olan bir çox rəqəmsal yenilikləri müştərilərinə təklif edir. Bankın təklif etdiyi məhsulların bəziləri depozit hesabları, kredit və debet kartlar, valyuta mübadiləsi, onlayn və mobil bankçılıqdır. Müştərilərə daha yaxşı xidmət göstərmək üçün bankın “Mobil Şöbə” adlı mobil proqramı fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə olaraq, işləyən müştəriləri nəzərə alaraq şənbə və bazarı günü fəaliyyət göstərən “Ofis24” şöbəsi bütün növ xidmətləri təklif edir. Əlavə olaraq, müştərilərin daha asan və çevik istifadəsi üçün “İnternet Şöbə”, “İnternet Ofis”, “Mobil Ofis” məhsullarını da təklif edir. Bank Respublika 2019-cu ildə Azərbaycanda ilk dəfə tətbiq olunan təmassız kart-stickerləri satışa çıxarmışdır. Bank 2020-ci ildə Whatsapp proqramı üzərindən çat-bot xidməti təqdim etmişdir və bu addım Azərbaycanda ilk dəfə təqdim edilmişdir. Bank Respublika 2022-ci ildə dünyada ilk dəfə olan Visa və Wolt şirkətləri ilə birlikdə kobrend kartını müştərilərinə təqdim etmişdir.

Kapital Bank: Kapital Bank 2000-ci ildə Mərkəzi Bank tərəfindən lisenziya almış olsa da, Azərbaycan Əmanət Bankının varisi olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Kapital Bank Azərbaycan

Respublikasının ən böyük maliyyə qurumlarından biri olaraq fəaliyyət göstərir və onun fiziki və hüquqi müştərilərinin ümumi sayı 5 milyondan çoxdur. Bankın missiya və strategiyası sosial iqtisadi-rifah səviyyəsini yaxşılaşdırmaq və trendlərdən istifadə edərək müştərilərə daha yaxşı xidmət göstərməyi təmin etməkdir. Bankın prinsipləri sırasında əməkdaşlıq, sahibkarlıq ruhu, dürüstlük, gəlirlilik və.s dəyərləri mövcuddur. Kapital Bank KOS kreditlər, rəqəmsal bankçılıq, taksit və cashback kartları, mobil bankçılıq və.s sahəsində məhsul və xidmətlər təklif edir. Bank müştərilərə çevik və onlayn xidmət göstərə bilmək üçün “Birbank” mobil tətbiqini, digital kart, onlayn növbə, onlayn kart və kredit sifarişi, kommunal ödəniş, onlayn müraciət və.s məhsullarını təklif etmişdir. Kapital Bank Azərbaycanda ilk dəfə olaraq 2020-ci ildə banka getmədən video zəng vasitəsi ilə kredit sifarişini tətbiq etmişdir. Bundan əlavə olaraq, ölkədə ilk dəfə olaraq NFC-i ilə ödəniş istifadəsi və sahibkarlar üçün rəqəmsal sahibkar kartı təqdim edilmişdir. Kapital Bank innovativ yenilikləri olaraq 2023-cü ilin yanvar ayının 31-də Kapital Bank əməkdaşları üçün xüsusi hazırlanmış visa platinium kartını təqdim etmişdir. Kartın şüarı “doğru yoldasan” olaraq təqdim edilmiş və bankın əməkdaşları üçün xüsusi təkliflərdən ibarətdir.

Paşa Bank: Paşa Bank 2007-ci ilin noyabr ayının 28-də Mərkəzi Bankın lisenziyası əsasında yaradılmışdır. Bank həm fiziki şəxslərə, həm də müəssisələrə depozitlər, kreditlər, ticarətin maliyyələşdirilməsi və pul vəsaitlərinin idarə edilməsi xidmətləri daxil olmaqla bir sıra maliyyə məhsulları və xidmətləri təklif edir. Paşa Bank texnologiya və innovasiyaya güclü diqqət yetirir və müştəri təcrübəsini artırmaq üçün rəqəmsal bankçılıq həllərindən istifadə etməklə tanınır. Bank Azərbaycanın hər yerində yerləşən filial və bankomatlar şəbəkəsi vasitəsilə fəaliyyət göstərir, həmçinin Gürcüstan və Türkiyədə nümayəndəliyə malikdir. Paşa Bank bir neçə dəfə "Azərbaycanın ən yaxşı investisiya bankı", "Ən yaxşı bank qrupu", "Azərbaycanın ən yaxşı bankı" mükafatlarına layiq görülmüşdür. Bank innovativ addımlar ataraq rəsmi veb saytı vasitəsi ilə onlayn növbə, onlayn kredit və.s “Pasha Bank” mobil proqramı vasitəsi ilə müştərilərə xidmət göstərir. Paşa Bank 2018-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq “Asan İmza” mobil elektron imza məhsulunu fərdi bankçılıqla məşğul olan filiallarında müştərilərin istifadəsinə vermişdir. Bu xidmət müştərilərə banka gəlmədən elektron şəkildə vacib sənədləri imzalaya bilməyi təklif edir. 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasında ilk imza ataraq Türk Hava Yolları şirkəti ilə əməkdaşlıq edərək “PAŞA Bank Miles&Smiles” kartını təqdim etmişdir. Bu kart müştərilərə ölkə xaricində və daxildə əməliyyatlar həyata keçirdikdə millər qazanmaq imkanı yaratmışdır. Hər əməliyyatdan qazanılmış millər sayəsində də dünyanın 308 ölkəsinə səyahət zamanı biletlə çevirərək istifadə imkanı vermişdir.

Kamal Mahmudov
dosent
Zahid Əliyev
magistrant
Lənkəran dövlət Universiteti
kamal-1965@mail.ru
zahideliyev@977gmail.com

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə neft sənayesinin inkişaf tarixindən

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi həyatında rolu çox mühüm və danılmazdır. İqtisadi həyatımızın müstəqilliyinin təməlləri Heydər Əliyevin 1969-cu ilin iyun ayında Azərbaycan SSRİ Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin Birinci katibi vəzifəsinə gələn dövrdə inşası, hələ sovet hakimiyyəti illərində onun rəhbərliyi ilə respublikamızda görülən digər işlər, yaradılan möhkəm təməl bu gün müstəqil Azərbaycanda dünya standartlarına uyğun neft sənayesinin formalaşmasına imkan yaratmışdır. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən

sonra 90-cı illərin əvvəllərində bir çox çətinliklərlə üzləşmişdir. SSRİ-nin keçmiş respublikaları ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublika ərazisində qeyri-sabitliyin mövcud olması, maliyyə və texniki təchizatın sıfıra enməsi neft və qaz sənayesini ağır böhran vəziyyətinə salmışdır. Bütün bu çətinliklər maliyyə, texniki və digər problemlər aşkar edilmiş "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" kimi yataqların işlənməsinə imkan vermirdi. Neft sənayesində yaranmış çətin vəziyyətdən çıxmaq və ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi üçün iki variantdan birini seçmək lazım idi. Ya 15-20 il ölkəmizin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin əlverişli olmasını gözləmək, ya da xarici neft şirkətlərini dəvət etmək lazım idi. Heydər Əliyev xarici iri neft şirkətlərini Azərbaycana dəvət etmək qərarına gəldi və "Yeni neft strategiyası" tez bir vaxtda işlənilib hazırlandı. O dövrdə Azəri-Çıraq-Günəşli (dərin sulu hissəsi) yataqlarının işlənməsi üzrə xarici şirkətlərlə danışıqlara başlandı. 1994-cü ilin sentyabrın 20-də Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının işlənməsi üzrə dünyanın 7 ölkəsinin 11 məşhur neft şirkəti ilə "Məhsulun Pay Bölgüsü" sazişi – "Əsrin müqaviləsi" imzalandı. "Yeni neft strategiyası"nın nailiyyətlərinin aşağıdakı istiqamətlərdə reallaşdığını göstərmək olar:

1. Azərbaycanın, neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft korporasiyalarının, bütövlükdə xarici işgüzar dairələrin, iri investisiyaların cəlb edilməsi hesabına dünyanın enerji daşıyıcıları bazarına sürətlə çıxışın təmin edilməsi.

Bütövlükdə "Əsrin müqaviləsi"ndən bugünkü günə qədər xarici neft şirkətləri ilə 26 neft sazişi imzalanmışdır. Bu sazişlərin nəticəsi olaraq, Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə təxminən 60 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulması nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da respublikamızın gələcək inkişafının əsl qarantıdır.

2. Azərbaycan neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin etmək üçün ixrac boru kəmərləri sisteminin yaradılması.

Hazırda hasil edilən neft dünya bazarlarına iki marşrut üzrə çıxarılır: Rusiyanın Qara dəniz sahilindəki Novorossiysk və Gürcüstanın Supsa limanı vasitəsilə çıxarılır. H.Əliyev hər iki neft kəmərinin çəkilməsi qərarını verdi. İlk neft layihəsinin həyata keçirilməsi və onun dünya bazarına ixracı "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarındakı işlərin intensivləşməsinə və Azərbaycanın karbohidrogen resurslarının işlənməsinə yeni investisiyaların cəlb edilməsi üçün şərait yaratdı.

1999-cı ilin noyabrında Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilmiş ATƏT Sammitində ABŞ, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkmənistanın prezidentləri tərəfindən Bakı-Tbilisi-Ceyhan "Əsas İxrac Neft Kəməri"nin çəkilişi haqqında dövlətlərarası müqavilə imzalanmış və sonradan isə Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan parlamentləri bu müqaviləni ratifikasiya etmişlər. 2002-ci ilin sentyabrın 18-də Bakıda, Səngəçal terminalında Heydər Əliyevin, Türkiyə və Gürcüstan prezidentlərinin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac neft kəmərinin təməl daşı qoyulmuş və tikintisinə başlanmışdır. BTC-nin Azərbaycan hissəsinin Gürcüstan hissəsi ilə birləşdirilməsi 2004-cü ilin oktyabrında baş tutdu. Gələcəkdə bu kəmər nəinki Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasına imkan verəcəkdir, həmçinin "İpək yolu"nın və türkdilli ölkələrin də əsas magistral kəməri olacaqdır.

3. Azərbaycanın milli sərvəti olan neftdən gələn gəlirlərin gələcək nəsillər üçün toplanaraq artırılması, bu gəlirlərdən ölkəmizin cari sosial ehtiyaclarını, iqtisadi tərəqqi və inkişaf tələblərini nəzərə almaqla, bugünkü nəsillər üçün istifadə edilməsi. Bu məqsədlə 1999-cu il dekabrın 29-da sabiq prezident Heydər Əliyev "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında" fərman imzalamışdır. Dövlət Neft Fondu fəaliyyətə başlayandan indiyə qədər bu fonda bir neçə milyard ABŞ dolları məbləğində vəsait daxil olmuşdur. Yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsinin nailiyyətlərindən biri də Qərbin qabaqcıl texnika-texnologiyasının Azərbaycana gətirilməsidir; Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Mərkəzi Azəri yatağında 48 quyunun qazılmasına imkan verən nəhəng və əzəmətli dərin dəniz özlülü tikilib qurtarmaq üzrədir. Texniki baxımdan dünya miqyasında ən iri terminallardan biri Səngəçal terminalıdır və burada genişləndirmə ilə əlaqədar çoxlu obyektlər tikilmişdir. Azərbaycanda neft-qaz sektorunda fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərdə, firmalarda 17 mindən artıq Azərbaycan vətəndaşı işləyir. Bunlardan Azəri-Çıraq-Günəşlidə bilavasitə çalışanların sayı 9500 nəfər təşkil edir. Azərbaycan malik olduğu neft

potensialı hesabına neftin hasilatını 2010-cu il üçün 40-45 milyon tona çatdıracağı proqnozlaşdırılır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin neft strategiyasına sayəsində Azərbaycanın neft və qeyri neft sektoru inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu, ölkənin strateji sahələrinə yatırımlar edildi. Ulu öndərin əsasını qoyduğu bu strategiya nəticəsində Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən inkişaf edərək Cənubi Qafqazın lider ölkəsinə çevrilmişdi.

Könül Ağayeva
dosent
Əli Əhmədli
magistrant
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
Lənkəran Dövlət Universiteti
konul.aghayeva@gmail.com
ehmedli.eli714@gmail.com

Müəssisələrdə əməyin ödənilməsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Bazar münasibətlərinin sürətli inkişafı ölkəmizdə bütün iqtisadi münasibətlərin, o cümlədən əmək haqqı sahəsindəki münasibətlərin transformasiyasına kömək etmişdir. Bu, əsaslı şəkildə fərqli münasibətlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi və sosial inkişaf ölkədə əmək haqqı, işçilərin sosial dəstəyi və müdafiəsi sahəsində siyasət də xeyli dəyişir. Bu siyasətin həyata keçirilməsi üçün dövlətin bir çox funksiyaları birbaşa əmək haqqının formalarını, sistemlərini və məbləğlərini müstəqil müəyyən edən müəssisələrə verilmişdir.

Əmək haqqının işlənməsi çox məsuliyyətli və vaxt aparan bir işdir ki, məlumatın verilməsi və işçiyə əməyin ödənilməsi arasında qısa müddət ərzində başa çatdırılmalıdır. Buna görə əvvəlcədən hazırlanmış mühasibat uçotu proseduru vaxta qənaət etməyə kömək etməlidir. Bu istiqamətdə əmək haqqının təşkili müəssisənin səmərəliliyinə böyük təsir göstərir. Əməyin səmərəliliyinə təsir edən əsas amillərə motivasiya mexanizmləri daxildir. Sosial paket motivasiyada mühüm rol oynayır. Əməyin səmərəliliyinə gəlincə, bu, əmək məhsuldarlığı ilə maksimum effekt əldə etməkdə ifadə olunan minimum xərclərin miqdarı arasındakı əlaqələrdir. Deməli, bu amillərin tarazlaşdırılması əmək haqqının səmərəli təşkilinin nəticəsidir.

Əməyin uçotu və onun ödənilməsi üçün hesablamalar mühasibat işinin əmək tutumlu sahələrindən biri hesab olunur. Bu, əmək haqqının bir çox forma və sistemlərinin mövcudluğu, ödəniş hesablamalarının xüsusiyyətləri və əmək haqqının uçotu ilə bağlı bütün məlumatların vaxtında işlənməməsi ilə izah olunur. Mürəkkəbliyə baxmayaraq, mühasibat uçotunun bu sahəsi aşağıdakı keyfiyyətlərə cavab verməlidir:

- işçilərin vaxt cədvəllərinin etibarlılığı və səmərəliliyi;
- əmək haqqının və digər ödənişlərin vaxtında hesablanması;
- uçotda səhvlərin olmaması.

Həmçinin bu sahədə mühasiblər məsrəfləri mühasibat uçotu obyektləri arasında düzgün bölüşdürməli, əmək və əmək haqqı fondunun tərkibi haqqında hesabatlar tərtib etməlidirlər.

Əmək xərclərinin uçotu və təhlili zamanı çoxlu problem və çatışmazlıqlara mövcud ola bilər ki, bu zaman məsrəflər haqqında məlumat və hesabatlar hərtərəfli öyrənilməlidir.

Ölkəmizin müəssisə və təşkilatlarında ən çox rast gəlinən aşağıdakı problemləri qeyd etmək olar:

- ilkin sənədlərin etibarsız və natamam doldurulması;
- ilkin sənədlərin mühasibatlığa vaxtında verilməməsi;
- əməyin və istehlakın miqdarına nəzarətin olmaması;
- işçilərə maaş verərkən bank ödəniş sənədlərinin səhv formalaşdırılması

- əmək haqqı ilə bağlı işçilərlə hesablaşmalarda bank sisteminin işində gecikmələr.

Müəyyənləşdirilmiş əmək haqqı sistemi istehsal olunan məhsulların müəyyən edilmiş normalar daxilində birbaşa (sabit) birdəfəlik tariflərlə, normadan artıq olan məhsullar isə müəyyən edilmiş şkala üzrə (tərəqqi artan qiymətlərlə) artırılmış qiymətlərlə ödənilməsinə nəzərdə tutur.

Müəssisələrdə əməyin ödənilməsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinə aşağıdakı göstərilənləri aid edə bilərik:

- işçilərin ixtisas səviyyəsindən asılı olaraq tarif dərəcələrinin nisbətlərinin müəyyən edilməsi yolu ilə tarif sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- tarif sistemlərinin həvəsləndirici və stimullaşdırıcı rolunun artırılması amilləri kimi əməyin ödənilməsi üçün istehsal daxili tarif şərtlərinin işlənilib hazırlanması;

- əməyin miqdarının və onun ödənilməsinin tənzimlənməsi vasitəsi kimi standartlaşdırmanın təkmilləşdirilməsi;

- əmək haqqının ən səmərəli forma və sistemlərinin seçilməsinin əsaslandırılması;

- əmək haqqının kollektiv tənzimlənməsi.

Könül Ağayeva

dosent

Pərvanə Məhəmmədova

magistrant

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Lənkəran Dövlət Universiteti

konul.aghayeva@gmailcom

pervanemehammedova663@gmailcom

Yaşıl maliyyə mexanizminin əhəmiyyəti və Azərbaycanda “Yaşıl maliyyə” imkanlarının genişləndirilməsi

Müasir dövrdə maliyyə mexanizmlərinin tətbiqi və istifadəsində əsas məqsəd dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin tətbiqi üçün əlçatanlığın, güzəştli şərtlərin formalaşdırılmasıdır. Məhz bu prinsipdən irəli gələn məqsədlərə nail olmaq üçün bütün dünya ölkələri qarşılıqlı şəkildə iqtisadi sistemlərini qurmaq və gələcək nəsillərə sağlam ətraf mühit və sağlam cəmiyyət üçün düzgün maliyyə qərarları verməlidirlər.

Ekoloji davamlılıq təmin edilərkən iqtisadi inkişaf, gəlir artımı, məşğulluq və yoxsulluğun azaldılması düşünülür. Ətraf mühitin mühafizəsi və “yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyasının həyata keçirilməsi üçün bütün sahələrin kompleks şəkildə, məqsədyönlü inkişafı və qarşılıqlı əlaqəsi olduqca vacibdir. “Yaşıl iqtisadiyyat”ın düzgün və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi, ətraf mühitin kənar təsirlərdən müdafiəsi üçün maliyyələşdirmə mexanizminin olması labüddür.

Bildiyimiz kimi, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi üçün iqtisadi, sosial və ətraf mühit layihələrinin icrasının qarşısında duran ən böyük maneələrdən biri məhz maliyyə problemləridir.

Maliyyə sektoru ilə bu problemlərin həlli istiqamətində “yaşıl maliyyə məhsulları və xidmətləri” təqdim etməklə yaşıl maliyyə mexanizmlərindən istifadə nəticəsində problemin həlli üzrə strategiya formalaşdırmaq olar. Bütün bunların əsasında isə maliyyə institutları durur. Belə ki, maliyyə institutları dayanıqlı inkişaf konsepsiyasına zidd olan layihələrə müxtəlif maliyyə vəsaitləri ayrılmasında vasitəçi rolunda çıxış etdikdə problemlər olduğu kimi davam edir.

Bu gün global səviyyədə əsas məqsəd əhalinin, sahibkarların, həmçinin dövlətin “yaşıl iqtisadiyyat”ın prinsipləri üzrə səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün maliyyə alətlərinin və mexanizmlərinin “yaşıl maliyyə” prinsipi üzrə qurulmasıdır. “Yaşıl maliyyə”nin nə olduğunu aydın şəkildə izah edə biləcək vahid razılaşdırılmış tərif yoxdur. Noh “yaşıl maliyyə”ni maliyyə xidmətlərini aktivləşdirən, ətraf mühiti yaxşılaşdıran və iqtisadi artımı stimullaşdıran maliyyə

fəaliyyətləri olaraq təsvir edir. Rakić və Mitićə görə, yaşıl maliyyə aşağı karbonlu yaşıl inkişafı dəstəkləmək üçün ətraf mühit, enerji səmərəliliyi və çirkləndirici emissiyaların azaldılmasını nəzərə alan yeni texnologiyalar, maliyyə məhsulları, sənaye və xidmətləri özündə birləşdirməlidir.

Yaşıl Maliyyə ilə əlaqəli- Davamlı Maliyyə, Ətraf Mühitin Maliyyəsi, Karbon Maliyyəsi, İqlim Maliyyəsi kimi bir neçə anlayış var.

Tədqiqatçılar (Berkli, Kaliforniya Universitetinə görə) hesab edirlər ki, Davamlı Maliyyə - zamanla davamlı olan maliyyə modelləri, məhsulları və bazarları vasitəsilə iqtisadi və sosial dəyər yaratmaq təcrübəsidir. O, təkcə ekoloji cəhətdən deyil, həm də sosial və idarəetmə prinsiplərini nəzərə alaraq daha geniş və əhatəli investisiyaları özündə ehtiva edir.

Ətraf Mühitin Maliyyəsi ekoloji mühit (hava, su, torpaq və s.) ilə bağlı maliyyə və investisiyalardır. Ətraf Mühitin Maliyyəsi ətraf mühitə vurulan zərəri maliyyə riski hesab edir. Ətraf mühitin maliyyələşdirilməsi çərçivəsində ətraf mühitə zərər vuran və ya potensial ziyan vura biləcək layihələrin maliyyələşdirilməsi qadağandır.

Karbon Maliyyəsi Karbon qazı və digər istixana qazlarının emissiyalarını azaltmaq məqsədi daşıyan layihələrə resurslar təqdim edilməsidir.

İqlim maliyyəsi aşağı karbonlu iqtisadiyyata nail olmaq və davamlı inkişafı həyata keçirmək üçün iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma və bu dəyişikliyin təsirlərinin azaldılması üçün həyata keçirilən fəaliyyətləri dəstəkləyir.

Yaşıl maliyyəyə iki yanaşmadan baxmaq olar:

- Birincisi, yaşıl maliyyə ətraf mühitə dəyən zərərlərin, xüsusən iqlim dəyişikliyinə iqtisadi sistemə və insan cəmiyyətinə təsirinin azaldılmasında rol oynaya bilər. İqlim dəyişikliyi probleminin miqyası bir sıra elmi təhlil və proqnozlarla vurğulandığı üçün bu məsələnin həlli üçün maliyyə dəstəyi ilə bağlı konkret planlar müzakirə olunub.

- İkincisi, yaşıl maliyyə yaşıl inkişafı dəstəkləyən məqsədyönlü maliyyə kimi rol oynaya bilər. Yaşıl artım ekoloji dayanıqlığı və iqtisadi artımı birləşdirən yeni iqtisadi artım paradigması olduğundan, onu asanlaşdırmaq üçün sənayelərdən kapitalın maliyyələşdirilməsi tələblərinə cavab verən maliyyə rolu lazımdır.

Yaşıl maliyyənin əhəmiyyətinin artmasının aşağıdakı bir neçə səbəbi var:

- Birincisi, ətraf mühitin məhv edilməsi və təbii ehtiyatların tükənməsi ilə bağlı risklər günbəgün artmağa davam edir. Elə buna görə də, firmalar potensial iqtisadi itkilərdən qaçmaq üçün bu riskləri idarə etməyə hazır olmalıdırlar.

- İkincisi, steykholderlər (maraqlı tərəflər) firmaların və maliyyə agentliklərinin sosial məsuliyyət daşmasını tələb edir.

- Üçüncüsü, problemin ciddiliyi son zamanlar daha da artıb. Başqa sözlə, iqlim dəyişikliyi, təbii sərvətlərin çatışmazlığı, ətraf mühitin məhv edilməsi kimi böhranlarla bağlı sosial şüurda dəyişiklik olub.

- Dördüncüsü, ətraf mühitə dair beynəlxalq müqavilələr və qaydalar tədricən gücləndirilir. Qlobal Hesabat Təşəbbüsü (GRI), ISO 26000 və Məsuliyyətli İnvestisiya Prinsipləri (PRI) buna ən yaxşı nümunələrdir.

- Beşincisi, davamlılıq vurğulamaq üçün firmaların idarəetmə paradigmalarının dəyişməsi tendensiyası formalaşmışdır.

Yaşıl maliyyənin əhəmiyyətinin artmasına baxmayaraq bununla belə, yaşıl sənayelərin düzgün maliyyələşdirilməsinin qarşısını alan aşağıdakı bəzi çətinliklər var:

- Birincisi, yaşıl sənayelərə investisiya qoymaq yüksək qeyri-müəyyənlik səviyyəsinə malikdir. Bunun səbəbi yaşıl sənayelərin əksəriyyətinin maddi aktivlərə deyil, qeyri-maddi aktivlərə sahib olmasıdır.

- İkincisi, yaşıl sənayelərə investisiyalar uzunmüddətli perspektivdən gələcək artım potensialına əsaslanır.

- Üçüncüsü, investorlar və yaşıl sənaye şirkətləri arasında məlumat asimetriyası mövcuddur ki, bu da nəticədə əməliyyatlarda güc balansının pozulmasına və kapital bazarında uğursuzluğa səbəb ola bilər.

Yaşıl maliyyə investisiya, bank və sığorta məhsulları və s. kimi geniş çeşidli maliyyə məhsul və xidmətlərini əhatə edir. Bu maliyyələşdirmə modelində dominant maliyyə alətləri borc və kapitaldır. Artan tələbi ödəmək üçün yaşıl istiqrazlar və karbon bazarı alətləri kimi yeni maliyyə alətləri, həmçinin yaşıl banklar və yaşıl fondlar kimi yeni maliyyə institutları yaradılır. Bərpa olunan enerji investisiyaları, davamlı infrastruktur maliyyəsi və yaşıl istiqrazlar yaşıl maliyyə fəaliyyətlərində ən populyar və tələb olunan sahələrdir.

Azərbaycanda “Yaşıl maliyyə” imkanlarının genişləndirilməsi üçün Yol Xəritəsinin hazırlanmasına ehtiyac vardır. Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) “yaşıl” inkişaf proqramını dəstəkləmək baxımından mühüm addım hesab olunan Dayanıqlı Maliyyə Yol Xəritəsi üzrə Fəaliyyət Planının (2022-2025) tətbiqinə başlayıb. Azərbaycan üçün “yaşıl maliyyə” alətlərinin tam təhlili hələ aparılmasa da, aktivlərin şaxələndirilməsinin həm də vəsaitlərin artmasına səbəb ola biləcəyi ehtimal edilir.

Dünya Bankı hesab edir ki, hökumətin “yaşıl” investisiyalara dəstəyi əsas şərtləri dəyişdirir, kapital bazarlarının və maliyyə institutlarının sabitliyini təmin edə bilər. Beləki qısamüddətdə perspektivdə dövlət maliyyəsi əsas sosial və ekoloji problemlərin həllində mühüm rol oynayacaq. Qısamüddətli mənfəət əldə etmək zərurəti ilə üzləşmədiyindən o, bazarın formalaşmasında mühüm rol oynaya bilər.

Könül Ağayeva
dösent
Tural Vəliyev
magistrant
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
Lənkəran Dövlət Universiteti
konul.aghayeva@gmail.com
tural.042@gmail.com

Müasir dövrdə kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli maliyyə mühitinin yaxşılaşdırılması imkanları

Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafına dövlət tərəfindən göstərilən diqqət və qayğı sayəsində əlverişli biznes mühitinin yaradılması üçün çox yaxşı imkanlar açılmışdır. Bu gün sahibkarlığın inkişafı istiqamətində atılan addımlar, bu sahədə yaradılan şərait birbaşa olaraq Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanın müasir sahibkarlığının tarixinə nəzər saldıqda şahidi oluruq ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra təsdiq edilmiş “Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrası sahibkarlıq sektorunda həyata keçirilən islahatların, ölkədə fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarların fəaliyyətini genişləndirdi. 2002-ci il sahibkarlığın inkişafı sahəsində Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin yerli və xarici iş adamları ilə keçirilmiş görüşləri ilə əlamətdar olmuşdur. Bu görüşlərin nəticəsi olaraq ölkədə sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə müvafiq Dövlət proqramı qəbul edilmiş, bir sıra mühüm fərmanlar imzalanmış, bununla da ölkədə sahibkarlığın inkişafında yeni mərhələnin təməli qoyulmuşdur.

Son 20 ildə Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı strateji yanaşmalar daha çox prioritetlik təşkil etməkdədir. Belə ki, dövlət tərəfindən iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının global iqtisadi çağırışlara uyğunlaşdırılması məqsədilə məhsuldar mexanizmlərin işlənilməsi, hazırlanması və tətbiqinə ciddi önəm verilir. Bütün bunlarla yanaşı, özəl sektorun, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məsələlərinə, kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli maliyyə mühitinin yaxşılaşdırılmasına isə daha strateji səviyyədə yanaşmalar diqqət cəkdir.

Son illərdə, ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafının yeni təşkilati-iqtisadi modellərinin, o cümlədən xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye parklarının, sənaye məhəllələrin və aqroparkların

yaradılmasına böyük önəm verilməkdədir. Sahibkarlıq subyektlərinə vergi yükünün azaldılması mexanizmlərinin işləkliyi və sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlərin verilməsi ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını xeyli intensivləşdirmişdir. Bundan əlavə, ölkə Prezidentinin 06 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin reallaşdırılması ilə əlaqədar olaraq strateji hədəflərə nail olmaq üçün davamlı tədbirlər görülməkdədir. Eyni zamanda, sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının artırılması məqsədilə institusional tədbirlər görülmüş, bu sahədə qanunvericilik təkmilləşdirilmiş və institusional mexanizmlər tətbiq olunmuşdur.

Kiçik və orta sahibkarlığın idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə, ölkə Prezidentinin 28 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə İqtisadiyyat Nazirliyinin tərkibində publik hüquqi şəxs statuslu “Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi” (ARKOBİA) yaradılmışdır.

Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinə görə, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən xidmətlərin vahid məkanda “bir pəncərə” prinsipi üzrə təşkili müsbət nəticələr verməklə, həmin xidmətlərin keyfiyyətinin və əlçatanlığının təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkə Prezidentinin 26 iyun 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə ARKOBİA-nın fəaliyyətinin təmin edilməsi istiqamətində mühüm tədbirlərin icrası ilə bağlı müvafiq dövlət orqanlarına əlavə tapşırıqlar verilmiş və ARKOBİA-nın maliyyələşdirilməsi problemlərinin həlli mexanizmləri müəyyənləşdirilmiş, bunlar üçün maliyyə təminatı mexanizmləri tətbiq edilmiş və qərarlar verilmişdir.

2022-ci ildə dövlət dəstəyi sayəsində 2,628 sahibkara ümumilikdə 499,5 milyon manat kredit ayrılıb. Onun da 291,6 milyon manat hissəsi dövlət zəmanəti ilə təmin olunub. Maliyyə Nazirliyi ilə Sahibkarlığın İnkişafı Fondu, Fondun isə qeyd olunan banklarla və sahibkarlarla bağladığı sazişlərə uyğun olaraq Nazirlik həmin kreditlər üzrə dövlət zəmanətinin verilməsində zəmanət müəyyən olunub. Dövlət zəmanətli kreditlərin ayrıldığı müddətdən etibarən, əsas borc öhdəliyi vaxtında yerinə yetirilmədiyindən Maliyyə Nazirliyi ümumilikdə 7 bank qarşısında zəmanət olaraq “Dövlət borcu və zəmanəti üzrə öhdəliklərin Təminat Fondu”nun vəsaiti hesabına 2022-ci ildə 14 sahibkarın əvəzinə 658,2 min manat, 2023-cü ilin 8 ayı ərzində isə 21 sahibkarın əvəzinə 1.339, 6 min manat həcmində vəsait ödəyib.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərə sosial-iqtisadi həyatın geri qaytarılmasında özəl sahibkarlar əhəmiyyətli rol oynayır. Dövlət həmin ərazilərdə yerli və xarici biznes nümayəndələrinin investisiya qoyması üçün əlverişli mühitin yaradılmasını prioritet istiqamətlərdən biri kimi götürmüşdür. Bu məqsədlə artıq əsas addımlardan biri olan Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı” 16 noyabr 2022-ci il tarixdə qəbul olunmuşdur. Proqramın əsas hədəf göstəricilərindən biri kimi iqtisadiyyatın yenidən qurulması üçün - yeni investisiyaların cəlb olunması ilə sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılması əsas olaraq göstərilmişdir. Dövlət proqramının əsas məqsədlərinin 2-ci hissəsində -Sahibkarlıq mühitinin əlverişliliyini artırmaq və biznes fəaliyyətinin inkişafına dəstək vermək olduğu qeyd edilmişdir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda sahibkarlıq fəaliyyətini təşviq etmək üçün hökumət artıq bir sıra mühüm addımlar atmışdır. Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin məlumatına əsasən 01.01.2023-ci il tarixinə qədər işğaldan azad edilmiş ərazilərdə biznes fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün agentliyə 1339 müraciət daxil olub. Müraciətlərin əhəmiyyətli hissəsi yəni 873-ü yerli, 466-sı isə 37 ölkəni əhatə edən xarici müraciətlərdir. Türkiyə, Rusiya, Qazaxıstan və Macarıstandan olan sahibkarlar Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda investisiya qoymağa xüsusən maraqlıdırlar.

Azad olunmuş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlara kreditlər verilməsini dəstəkləmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 yanvar 2023-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərin dövlət zəmanəti ilə təmin edilməsi və kredit faizlərinin subsidiyalandırılması Qaydası” və ona əlavə olunmuş “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərin dövlət zəmanəti ilə təmin edilməsi barədə ÇƏRÇİVƏ ZƏMANƏT

SAZİŞİ” qəbul olunmuşdur. Qəbul olunmuş qayda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionunda fəaliyyət göstərən biznes subyektlərinə verilən kreditlər üçün dövlət zəmanəti və alınan kreditlərin faizlərinin subsidiyalaşdırılması şərtlərini müəyyən edir.

SİF-in Strateji Planı 2021-2023-cü illəri əhatə edir və özündə SİF-in fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, qlobal trendlərə uzlaşdırılması və müasir çağırışlara hazır olması ilə bağlı tədbirlər planını cəmləşdirir. Strateji Plan strateji hədəflərdən biri sahibkarların güzəştli maliyyə resurslarına çıxışı imkanlarının genişləndirilməsi təşkil edir ki, bura aşağıdakılar daxildir:

- Mövcud maliyyələşmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- Yeni maliyyələşmə mexanizmlərinin tətbiqi;
- Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına xüsusi dəstək verilməsi;
- Əlavə maliyyələşmə mənbələrinin cəlb edilməsi.

Yaxın perspektivdə, ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında maliyyə mühitinin yaxşılaşdırılması üçün bir sıra məsələlərə strateji yanaşmalar təmin olunmalıdır:

- Strateji Yol Xəritəsinin strateji hədəflərindən çıxış etməklə, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində maliyyə mühitinin yaxşılaşdırılmasının daha təkmilləşdirilmiş mexanizmlərinin hazırlanması və reallaşdırılması təmin olunmalıdır;

- Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi proseslərində təbii ehtiyatları və əmək resursları, həmçinin iqtisadi potensialı nəzərə alınmaqla, iqtisadi fəallığın artırılması və xüsusilə, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirləri görülməlidir.

Hesab edirik ki, bu məsələlərin kompleks həlli ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında maliyyə mühitinin yaxşılaşdırılması problemlərinin daha optimal həllində praktiki baxımdan strateji əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Natiq Mirzəyev

dosent

Əli Səmədov

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

mirzoev.n@mail.ru

eli.semedov2@icloud.com

Müasir şəraitdə Azərbaycanda təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətində keyfiyyətin artırılması

Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş milli iqtisadi inkişaf modeli fundamental prinsiplər üzərində qurulmuşdur. Bu prinsiplər ölkənin malik olduğu zəngin resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, bazar iqtisadi sisteminin əsaslarının yaradılması, onun iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminə səmərəli integrasiya edilməsi, son nəticədə ölkənin iqtisadi, siyasi, mədəni, sosial inkişafına xidmət edən prioritet istiqamətlərdən ibarət olmuşdur. Ulu Öndərin iqtisadi inkişaf modelinin əsasını eyni zamanda bazar iqtisadiyyatının qurulması ilə bağlı iqtisadi islahatların ardıcıl, mərhələli və sistemli şəkildə aparılması; iqtisadi islahatların möhkəm qanunvericilik bazasına əsaslanması; yeni milli iqtisadi inkişafın sosial yönümlüüyü, onun cəmiyyətin bütün üzvlərinin maraqlarına, mentalitetə və demokratik dəyərlərə uyğunluğu; ölkənin malik olduğu zəngin təbii, maddi, əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi; iqtisadi cəhətdən müstəqil milli iqtisadiyyatın əlverişli investisiya, innovasiya və sahibkarlıq mühitinin yaradılması; iqtisadiyyatın qloballaşması və milli maraqların əlaqələndirilməsi, ölkənin beynəlxalq iqtisadi, maliyyə-kredit, ticarət və digər iqtisadi təşkilatlarda iştirakının onun strateji və milli maraqlarına uyğunluğu və bu maraqlara xidmət etməsi və s. sahələr təşkil etmişdir.

Təsərrüfat subyekti, müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən bir işi və onunla bağlı olan bütün aspektləri ifadə edir. Bu istehsalatdan idarə olunmasına, marketinqdən insan resurslarına qədər bir çox sahəni əhatə edir. Təsərrüfat subyekti, bir işin effektivliyini artırmaq, maliyyə nəticələrini yaxşılaşdırmaq, insan resurslarını effektiv şəkildə idarə etmək və digər operativ məsələlər ilə bağlı strateji və planlaşdırma proseslərini həyata keçirir. Ümumiyyətlə, müasir şəraitdə təsərrüfat subyektlərinin vəzifələri bir çox sahədə təkmilləşib dəyişir. Müasir şəraitdə təsərrüfat subyektlərinin vəzifələri kimi aşağıdakılar göstərilə bilər:

1. Strateji idarəetmə: Rəhbərlər tərəfindən strateji planlaşdırma və idarəetmə proseslərinə eyni zamanda sürətli dəyişən iş fəaliyyəti dövründə mənfəət əldə etmək üçün strategiyaların tərtibinə xüsusi ehtiyac duyulur.

2. Maliyyə idarəetməsi: Maliyyə təhlükəsizliyi, investisiyaların idarə edilməsi və maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi kimi məsələlərdə, maliyyə idarəetməsi kritik əhəmiyyət kəsb edir.

3. Texnologiya və avtomatlaşdırma: Müasir təsərrüfat subyektləri, iş proseslərinin avtomatlaşdırılması və yeni texnologiyalardan faydalanmaq üçün çalışırlar. İş prosesləri, verilənlərin analitikası, daxili və müştərilər ilə əlaqələr texnologiya və digər yeni texnoloji həllərlə avtomatlaşdırılır.

4. İnsan Resurslarının idarəetməsi: Müasir təsərrüfat subyektləri, işçilərin idarə olunması, əməkdaşların məmnuniyyəti, təlim və inkişaf proqramları, işçi sağlamlığı və təhlükəsizliyi ilə bağlı prosesləri ciddi diqqət mərkəzində saxlayır.

5. Risklərin idarəedilməsi: Təsərrüfat subyektləri müxtəlif sahələrdəki risklərin qiymətləndirilməsi, idarə olunması və minimalizə edilməsi ilə məşğul olurlar. Bunlar həm daxili, həm də məhsul və ya xidmət təqdimatı ilə bağlı olan müxtəlif riskləri əhatə edir.

Müasir şəraitdə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətində keyfiyyətin artırılması məqsədi ilə rəqəmsallaşdırmaya keçid önəmli yer tutur. Maliyyə əməliyyatlarının bir çoxunu rəqəmsallaşdırmaq, prosesləri daha sürətli və səmərəli hala gətirir. Rəqəmsallaşdırma həmçinin məlumatların yoxlanılmasında asanlaşdırır.

Təsərrüfat subyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəsi mənfəətin mütləq göstəriciləri ilə, iqtisadi səmərəliliyi isə nisbi göstəricilərlə, yəni rentabellik, yaxud mənfəətlilik göstəricilər sistemi ilə xarakterizə edilir.

Təsərrüfat fəaliyyətinin struktur bölmələrinin büdcə planlaşdırılması maliyyə təminatının əsas aspektlərindən biridir. Büdcə planlaşdırılmasının əsas məqsədinə bunlar aiddir:

- məhsuldar olmayan xərclərin ixtisarı;
- plan göstəricilərin konkretliyinin artması;
- maliyyə vəsaitlərinə qənaət edilməsi;
- məhsulun maya dəyərinə nəzarətin təşkil edilməsi.

Ümumiyyətlə, maliyyə fəaliyyətinin keyfiyyətinin artırılması üçün bəzi ara büdcələrin yaradılması məqsəduyğundur:

- kreditlərin və istiqrazların silinməsi büdcəsi;
- material xərcləri büdcəsi;
- enerjinin istehlakı büdcəsi;
- amortizasiya büdcəsi;
- əməyin ödənilməsi fondunun büdcəsi;
- sair xərclər büdcəsi;
- vergi büdcəsi

Maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün düzgün maliyyə təhlilin aparılmasının da önəmi vardır. Maliyyə təhlili və analizinin əsas məqsədi çatışmazlıqları aradan qaldırmaq və maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatları tapmaqdır. Analiz aparılarkən onun horizontal analiz, şaquli analiz, trend təhlil metodlarından istifadə edilməsi məqsəduyğundur.

Ümumiyyətlə, müasir şəraitdə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin keyfiyyətinin artırılması, eyni zamanda, nəzəri və praktiki öyrənilməsi onların iqtisadi inkişafına və maliyyə təminatlılığına tövhə verir. Azad bazar və kəskin rəqabət şəraitində təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətində yeni metodik yanaşmalara obyektiv tələbat yaranır ki, onlar yeganə düzgün

idarəetmə qərarı seçməyə, onun elmi əsaslarda analitik hazırlığını həyata keçirməyə, böhran əleyhinə real proqramlar və planlar formalaşdırmağa yardım edir.

Müasir şəraitdə müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsinin keyfiyyəti, yəni funksional qarşılıqlı əlaqəli ixtisaslaşdırılmış struktur bölmələrdən ibarət olan mürəkkəb təsərrüfat sisteminin səmərəli və aktiv idarə edilməsi, müflisləşməyə gətirib çıxaran, əlaqələndirilməmiş və səhv idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinin qarşısını almaqla mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Natiq Mirzəyev
dösent
İzzət Məmmədov
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
mirzoev.n@mail.ru
izzet.memmedov1@icloud.com

Maliyyə ehtiyatlarından istifadə və onun Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsirinin artırılması

Ölkəmizdə müstəqillik illərində iqtisadiyyatın bütün sahələrində qazanılmış nailiyyətlər, yaradılmış iqtisadi, sosial, elmi-texniki, maliyyə potensialı, insan kapitalı, təhsilin dünya standartlarının tələblərinə müvafiq təşkili və idarə edilməsi, istehsal və qeyri-istehsal sahələrinin infrastrukturunun yenidən formalaşdırılması, əhalinin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması Azərbaycan xalqının müasir tarixinin yaradıcısı, müstəqil dövlətimizin qurucusu Ulu öndər Heydər Əliyevin müəllifliyi və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahat və inkişaf xarakterli dövlət proqramları, inkişaf konsepsiyaları və strategiyaları nəticəsində nail olunmuşdur.

İqtisadi kateqoriya kimi maliyyə milli gəlirin, Ümumi Daxili Məhsulun bölgüsü və yenidən bölgüsü posesi də pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan iqtisadi münasibətləri ifadə edir. Maliyyə münasibətləri öz maddi məzmununa görə məqsədli pul vasitələri fondlarından ibarətdir. Yaxud başqa şəkildə ifadə etsək maliyyə ehtiyatları maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcısıdır.

Maliyyə ehtiyatları əsasən pul fondlarının tərkib hissəsi olmaqla fond formasında yaradılır. Maliyyə ehtiyatları qeyri fond formasında da yaradıla bilər. Lakin, maliyyə ehtiyatlarının fond formasında yaradılması, qeyri fond formasında yaradılmasından bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklər aşağıdakılara imkan verir:

- cəmiyyətin mövcud tələbatlarının ödənilməsi ilə dövlətin iqtisadi imkanlarını əlaqələndirməyə;
- ehtiyatları iqtisadiyyatın daha səmərəli hissəsinə yönləndirməyə;
- cəmiyyət üzvlərinin fərdi, kollektiv və ictimai mənafeələrinin qarşılıqlı surətdə əlaqələndirilməsinə.

Maliyyə ehtiyatları potensial olaraq istehsal prosesində yaradılır, lakin, o bölgü prosesi vasitəsilə öz ifadəsini tapır. Belə ki, işçi dəzgah arxasında maliyyə ehtiyatlarını deyil, bilavasitə məhsul istehsal edir. Bu məhsul reallaşdıqdan sonra onun dəyəri bölgü prosesi vasitəsilə tərkib hissələrə ayrılır və nəticədə maliyyə ehtiyatları formalaşır. Məsələn, mənfəət potensial olaraq istehsal prosesində yaransa da, o, real iqtisadi ifadəsini bölgü prosesində tapır.

Maliyyə ehtiyatlarının əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu kateqoriya vasitəsilə xalq təsərrüfatında olan bütün maliyyə münasibətləri nəzərdən keçirilir və bunun əsasında maliyyə vasitələrinin iqtisadi və sosial tərəqqiyə təsiri və bu təsirin artırılması yolları müəyyən olunur. Maliyyə ehtiyatları xalq təsərrüfatının inkişaf etməsində, maddi - əşya və digər göstəricilərinin balanslaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Maliyyə ehtiyatları ölkə iqtisadiyyatının ümumi vəziyyətini xarakterizə edir.

Maliyyə ehtiyatları iqtisadi proseslərin, istehsal prosesinin maliyyə təminatını həyata keçirir, cəmiyyətin artan tələbatının ödənilməsinə yönəldilir, iş qüvvəsinin təkrar istehsalını həyata keçirir. Təkrar istehsalın maliyyə təminatı, təkrar istehsal xərclərinin maliyyə ehtiyatları vasitəsilə təmin olunmasıdır. Maliyyə ehtiyatları vasitəsilə əsas vəsaitlərin istehsal dövrüyyəsi təmin edilir, yəni, əsas fondların istifadə olunmuş dəyərinin geniş əsasda ödənilməsi həyata keçirilir. Belə ki, əsas vəsaitlər istismar prosesində fiziki və mənəvi köhnəlməyə məruz qalırlar. Maliyyə ehtiyatları vasitəsilə əsas fondların nəinki bərpa, həmçinin, onların daha mütərəqqi, məhsuldar texnika və avadanlıqlarla, texnologiya ilə əvəz edilməsi həyata keçirilir.

Maliyyə ehtiyatları, həmçinin, qeyd etdiyimiz kimi istehsal prosesinin digər mühüm amili olanəməyin, yəni iş qüvvəsinin geniş təkrar istehsalını təmin edir. Belə ki yeni yaradılmış dəyərin bölgüsü zamanı yaradılan və maliyyə ehtiyatları kimi çıxış edən məqsədli pul fondlarının vəsaitləri hesabına işçilərin maddi stimullaşdırılması, onların sosial və mədəni məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, işçilərin daha təkmil əmək vərdişləri və fəndlərinə yiyələnməsi, yeni texniki biliklərlə silahlanması həyatə keçirilir. Bu da işçinin özünün sərf etdiyi işçi qüvvəsini daha keyfiyyətlə bərpa etməsini təmin edir.

Maliyyə bir iqtisadi kateqoriya kimi öz təyinatına görə bölgü kateqoriyasıdır və istehsal prosesindən birbaşa asılıdır. Bununla belə maliyyə istehsal prosesinə təsir etmək qabiliyyətinə malikdir. Maliyyənin istehsal prosesinə təsiri kəmiyyət və keyfiyyətcə həyata keçirilir. Maliyyənin istehsalə göstərdiyi təsir öz əksini səfərbər edilən və istifadə edilən maliyyə ehtiyatlarının həcmində tapır. Maliyyə ehtiyatlarının həcmnin cəmiyyətin tələbatına uyğun olması istehsal prosesinin təmin edilməsinə, onun inkişaf və genişləndirilməsinə, ümumdövlət tələbatlarının daha optimal şəkildə ödənilməsinə, əhalinin rifah halının yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Əksinə maliyyə ehtiyatlarının çatışmamazlığı maliyyə təminatının pisləşməsinə, istehsalın səmərəliliyinin azalmasına, ölkənin ümumi maliyyə vəziyyətinin gərginləşməsinə, əhalinin rifah halının pisləşməsinə gətirib çıxarır.

Maliyyə ehtiyatlarının həcmi istehsal prosesindən asılıdır. Belə ki, istehsal prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, onun həcmnin genişləndirilməsi nəticəsində Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM), Milli Gəlirin və son nəticədə maliyyə ehtiyatlarının həcmi artırır. Bu da cəmiyyət üzvlərinin tələbatlarının daha dolğun ödənilməsinə imkan verir. Öz növbəsində, yaradılmış maliyyə ehtiyatlarının səmərəli, düzgün istifadə edilməsi istehsalın fasiləsizliyinin təmin edilməsinə, onun həcmnin genişlənməsinə, yəni, daha məhsuldar mütərəqqi avadanlıqların, texnologiyaların tətbiqi nəticəsində istehsalın səmərəliliyinin artmasına və son nəticədə yenidən maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artmasına gətirib çıxarır.

Keçmiş SSRİ məkanının bir hissəsi kimi Azərbaycan Respublikasında da iqtisadi - amirlik sistemindən imtina edərək yeni iqtisadi sistemə bazar iqtisadiyyatı sistemə keçid dövrünün ilk illərində iqtisadi sistemin ilk çatışmamazlıqları öz mənfi təsirini göstərirdi. Belə ki, istehsal prosesinin qeyri səmərəliliyi, daha çox kəmiyyət göstəricilərinə fikir verilməsi, hər bir tapşırığın direktiv xarakter daşmasına, istehsal nəticələrinin aşağı düşməsinə səbəb olmuş, maliyyə ehtiyatlarına olan tələb xeyli artmışdı, lakin, bunun əksinə olaraq maliyyə ehtiyatlarının həcmində xeyli çatışmamazlıqlar yaranmışdı. Digər tərəfdən səfərbər edilmiş maliyyə ehtiyatları da öz növbəsində qeyri səmərəli istifadə edilmişdir. Bunun nəticəsində, respublikamızda istehsalın həcmi kəskin sürətdə azalmış, maliyyə ehtiyatlarının səviyyəsi xeyli aşağı düşmüşdür.

Təcrübə göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri, ərazi və regionları bir-biri ilə müqayisədə qeyri bərabər şəkildə inkişaf edirdilər. Bəzi xalq təsərrüfatı sahələri (bəzi regionlar) daha sürətlə inkişaf edir, digər sahələrin inkişaf sürəti isə xeyli geridə qalırdı. Bu da iqtisadiyyatın tam gücü ilə normal fəaliyyət göstərməsinə maneə olurdu, xalq təsərrüfatının strukturunda qeyri mütənasıblıq gətirib çıxarırdı. İqtisadiyyat özünün normal, səmərəli inkişafına yalnız bu sahələr arasında optimal nisbət müəyyən edildikdə, onların ahəngdar və bir - biri ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqla inkişafı vasitəsi ilə nail olmaq olar. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün dövlət tərəfindən iqtisadi həyata müdaxilə (və yaxud da dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın tınzımlənməsi) həyata keçirilir. İqtisadi amirlik sistemində dövlət iqtisadiyyata birbaşa nəzarət edir və iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərməsi üçün bütün məsələlər yalnız dövlət mənafeyi əsas götürülməklə planlar

əsasında şauqululik prinsipinə söykənərək direktiv qərarlar şəklində həyata keçirilirdi. Lakin, bazar münasibətləri sisteminə keçidlə əlaqədar olaraq xalq təsərrüfatının idarəedilməsi mexxanizmində, yəni təsərrüfat sisteminin idarə olunmasında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu prosesdə inzibati metodlar öz yerini iqtisadi metodlara vermişdir.

Dövlətçiliyimizin bərpası və yeni prinsiplər əsasında iqtisadiyyatın inkişafına zəmin yaranması, islahatların aparılması, siyasi və iqtisadi sabitliyə nail olunması mühim əhəmiyyət kəsb edən hadisələrdən olmuşdur.

Son illərdə ölkə iqtisadiyyatında bazarın tələblərinə cavab verən struktur formalaşmış, onun inkişafı təmin edilmiş, möhkəm bazası olan büdcə, maliyyə, kredit, bank sistemi yaradılmışdır.

Natiq Mirzəyev
dosent
Nurxan Mehtiyev
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
mirzoev.n@mail.ru
nurxan.hidayetoglu1998@gmail.com

Azərbaycanın dayanıqlı iqtisadi inkişafında investisiyaların maliyyələşdirilməsinin təşkili

Müstəqilliyin ilk illərində Ulu Öndərin iqtisadi strategiyasının bir sıra məqamlarını nəzərdən keçirərkən bu illərdə Azərbaycanın necə böyük, sərt, riskli, ziddiyyətli və mürəkkəb proseslərlə üzləşdiyini görürük. Ancaq hazırda bu dövrdə hadisələrin necə düzgün müəyyənəndirilib qiymətləndirildiyini, uzaqgörənliklə qərarlar verildiyini və ən mühümü isə bu qərarların perspektivdə həyata keçiriləcək proseslərə mənfi təsir göstərmədən məharətlə, cəsarətlə, məntiqi ardıcılıqla həll edildiyi müəyyən edilir. Bu tədbirlər ölkəmizin bir dövlət kimi mövcudluğunun şübhə altında olduğu gərgin və mürəkkəb bir şəraitdə - 1993-cü ilin iyun ayının 15-də Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtması və onun apardığı dərin məzmunlu, məqsədyönlü və səmərəli işlər nəticəsində mümkün olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası son illər sosial və iqtisadi inkişaf sahələrində kifayət qədər nailiyyətlər əldə etmişdir ki, bu da milli və beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Sosial və iqtisadi sahələrdəki nailiyyətlərin artmasının dayanıqlı olması ölkə tərəfindən əsas prioritet qismində qəbul edilmişdir. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf dedikdə, resursların səmərəli istifadəsi yolu ilə gələcək nəsillərə çatdırılmasının həyata keçirilməsi və iqtisadi inkişaf zamanı sosial və ekoloji məsələlərin də nəzərə alınaraq balansın qorunması başa düşülür. Dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasında investisiyaların rolu böyükdür.

Müasir şəraitdə investisiyaların maliyyələşdirilməsi məsələsi mühüm aktualıq kəsb edir. İnvestisiyaların maliyyələşdirilməsi müxtəlif mənbələrdən gələn vəsaitlərin səmərəliliyi ilə bağlıdır. Buraya bank kreditləri, xarici investisiyalar, qeyri-dövlət təşkilatları və ya öz vəsaitləri ilə işləyən müəssisələri aid etmək olar. Bu iqtisadiyyatın və infrastrukturun genişləndirilməsi üçün lazım olan investisiyanın cəlb edilməsi, həmçinin keyfiyyətli layihələrin və infrastrukturun inkişafına yönəlməklə bağlıdır. Bundan başqa inkişaf bankları, investisiya fondları və digər maliyyə təşkilatları da investisiyaların maliyyələşdirilməsində rol oynaya bilər. Bununla birlikdə səmərəli maliyyə idarəetməsi, effektiv qanunvericilik və maliyyə sisteminin şəffaf və güclü olması da investisiyaların məqsədəuyğun istiqamətləndirilməsini təmin edir. Bu da dayanıqlı iqtisadiyyatın formalaşmasına və uzunmüddətli inkişafına köməklik göstərir.

İnvestisiyalar dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması prosesində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- makro və mikroiqtisadi səviyyələrdə əsas kapitalın artımının və keyfiyyətə təkmilləşdirilməsinin təmin edilməsi;
- iqtisadiyyatda mövcud olan mühüm nisbətlərə (təkrar istehsal strukturuna və sahəvi struktura) uyğun müntəzəm iqtisadi struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi;
- elmi-texniki tərəqqinin ən yeni uğurlarının reallaşdırılması, nəticə etibarilə istehsalın sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

Dövriyyə aktivlərinin yaradılması və hərəkəti ilə bağlı məqsədlərə, o cümlədən əmək haqqı ödənişlərinə görə müştəriyə pul vəsaitlərinin verilməsi qismüddətli dövrdə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi variantlarından biri sayılır. Kreditin alıcıları kimi hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar çıxış edə bilirlər. Kredit birdəfəlik kredit formasında, kredit xətti və təzələnən kredit xətti formasında təqdim oluna bilər.

İpoteka daşınmaz əmlakın girov qoyulması ilə öhdəliklərin təmin edilmə metodudur. O, icarə haqqının ipoteka krediti üzrə faiz formasında tam və ya qismən ödənilməsinə nəzərdə tutur. İpoteka iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə kapital qoyuluşlarının daxil olmasının mühüm kanallarındandır. İpoteka kreditinin tətbiq olunmasının zəruriliyi aşağıdakılarla izah oluna bilər: sosial problemlər əhəmiyyətli dərəcədə yüngülləşdirilir: ipoteka tikinti sənayesinin, daşınmaz əmlak bazarının inkişafı və iqtisadiyyatın investisiyalaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradır. Təşkilat planında girov üsulu ilə kreditləşmə investisiya və kommersiya layihələrinin bir – birilə bağlı elementlərini həyata keçirməyi özündə cəmləşdirir. Beləliklə, kreditləşmə şərtləri hüquqi və metodiki təminatı ilə, tələb və təkliflərdən, ipoteka krediti bazarının iştirakçılarından, ipoteka kreditinin verilməsi prosesinin koordinasiyasından, kredit üzrə faizlərin ödənilməsinə nəzarətdən və s. asılıdır.

Maliyyələşmənin əsas üsulu faktoring sayılır. Faktoring elə bir sövdələşməni təmsil edir ki, bu zaman bank müştəridən, onun ödəniş üçün öz ödəyicilərinə təqdim etdiyi ödəniş tələbnamələrini alır. Ödəniş tələbnamələrinin alışı diskont vasitəsilə həyata keçirilir. Faktoringdən istifadəyə görə haqq yalnız diskont şəklində müəyyən edilir. Bu onu göstərir ki, bankın mükafatlandırılması faktoringin verilməsi anında müəyyən edilir və qaytarma müddətindən asılı deyildir.

Kiçik və orta müəssisələrin istehsal fondlarının təzələnməsinə olan tələbat, kifayət qədər m aliyyələşdirmənin və ənənəvi investisiya formalarına çıxışın olması ölkəmizdə lizinq bazarının inkişafını doğuran çoxsaylı amillərdəndir. Lizinq əməliyyatları bir qayda olaraq, banklar, lizinq şirkətləri, avadanlıq istehsalı və ya satışı ilə məşğul olan şirkətlər tərəfindən maliyyələşdirilir. Dünyada lizinq əməliyyatlarının 80%-i kreditlər hesabına maliyyələşdirilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə lizinq şirkətləri açıq bazarda və ya depozitlər hesabına maliyyə əldə edirlər, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə lizinq əməliyyatları əsasən banklar tərəfindən yaradılmış lizinq şirkətlərinə verilən kreditlər və ya beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir.

Bazar yönümlü iqtisadiyyatda dayanıqlı iqtisadi fəaliyyətin təşkilinin və sərbəst pul vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinin daha mühüm ünsürlərindən biri maliyyə resurslarının idarə edilməsinin elə bir sisteminin qurulması sayılır ki, bu sistem gələcəkdə ən yaxşı son iqtisadi (maliyyə) və investisiya nəticələrinin (mənfəətin, gəlirin) alınmasını təmin etsin. Bu istiqamətdə də investisiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələrinin düzgün seçilməsi və səmərəli təşkili mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Səriyyə Tağızadə
baş müəllim
Rövşən Mustafayev
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
sariyyatagizade@gmail.com
rovsen1728@gmail.com

Müasir şəraitdə biznes sferasında mühasibat uçotunun problemləri

Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycanda iqtisadi inkişafın möhkəm təməli Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin idarəçilik məharəti, gərgin və yorulmaz əməyi nəticəsində qoyulmuşdur. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu iqtisadi siyasət sayəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında yenidən qurulmuş, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində böyük nailiyyətlər əldə olunmuş, makroiqtisadi sabitlik möhkəmləndirilmiş, iqtisadiyyatın tarazlı inkişafı təmin olunmuşdur. Mərhələ-mərhələ həyata keçirilən özəlləşdirilmə prosesi kiçik, orta və iri sahibkarlığın inkişafına, həmçinin, iqtisadiyyatın tənəzzülə uğramış sahələrinə sərmayə qoyuluşu üçün münbit şərait yaratdı.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş inkişaf strategiyasının bu gün Möhtərəm Prezidentimiz Cənab İlham Əliyev tərəfindən böyük uğurla həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Bunun da nəticəsində bu gün dünya dövlətləri arasında Azərbaycan ən yüksək inkişaf sürətinə malikdir. Artıq əsas Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və çoxlarının əfsanə kimi qəbul etdiyi global iqtisadi layihələr reallığa çevrilmişdir. Respublikamızda müşahidə olunan sürətli iqtisadi artım təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun aparılmasının təkmilləşdirilməsini tələb edirdi. Həmçinin ölkə rəhbərliyinin respublikamızda mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlar əsasında inkişaf etdirilməsi və maliyyə hesabatlarında şəffaflığın təmin edilməsi sahəsində verdiyi tapşırıqlar 2004-cü ildə mövcud olan və sovet dövrünün əsas prinsiplərini özündə əks etdirən və zamanın tələblərinə cavab verməyən mühasibat uçotu haqqında Qanunda əsaslı dəyişikliklərin aparılmasını tələb edirdi.

Yeni sistemin prinsiplərinə əsaslanan mühasibat uçotu - təsərrüfat subyektlərinin bütün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin pul ifadəsində, fasiləsiz, başdan-başa, sənədləşdirilmiş və mühasibat yazılışlarında ikili yazılış üsulu ilə qaydaya salınması sistemini özündə əks etdirir.

Müasir şəraitdə biznes sferasında mühasibat uçotu maliyyə xarakterli iqtisadi hadisələrin qeydiyyatdan keçirilib təsnifləşdirilməsi və hesabat şəklinə gətirilərək təqdim olunması və təhlilini öyrənən bir elm sahəsidir. Bu sahə daima təkmilləşdirilməklə bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkə iqtisadiyyatının formalaşması, sahibkarlığın inkişafı və idarəetmə sistemində mühüm amilə çevrilmişdir. Müəssisənin idarə edilməsində mühasibat uçotunun informasiyalarından daha səmərəli istifadə edə bilmək üçün mühasibat uçotunun qabaqcıl uçot metodlarından, mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarından istifadə olunması, uçot əməliyyatlarının kompüterləşməsi istiqamətində ətraflı iş aparılması günün vacib məsələsidir.

Mühasibat uçotunun yeni prinsiplərinin müəyyən edilməsi məqsədilə 29 iyun 2004-cü il tarixdə "Mühasibat uçotu haqqında" 716-IIQ sayılı Azərbaycan Respublikasının Qanunu təsdiq edildi. Bu Qanun mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər, habelə hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər tərəfindən mühasibat uçotunun təşkili və aparılması, o cümlədən maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi qaydalarını müəyyən etdi.

Müasir biznesin idarə olunması üçün informasiya texnologiyaları sahəsində müasir nailiyyətlərin tətbiqi, idarə olunan proseslər haqqında informasiyanın vaxtında və dolğunluğunun təmin olunmasına imkan yaradır, proseslərin daha dərinlən təhlilinə, modelləşdirilməsinə və onların inkişafının proqnozlaşdırılmasına imkan verir.

Müasir dövrdə iqtisadi informasiyanın işlənməsində xüsusi komputer texnologiyalarından geniş istifadə olunur. Bu əsasən idarəetmənin operativliyinin artması və informasiyanın çoxalması ilə əlaqədardır. İndi dünyada elə bir idarəetmə sahəsi tapılmaz ki, informasiyanın işlənməsində komputer texnologiyası tətbiq olunmasın.

Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasından istifadənin üstünlüklərinə baxmayaraq, onun bilavasitə müəssisə çərçivəsində istifadə edilməsinin aşağıdakı problemləri mövcuddur:

1. Müəssisənin əsas biznes proseslərini müəyyən etməklə avtomatlaşdırma məsələlərinin müəyyən edilməsi;
2. Mühasibat uçotu sahəsində baş verən dəyişikliklərin vəziyyəti;
3. Kadr problemi;
4. Müəssisənin əsas biznes proseslərilə bağlı mövcud məlumatların yeni sistmə işlənməsi.

Bütün bu problemlər mühasibat uçotunun aparılması üçün avtomatlaşdırılmış sistemin tətbiqinə çəkilən xərclərin artmasına və onun tətbiqindən iqtisadi effektin olmamasına səbəb ola bilər.

Müasir şəraitdə mühasibat uçotunun aparılmasını informasiya texnologiyalarından istifadə etmədən təsəvvür etmək mümkün deyil. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı ilə yeni imkanlar, eyni zamanda, mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasının yeni problemləri meydana çıxır ki, bu da öz həllini tələb edir.

Mühasibat uçotu üzrə informasiya texnologiyalarının inkişafı mühasibin işinin effektivliyinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarətin yaxşılaşmasına imkan yaradır.

Təranə Musayeva
fizika-riyaziyyat elmlər namizədi
Aytac Şükürova
Elnarə Vahidova
Bakı Dövlət Universiteti
tarana.musayeva@gmail.com
aytac.shukurova@inbox.ru
elnarevahidova2020@gmail.com

Sığorta bazarının investisiya fəaliyyətinə dövlət nəzarəti

Ölkəmizin sığorta sektorunda son illər ərzində böyük islahatlar keçirilərək önəmli inkişafa nail olunmuşdur. Sığorta bazarında artan rəqabət fonunda sığortaçılarından öz fəaliyyətlərinin iqtisadi səmərəliliyini artırmaq və daxili prosesləri optimallaşdırmaqla yüksək keyfiyyətli xidmətlər göstərmək tələb olunur. Belə bir xidməti təşkil edə bilmək üçün sığorta şirkətləri sağlam sığorta portfelinə sahib olmaqla yanaşı, həm də ciddi düşünülmüş investisiya fəaliyyət istiqamətini də planlamalıdırlar. Belə ki, həyata keçirdikləri fəaliyyətin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, sığorta şirkətlərində iri həcmli maliyyə axınları nəticəsində kifayət qədər böyük vəsaitlər toplanır. Bu vəsaitlərin düzgün idarə olunması, şirkətin ümumi maliyyə sabitliyinə və şirkətin biznesini təhdid edən risklərin minimuma endirilməsi ilə, müştəriləri qarşısında öhdəliklərin vaxtında və tam yerinə yetirilməsinə müsbət mənada ciddi təsir göstərir.

Müasir dövrdə sığorta şirkətləri birbaşa məhsul satışından əldə etdikləri texniki gəlirlərlə yanaşı, həm də sığorta haqlarından formalaşan maliyyə fondlarının səmərəli şəkildə investisiyaya yönəldilməsindən də böyük gəlirlər əldə edə bilirlər. Bəzi dövrlərdə investisiya gəlirləri həcm etibarı ilə birbaşa məhsul satışından əldə olunan gəlirlərdən daha artıq ola bilər. Toplanmış maliyyə vəsaitlərini düzgün investisiya edə bilən şirkətlər hətta təklif etdikləri sığorta məhsullarının

qiymətlərində belə müştərilərinə bazarda formalaşan qiymətlərə nəzərən daha aşağı qiymətlər verməklə rəqabət qabiliyyətlərini yüksəldə bilirlər.

Lakin sığorta şirkətləri əllərində toplanan maliyyə vəsaitlərinin investisiyaya yönəldilməsi zamanı, bu investisiyadan gələn gəlirlərin maksimum olmasını təmin etməklə yanaşı, həm də həmin maliyyə qoyuluşlarının likvidliyinə, yəni investisiyaların lazım gəldikdə dərhal nəgd pul vəsaitinə çevrilə bilmə imkanının təmin olunmasına, təhlükəsizliyinə, başqa sözlə, investisiya qoyuluşlarının yönəldildiyi bankların və digər maliyyə institutlarının dayanıqlılığına, bazarda qiymət dalğalanmalarının təsiri nəticəsində maliyyə zərərləri ilə qarşılaşma risklərini azaltmaq məqsədilə investisiya istiqamətlərinin çoxşaxəliliyinə, ölkədəki real və proqnozlaşdırılan inflyasiya nisbəti nəzərə alınmaqla ümumi iqtisadi vəziyyətə diqqət yetirməli, və ən əsası, dövlət tərəfindən sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətini müəyyən edən və tənzimləyən normativ hüquqi aktların və digər qanunvericilik qaydalarının çərçivəsindən kənara çıxmamalıdır.

İstənilən ölkədə fəaliyyət göstərən maliyyə sektorunun hüquqi şəxsləri olan banklar, sığorta şirkətləri və digər institusional quruluşlarda meydana gələcək maliyyə problemləri yalnız o quruluşun kapital sahiblərinin deyil, ümumilikdə ölkə cəmiyyətinin, və ya onun bir hissəsinin probleminə çevrilə bilər. Bu səbəbdən həmin quruluşların maliyyə sabitliyinə nəzarət etmək, dövlət və ümumilikdə cəmiyyətin rifahı namunə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizdə sığorta şirkətlərinin ümumi fəaliyyətinə, o cümlədən, investisiya fəaliyyətinə nəzarət Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən həyata keçirilir. Sığorta bazarının ümumi dayanıqlığını təmin etmək məqsədilə, Mərkəzi Bank bir sıra təlimatlar, normativ hüquqi aktlar işləyib hazırlayır, o cümlədən, sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyəti ilə bağlı da qaydaları və təlimatları müəyyənləşdirir, sığorta şirkətlərində toplanan maliyyə vəsaitlərinin bu şirkətlərin Sığorta ehtiyatlarını və Məcmu kapitalını təmin edən hissəsinin hansı investisiyalara və hansı həcmdə yönəldilə biləcəyini tənzimləyir. Bu məqsədlə, Mərkəzi Bank sığorta şirkətlərinin investisiyaya yönəldikləri maliyyə qoyuluşlarına xüsusi əmsallar və diversifikasiya faizləri tətbiq edir. Bundan başqa, sığorta şirkətlərinin maliyyə vəsaitlərinin investisiya olunduğu Banklar da reyting əmsallarına görə təsnif olunur və bu banklara yönəldilən maliyyə qoyuluşları da reytinglərə uyğun əmsallar əsasında qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı 25 oktyabr 2023-cü il tarixdə ölkədə sığortaçıların investisiya əməliyyatları ilə bağlı yeni qaydanı təsdiqləyib. Qayda sığortaçının öz vəsaitlərinin, həmçinin sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərinin investisiyaya yönəldilməsini və məcmu kapitalının hesablanması zamanı nəzərə alınmalı olan yeni əmsallar və diversifikasiya faizlərini müəyyən edir. Aşağıda Sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərin ifadə olunduğu və sığortaçının Məcmu kapitalının hesablanması məqsədilə onun öz vəsaitinin ifadə olunduğu bəzi geniş yayılan aktivlərin balans dəyərlərinə tətbiq edilən əmsalları təqdim edirik:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət qiymətli kağızları – 100%;
- minimum 2-ci kredit reyting qrupuna daxil olan xarici ölkələrin dövlət qiymətli kağızları – 100%;
- 2-ci kredit reyting qrupundan aşağı kredit reyting qrupuna daxil olan xarici ölkələrin dövlət qiymətli kağızları – 0%;
- Azərbaycan Respublikasının kredit reytingindən maksimum 5 pillə aşağı olan banklarda açılmış bank hesablarındakı pul vəsaitləri – 100%;
- ölkə kredit reytingindən 6 pillə və daha aşağı olan və ya kredit reytinginə malik olmayan banklarda açılmış bank hesablarındakı pul vəsaitləri – 80%;
- Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarda yerləşən minimum 2-ci kredit reyting qrupuna daxil olan banklarda açılmış bank hesablarındakı pul vəsaitləri – 100%;
- 2-ci kredit reyting qrupundan aşağı kredit reyting qrupuna daxil olan xarici banklarda açılmış bank hesablarındakı pul vəsaitləri – 0%;
- Daşınmaz əmlakın balans dəyəri – 70%;
- minimum 2-ci kredit reyting qrupuna daxil olan çoxtərəfli inkişaf bankları tərəfindən buraxılan qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 100%;

- 2-ci kredit reyting qrupundan aşağı kredit reyting qrupuna daxil olan çoxtərəfli inkişaf bankları tərəfindən buraxılan qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 0%;
- yerli hüquqi şəxslər tərəfindən buraxılan dövlət zəmanəti ilə təmin olunan qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 100%;
- Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu tərəfindən buraxılan ipoteka istiqrazları – 100%;
- hüquqi şəxslər tərəfindən buraxılan qeyri-dövlət qiymətli kağızlarının Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu tərəfindən təmin olunan hissəsi – 100%;
- ölkə kredit reytingindən maksimum 2 pillə aşağı olan əlaqəli şəxs olan hüquqi şəxslər tərəfindən buraxılan Bakı Fond Birjasının listingində olan qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 60%;
- ölkə kredit reytingindən 3 pillə və daha aşağı olan və ya kredit reytingi olmayan əlaqəli şəxs olan hüquqi şəxslər tərəfindən buraxılan Bakı Fond Birjasının listingində olan qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 40%;
- ölkə kredit reytingindən maksimum 2 pillə aşağı olan əlaqəli şəxs olmayan hüquqi şəxslər tərəfindən buraxılan Bakı Fond Birjasının listingində olan qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 80%;
- ölkə kredit reytingindən 3 pillə və daha aşağı olan və ya kredit reytingi olmayan əlaqəli şəxs olmayan hüquqi şəxslər tərəfindən buraxılan Bakı Fond Birjasının listingində olan qeyri-dövlət qiymətli kağızları – 60%.

Bundan əlavə, Sığorta ehtiyatlarını təmin edən vəsaitlərdə sığorta və təkrarsığorta müqavilələri üzrə alınmalı olan sığorta və təkrarsığorta haqları da müəyyən əmsallarla nəzərə alınır: hesabat tarixinə ödəmə vaxtı 30 gün müddətinə qədər gecikdirilmiş sığorta və təkrarsığorta haqları – 100%; hesabat tarixinə ödəmə vaxtı 31–45 gün müddətində gecikdirilmiş sığorta və təkrarsığorta haqları – 80%; hesabat tarixinə ödəmə vaxtı 45 gündən artıq müddətə gecikdirilmiş sığorta və təkrarsığorta haqları – 0%; Sığorta ehtiyatlarında təkrarsığortaçıların payı – 100%.

Sığorta ehtiyatlarını və sığortaçının Məcmu kapitalını təmin edən vəsaitlərin məcmu məbləğinin hesablanması zamanı həmin vəsaitlərin ifadə olunduğu aktivlərin balans dəyərlərinə yuxarıda göstərilmiş əmsallar tətbiq edildikdən sonra alınan məbləğlərin müəyyən diversifikasiya normativlərinə cavab verən hissəsi qəbul edilir. Bu zaman yenə də Azərbaycan Respublikasının dövlət qiymətli kağızlarına və yüksək reytingə malik maliyyə qoyuluşlarına daha böyük üstünlük verilir, digər tərəfdən, hər hansı bir bankda vəsaitlərin müəyyən faiz dərəcələrindən çox olmamaq şərtlə investisiya olunmasına ciddi nəzarət mexanizmləri tətbiq olunur.

Turanə Əhmədova
dösent
Əsab Əsədzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
asadzada7739@mail.ru
muradmemmedov817@mail.ru

Heydər Əliyevin milli iqtisadiyyatda xidmət sahələrinin inkişafına verdiyi tövhlər

Müasir iqtisadiyyatda və ya təsərrüfatçılıqda xidmətlərin sistem yaradan kateqoriya kimi rolu əhəmiyyətli və çoxşaxəlidir. Xidmətlər qlobal iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilərək müasir həyatın müxtəlif aspektlərinə dərin təsir göstərmişdir. Bu müxtəlifliyə turizm, maliyyə, səhiyyə, təhsil, informasiya texnologiyaları, əyləncə və s. misal göstərmək olar. Xidmətlərin müxtəlifliyə malik olması, müxtəlif mənşəli və ixtisasa malik şəxslər üçün iş variantları təqdim edir. Xidmətlər sektoru fərdlər və ev təsərrüfatları üçün gəlirin yaradılmasına əhəmiyyətli dərəcədə tövhə verir. Xidmətlərdə məşğulluq tez-tez sabit gəlir axını təmin edir, insanlara ailələrini dolandırmaq, təhsilə sərmayə qoymaq və həyat standartlarını yaxşılaşdırmaq imkanı verir.

İxracat və istehsalat üstünlüyünü qoruyub saxlamaqla xidmətlər təsir etdiyi sektorlarda nisbi qiymətlərdə dəyişikliklər edə bilmə qabiliyyətinə malikdir. Belə olduqda həmin sektorlarla əlaqəli aşağıda qeyd olunmuş sahələrinin qərarlarına təsir göstərə bilər:

- məşğulluq;
- ticarət;
- istehsal;
- investisiya;
- istehlak.

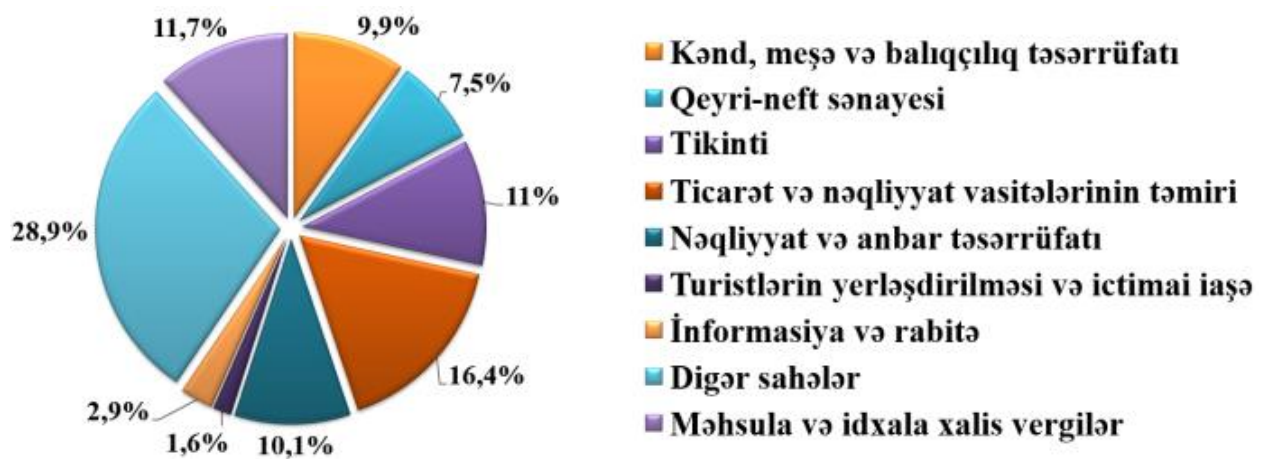
İqtisadiyyatda xidmətlərin keyfiyyətinin həm təkmilləşdirilməsi, həm də yaxşılaşdırılması üçün yüksək məhsuldarlığa və əlavə dəyərə malik sektorlarda üstünlük təşkil edən və bir sıra iqtisadi dəyişiklikləri dəstəkləyən müxtəlif stimullaşdırıcı siyasət və qaydaların təşkili və onların təmin olunması tələb olunur. Ölkəmiz üçün də, milli iqtisadiyyatda xidmət sahələrinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üçün ümummilli lider Heydər Əliyevin verdiyi tövhələrin böyük rolu olmuşdur. Öz xalqını daim düşünən Heydər Əliyev, xalqının rifah halının yaxşılaşdırılması yolunda xidmət sahələrində stimullaşdırıcı siyasətlər aparmışdır.

Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən etibarən əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması fonunda əsasən maddi xidmələrin, sosial-mədəni xidmələrin yaxşılaşdırılmasını sosial-iqtisadi inkişafın başlıca məqsədi kimi müəyyənləşdirmişdi. Sosial xidmətlərin bərpa olunması da onun hakimiyyəti dövründə həyata keçirdiyi siyasətlərdən biri idi.

1995-2003- cü illər ərzində xidmət sahələrində və təsərrüfatda görülmən işlər nəticəsində ümumi daxili məhsul 1,7 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3,9 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, iqtisadiyyatda məşğul olanların orta aylıq əmək haqqı 6,2 dəfə artmışdır. Heydər Əliyev Azərbaycanı davamlı iqtisadi inkişafa aparan strategiyanın banisidir.

Əsası qoyulmuş uğurlu strategiya Respublika Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir, bunun nəticəsi olaraq xidmət sahələri yüksək artım tempi ilə inkişaf edir.

2020-ci il üzrə qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə bölgüsü aşağıdakı şəkildə əks olunmuşdur. (şəkil. 1)

Şəkil 1. 2020-ci il üzrə qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə bölgüsü.

Ülvi Quliyev
 dosent
Aydan Məmmədzadə
 magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
 guliyev.ulvi@gmail.com

Maliyyə hesabatının beynəlxalq və milli standartları əsasında vergi uçotunun funksiyaları

Vergi uçotu-vergi bazasının və həmin verginin məbləğinin hesablanması ilə bağlı təsərrüfat əməliyyatlarının tam, fasiləsiz və sənədlə rəsmiyyətə salınmış uçotunu aparmaqla konkret vergi üzrə vergi bazasının formalaşması haqda informasiyaların pul ifadəsilə toplanmasının, qeydiyyatı alınmasının və ümumiləşdirilməsinin nizama salınmış sistemidir.

Verginin ayrı-ayrı növlərinin uçotu və onların hesablanması Azərbaycan Respublikasının 11 iyul 2000-ci il 905-İQ №-li Qanunu ilə təsdiq edilmiş Vergi Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

Vergi uçotu mühasibat uçotunun tərkib hissəsi olmaqla vergiyə cəlb olunma və vergi hesabatı tərtib etmək məqsədi ilə mühasibat qaydasında rəsmiyyətə salınması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bununla birlikdə vergi uçotu vergi bazasının düzgün müəyyən edilməsi məqsədilə müstəqil, yaxud mühasibat uçotu məlumatlarında zəruri düzəliş hesablamaları aparmaq hüququna malikdir.

Düzəliş hesablamaları qeyri-sistemli qaydada, yəni hesablama yolu ilə alınan düzəlişləri mühasibat uçotunda əks etdirməklə yerinə yetirilir. Bu vergi hesablaması, cədvəl, yaxud vergi kartları kimi təqdim edilən informasiyaların sistemləşdirilməsi və toplanması üçün nəzərdə tutulan vergi registrlərinin işlənməsinə və təsdiq edilməsinə şərait yaradır.

Vergi uçotunun mühasibat uçotundan əsas fərqi ondan ibarətdir ki, vergi uçotunun aparılması sistemi vergi ödəyicisinin özü tərəfindən müəyyən edilir. Mühasibat və vergi uçotunun oxşar cəhətlərinə isə adətən aşağıdakılar aid edilir:

Müxtəlif ölkələrin uçot sistemlərinin təhlili göstərir ki, ənənəvi olaraq mühasibat və vergi uçotu sistemlərinin iki əsas modeli tətbiq edilir.

Bu modellərdən birincisi Avropa modeli adlandırılır. Uçot sistemini Avropa modelinə uyğun şəkildə quran ölkələrdə mühasibat və vergi uçotunun göstəriciləri bir-birindən fərqlənmir. Bu modelə əsasən, mühasibat uçotu həm də fiskal uçot vəzifələrini yerinə yetirir. Avropa modeli ilkin olaraq XIX əsrdə Prussiyada yaradılmışdır. Göstərilən modelin əsas xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, maliyyə hesabatları ilk növbədə dövlət vergi orqanlarının məqsədləri üçün

tərtib olunur. Birinci modelə Almanıyanın, İsveçin, Belçikanın, İspanıyanın, İtaliyanın, İsveçrənin və Avropanın bəzi digər ölkələrinin uçot sistemləri aid edilir. Uçot sisteminin ikinci modeli ingilis-sakson modeli adlandırılır. Bu model mühasibat və vergi uçotunun müstəqil və fərqli uçot sistemlərini nəzərdə tutur.

İkinci modelin konsepsiyası ilkin olaraq Böyük Britaniyada yaradılmışdır. Onun əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, mühasibat uçotu ilə müəyyən edilmiş balans mənfəəti vergitutma məqsədləri üçün müəyyən edilən mənfəətdən fərqlənir. İngilis-sakson modelinə ABŞ-ın, Böyük Britaniyanın, Avstriyanın, Kanadanın, Niderlandın və bir sıra digər dövlətlərin uçot sistemləri aid edilir. Azərbaycanda tətbiq olunan uçot sistemi isə ingilis-sakson modelinə daha uyğun gəlir. Belə ki, mühasibat uçotunun qaydalarına əsasən hesablanan balans mənfəəti vergi qanunvericilənə uyğun qaydada müəyyən olunan mənfəətdən fərqlənir. Bu fərqi yaranması müəssisənin mənfəətinin vergitutma məqsədləri üçün məbləğinin müəyyən olunmasını tənzimləyən normaları əks etdirən “Müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbulu ilə bağlı olmuşdur. Müəssisənin balans mənfəətinin hesablanması qaydasının onun mənfəətinin vergitutma məqsədləri üçün müəyyən olunması qaydasından fərqləndirilməsinə əsas verən normalar Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində də öz əksini tapmışdır. Bunlara gəlirdən çıxılmasına icazə verilən xərclərin növlərinin müəyyən edilməsini, bəzi gəlirdən çıxılan xərclərə məhdudiyyətin qoyulmasını, bazar qiymətlərinin tətbiqini və s. bu kimi məsələləri tənzimləyən normaları aid etmək olar.

Mühasibat və vergi uçotu arasındakı fərq olmasına baxmayaraq, bir çox təsərrüfat subyektləri uçotunu yalnız vergi məqsədlərinə uyğun qururlar. Mühasibat işinin təşkili məqsədilə vergi qanunvericiliyinin tələblərinə uyğunlaşdırılmış uçotun qurulması və maliyyə hesabatlarının hazırlanması təsərrüfat subyektinin real maliyyə vəziyyətini (xalis aktivlərini) təhrif edə bilər. Ona görə də müəssisələrdə uçotun mühasibat və vergi məqsədləri üzrə siyasəti bir-birindən fərqləndirilməlidir. Burada maraqlı olan “fərq” anlayışıdır. Aydındır ki, təsərrüfat subyektində baş verən təsərrüfat əməliyyatları və bu əməliyyatların pulla, həmçinin miqdar və digər zəruri göstəricilərlə ifadəsi uçotda əks etdirilir. Lakin elə təsərrüfat əməliyyatları vardır ki, onlar mühasibat uçotunda nəzərə alınır, vergi uçotunda isə nəzərə alınmır və ya əksinə. Məsələn, sadə formada desək, hər hansı əməliyyat üzrə hesablanmış gəlir vergi uçotunda gəlirə aid edilir, mühasibat uçotunda isə gəlirə aid edilmir. Yaxud da hər hansı xərc mühasibat uçotunda nəzərə alınır (tanınır), vergi uçotunda isə nəzərə alınmır. Deməli, bir məbləğ uçotun birində tanınır, digərində isə tanınmır və bununla da gəlirlərdə və ya xərclərdə fərqli məbləğlər yaranır.

Məlumdur ki, mühasibat uçotu və vergi uçotu arasındakı fərqlər daimi və müvəqqəti ola bilər.

Daimi fərqlər - bəzi gəlir və ya xərc məbləğlərinin maliyyə hesabatları məqsədləri üçün (mühasibat uçotunda) tanındığı halda vergi məqsədləri üçün (vergi uçotunda) heç vaxt tanınmadığına (nəzərə alınmadığına) görə yaranan fərq məbləğləridir. Daimi fərqlərin də yaranmasına səbəb, müvəqqəti fərqlərdə olduğu kimi, Vergi Məcəlləsinin müddələrinin tələbləridir.

Mühasibat uçotu ilə vergi uçotu arasında müvəqqəti fərqlər hər bir uçotda gəlir və ya xərc maddələrinin müxtəlif hesabat dövrlərində tanınmasını tələb edən fərqli qaydalardan istifadə edildiyinə görə meydana gəlir. Fərq ona görə müvəqqəti adlanır ki, bir hesabat dövründə yaranan fərq vaxt keçdikcə növbəti hesabat dövrlərində aradan qalxacaqdır.

Maliyyə hesabatının beynəlxalq və milli standartları əsasında vergi uçotunun funksiyaları aşağıdakı kimidir:

- ödəyicilərin vergi öhdəliklərini düzgün müəyyən etmək üçün zəruri ilk informasiyaları toplamaq və onları təyin edilmiş qaydada qeydə almaq;
- ilk vergi informasiyalarını mühasibat və vergi registrlərində və mühasibat uçotunun hesablarında vaxtlı-vaxtında əks etdirmək;
- vergiödəyicisinin vergi öhdəliklərinin səviyyəsini düzgün müəyyən etmək;
- düzgün və dəqiq vergi hesabatını formalaşdırmaq;
- vergi informasiyasının və vergi hesabatının formalaşdırılması üzərində nəzarət aparmaq.

Beləliklə, vergi uçotu mühasibat uçotunun tərkib hissəsi kimi qalmaqla vergi öhdəliklərinin düzgün, obyektiv hesablanması və təşkilatın vergi hesabatının tərtib edilməsi üçün zəruri maliyyə informasiyalarının toplanması, qeydə alınması və işlənməsi kimi işlərin yerinə yetirilməsini özündə əks etdirir.

Ülvi Quliyev
dosent
Lalə Əhmədli
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
guliyev.ulvi@gmail.com
lalrhimli@gmail.com

Müasir dövrdə əməkhaqqı uçotunun təkmilləşdirilməsi prosesində yaranan ziddiyyətlər və onun həlli yolları

Əməyin ödənilməsi və onun düzgün təşkili istehsalın inkişaf etdirilməsinin mühüm stimulu və əhalinin gəlirlərinin artırılmasının başlıca mənbəyidir. Əhalinin gəlirlərinin əsasını təşkil edən əməkhaqqı ölkə üzrə elə təşkil edilməlidir ki, cəmiyyət üzvləri arasında ayrı-seçkiliyə yol verməmək şərtilə, əməkhaqqının təkrar istehsaledici, stimullaşdırıcı və nizamlayıcı funksiyalarının reallaşdırılmasını təmin etmiş olsun.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra, ölkədə əməyin vahid sistem əsasında ödənilməsinin təşkili, onun qarşısında duran ciddi və çətin məsələlərdən biri olmuşdur.

Əməyin ödənilməsi sahəsində baş verən bu dəyişikliklər göstərir ki, respublikamızda əməkhaqqı sisteminin bazar münasibətlərinin tələblərinə müvafiq olaraq təkmilləşdirilməsi prosesi davam edir və yaxın gələcəkdə də bu cür dəyişikliklərin baş verməsi labüddür. Bu baxımdan, son illərdə ölkədə və ayrı-ayrı birliklərdə və müəssisələrdə baş verən dəyişikliklərin öyrənilməsi və düzgün qiymətləndirilməsi əmək haqqı sisteminin təkmilləşdirilməsi və əməkhaqqı fondundan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əmək haqqının təhlili aparılarkən bir neçə əsas məqsəd müəyyən edilə bilər:

- Birincisi, əmək haqqı dərəcələrinin ümumi səviyyəsinin müəyyən edilməsi mexanizmi tapılır;
- İkincisi, konkret bazar segmentlərində bu dərəcələrin necə müəyyən ediləcəyi göstərilir;
- Üçüncüsü, əmək haqqının səviyyəsi və strukturunda həmkarlar ittifaqlarının rolunun təhlili aparılır.

Bundan əlavə, minimum əmək haqqının iqtisadi effektini öyrənməyə və ölkənin müxtəlif regionlarında əmək haqqının differensiasiyasını izah etmək tələb olunur

Əmək haqqının mahiyyətini, əmək və əmək haqqı uçotunun təkmilləşdirilməsi prosesində yaranan ziddiyyətləri və problemləri düzgün başa düşmək üçün əmək haqqının bütün funksiyalarını bütövlükdə nəzərə almaq lazımdır. Bu olduqca vacibdir, çünki praktikada tez-tez bəzi funksiyaların həddən artıq qiymətləndirilməsi və ya aşağı qiymətləndirilməsi kimi ziddiyyətləri vardır.

Müasir dövrdə əmək haqqı 4 əsas funksiyanı yerinə yetirir:

Funksiyalar	İzahatlar
Reproduktiv funksiya	Müəssisənin işçi qüvvəsinin təkrar istehsalını təmin edir
Stimullaşdırıcı (motivasiya) funksiyası	İşçilərin işə və istehsalın inkişafına marağını artırır
Sosial funksiya	Sosial ədalət prinsipi sosial funksiya vasitəsilə həyata keçirilir
Mühasibat uçotu və istehsal funksiyası	Hazır məhsulun qiymətinin müəyyən edilməsi prosesində “canlı” əməyin iştirakının dərəcəsini göstərir

Nəzərə almaq lazımdır ki, əmək haqqının təşkili prinsipləri iqtisadi qanunların fəaliyyətini əks etdirən və əmək haqqı funksiyalarının daha dolğun həyata keçirilməsinə yönəlmiş obyektiv və elmi əsaslandırılmış müddəalardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda ən vacib vəzifə stimullaşdırıcı funksiyayı gücləndirməkdir. Əmək haqqı birbaşa xərclənən əməyin səviyyəsindən asılı olduğundan, onun təşkilatın fəaliyyətinin inkişafına stimullaşdırıcı təsiri əsasdır. Müəssisə rəhbərinin bu funksiyadan düzgün istifadə etməsi əmək haqqını məhsuldarlığı artırmaq üçün əsas rıçaqlardan birinə çevirir.

Beləliklə, qeyd etmək olar ki, ölkəmizdə əmək haqqı rolu onun işçilərin əsas gəlir mənbəyi və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və istehsalın səmərəliliyinin artırılması məqsədilə işçilərin maddi həvəsləndirilməsinə əsas olmasıdır.

Ölkəmizdə əmək haqqı hesablanması 2 yerə bölünür:

1 Qeyri neft-qaz və özəl sektor

2 Dövlət və neft qaz sektoru

İcbari tibbi sığortanın regionlar üzrə tətbiqi (əmək haqqından tutulması) Nazirlər Kabinetinin 10 aprel 2020-ci il tarixli 136 nömrəli qərarına əsasən nizamlanır. Müvafiq qərarla aşağıdakı cədvəl formasında verilmişdir (cədvəl 2 və 3):

Cədvəl 2

Qeyri neft-qaz və özəl sektor	
İşçi hesabına	Şirkət hesabına
Gəlir vergisi 8000AZN əmək haqqına qədər 0 AZN 8000AZN əmək haqqından yuxarı hissənin 14%-i	Gəlir vergisi tutulmur
DSMF tutulması 200AZN əmək haqqına qədər 3% AZN, 200 AZN əmək haqqından yuxarı hissənin 10%-i	DSMF tutulması 200 AZN əmək haqqına qədər 22% AZN, 200 AZN əmək haqqından yuxarı hissənin 15%-i
İşsizlik sığortası əmək haqqının 0,5 %-i	İşsizlik sığortası Əmək haqqının 0,5 %-i
Həmkarlar ittifaqına Müəyyən %	Həmkarlar ittifaqına Müəyyən %
İcbari tibbi sığorta 8000 AZN-ə qədər 2 %, 8000 AZN-dən yuxarı hissənin 0,5%	İcbari sığorta 8000 AZN-ə qədər 2 %, 8000 AZN-dən yuxarı hissənin 0,5%

Neft-qaz və dövlət sektoru	
İşçi hesabına	Şirkət hesabına
Gəlir vergisi Əmək haqqı (vergiyə cəlb olunan) 2500AZN-ə qədər olduqda (əmək haqqı-200)*14% Əmək haqqı (vergiyə cəlb olunan) 2500 AZN-dən yuxarı olduqda 350+(əmək haqqı-2500)*25% DSMF ayırması əmək haqqının 3%-i İşsizlik sığortası 0,5% Həmkarlar ittifaqı müəyyən % İcbari tibbi sığorta 8000 AZN-ə qədər 2%, 8000 AZN-dən yuxarı hissənin 0,5%	Gəlir vergisi hesablanmır DSMF ayırması əmək haqqının 22%-i İşsizlik sığortası 0,5% Həmkarlar ittifaqı müəyyən % İcbari tibbi sığorta 8000 AZN-ə qədər 2%, 8000 AZN-dən yuxarı hissənin 0,5%

Əmək haqqından gəlir vergisi, DSMF tutulmaları, işsizlik tutulmaları, həmkarlar təşkilatına üzvlük haqqları, icbari tibbi sığortakimi 5 növ tutulmalar mövcuddur.

Hesab edirik ki, əmək haqqını uğurla tənzimləmək üçün onun funksiyalarının həm birliyindən, həm də ziddiyyətindən istifadə etmək lazımdır. Müəssisədə əmək haqqının təşkilinin dövlət siyasətinə uyğun olması üçün bəzi funksiyaları vaxtında gücləndirmək və ya digərlərini zəiflətmək lazım gəlir.

Ülvi Quliyev
dosent
Simran Həbibli
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
guliyev.ulvi@gmail.com
simranhbibli30@gmail.com

Azərbaycanın bank sektorunda daxili auditin məqsəd və vəzifələri

Bank bazarı infrastrukturunun ən vacib və zəruri elementlərindən biri də bank auditini həyata keçirən subyektlərdir. Digər nəzarət və yoxlama orqanları kimi, bu subyektlər, yəni auditor firmaları da ölkədə bank sisteminin normal fəaliyyət göstərməsi, bu sistemin maliyyə cəhətdən gücləndirilməsi, dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi, fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və dünya bank sisteminə inteqrasiya etməsini təmin edir. Bank sistemi digər sistemlərdən özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə fərqləndiyi kimi, bank auditi də özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. O, aid olduğu sistemin, bütövlükdə onun strukturlarının xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Hər bir ölkədə bank auditinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu hər şeydən əvvəl onun yaranma tarixi, kökləri, şəraiti, qanunvericilik bazası, tətbiq mexanizmi, fəaliyyət qaydaları və başqa amillərdən asılıdır.

Bank auditinin məqsədi kredit təşkilatının mühasibat (maliyyə) hesabatının düzgünlüyünün yoxlanılması, kredit təşkilatı tərəfindən aparılan əməliyyatların ölkədə qüvvədə olan qanunvericiliyin tələblərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Bu məqsədin yerinə yetirilməsi ayrı – ayrılıqda hər bir kredit təşkilatının və bütövlükdə ölkənin bank sisteminin etibarlılığının yüksəlməsi, dayanıqlığının möhkəmlənməsi, sabit fəaliyyət şəraitinin yaradılması, icra edilən əməliyyatların keyfiyyətinin və səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edir.

Azərbaycanda kredit təşkilatlarının auditi "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nın 50-ci maddəsinə əsasən həyata keçirilir. Bu maddədə göstərilir ki, kredit təşkilatının illik maliyyə - təsərrüfat fəaliyyəti ancaq onun seçdiyi, yaxud lazımi hallarda Mərkəzi Bankın təyin etdiyi auditor tərəfindən yoxlanmalı və yoxlamanın nəticələri Mərkəzi Banka bildirilməklə, Milli Bankın müəyyənləşdirdiyi forma və müddətlərdə illik balans, mənfəət və zərər barədə hesabat mətbuatda dərc etdirilməlidir.

Keçirilmə xarakterinə görə audit xarici və daxili auditə bölünür.

Kredit təşkilatında auditin daxili audit forması kredit təşkilatının özünün uyğun şöbəsi, idarəsi, bölməsi və s. tərəfindən həyata keçirilir. Onun aparılması müddətləri, qaydası, əhatə dairəsi istiqamətləri kredit təşkilatının rəhbərliyi tərəfindən müəyyən edilir. Daxili audit kredit təşkilatının öz qurumu olduğuna görə illik hesabatların dürüstlüyünü təsdiq edə bilməz. O, yalnız kredit təşkilatının rəhbərliyinin müəyyən etdiyi istiqamətlərdə məlumatlar hazırlayır.

Bank işinin və siyasətinin ümumi strateji istiqamətlərinin, o cümlədən daxili nəzarət sisteminin yaradılması və həyata keçirilməsi, habelə bank əməliyyatlarının düzgün və səmərəli aparılması üçün bankın Müşahidə şurası və İdarə Heyəti məsuliyyət daşıyır. Bankın Maliyyə-təftiş komissiyası isə bankın qanunlara, normativ aktlara, habelə bankın özünün siyasətinə və qaydalarına əməl edilməsini təhlil etmək məqsədilə, onun əməliyyatlarının müntəzəm auditinin keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır.

Daxili audit, həmçinin bank aktivlərinin təhlükəsizliyini təmin edən müvafiq nəzarət mexanizmlərinin adekvatlığını, yaxud mövcudluğunu, bankın səhmdarlara, nəzarətedici orqanlara və ictimaiyyətə təqdim etdiyi dövrü hesabatların dəqiqliyini, tamlığını və dürüstlüyünü təsdiq etməlidir.

Daxili nəzarət mexanizmləri bank fəaliyyətində potensial səhvlərin, nöqsanların və itkilərin vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınmasının, bank risklərinin minimuma endirilməsinin mühüm vasitəsidir. Daxili nəzarət mexanizmlərinin yaradılması bank əməliyyatlarının etibarlılığı, təhlükəsizliyi, səmərəliliyi və qanunvericiliyə uyğunluğunu təmin etmək üçün zəruridir.

Hər bir bank öz fəaliyyətində daxili nəzarət mexanizmlərinin adekvatlığını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı əsas prinsipləri və qaydaları rəhbər tutmalıdır:

- Mükəmməl təşkilati struktur;
- Zəruri siyasət və uçot qaydaları;
- Aktivlərin qorunması üçün tədbirlər;
- Daxili audit üzrə səmərəli proqram.

Daxili audit Müşahidə şurasının, Maliyyə-təftiş komissiyasının və İdarə Heyətinin səərəncamında olan ən səmərəli daxili nəzarət vasitəsidir. Daxili audit proqramı o zaman mükəmməl hesab edilə bilər ki, müəyyən edilmiş nəzarət mexanizmləri, əməliyyat proseduraları - qeyri-səmərəlilik, uyğunsuzluqlar, yaxud saxtakarlıq və ya qəsdən manipulyasiya nəticəsində dəyə biləcək zərərin minimuma endirilməsini təmin etsin.

Auditorun rolu əməliyyat sistemləri, prosesual nəzarət mexanizmləri və sənədləşmənin mükəmməliyi, təsirliyinin və etibarlılığının müəyyənləşdirilməsinə yönəldilmiş yoxlamalar və təhlillər aparmaq yolu ilə bankın əmlakının qorunmasına kömək göstərməkdir. Səmərəli audit zəruri nəzarət atmosferi yaradır, bank əməliyyatlarının dəqiqliyinə və etibarlılığına xidmət göstərir.

Daxili auditin bu qaydalarla müəyyən olunmuş məqsəd və vəzifələri, bankın Maliyyə-təftiş komissiyasının qanunvericiliklə ona həvalə edilmiş səlahiyyətlərinin icrasını istisna etmir. Maliyyə-təftiş komissiyası öz vəzifə və səlahiyyətlərinin icrasında daxili və xarici audit yoxlamalarına əsaslanmalıdır.

Auditin məqsəd və vəzifələri ilk növbədə aşağıdakılardan ibarətdir:

- bankın ayrı-ayrı əməkdaşları və struktur bölmələrinin icra etdiyi əməliyyatların qanunvericiliyə, normativ aktlara və daxili sənədlərə uyğunluğunu müəyyən etmək məqsədilə, mütəmadi olaraq yoxlamaların aparılmasını təmin etmək;
- bankın əməkdaşları tərəfindən qanunvericiliyin, normativ aktların, təlimatların, daxili sənədlərin, peşə etikası standartlarının tələblərinin pozulması faktlarını tədqiq etmək, uyğunsuzluqları, yaxud saxtakarlıq əlamətlərini aşkara çıxarmaq;

- aşkar edilmiş nöqsanların aradan qaldırılması və buna nəzarət məqsədilə tövsiyələr işləyib hazırlamaq;
- aparılmış yoxlamaların nəticələri və aşkar edilmiş hər bir faktın müvafiq qaydada sənədləşdirilməsini təmin etmək;
- aparılmış yoxlamaların nəticələri, aşkar edilmiş yeni risklər, nöqsan və çatışmazlıqlar və onların aradan qaldırılması barədə vaxtında bank rəhbərliyinə məlumat vermək;
- bankın əməkdaşları tərəfindən qanunvericiliyin, normativ aktların, daxili sənədlərin tələblərinin öyrənilməsi üzrə işin təşkilinə nəzarət etmək;
- mühasibat uçotu və hesabat sisteminin adekvatlığını təhlil etmək;
- inzibati nəzarət mexanizmləri və qaydaların, habelə əməliyyatların səmərəliyinə qiymət vermək;
- yeni siyasət formalaşdırılarkən və köhnə siyasətə yenidən baxılarkən, yaxud yeni fəaliyyət növlərinin planlaşdırılması prosesində və onların tətbiqinin müxtəlif mərhələlərində nəzarət mexanizmlərinin mövcudluğunu təmin etmək.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, əgər bankın fəaliyyəti zamanı nəzarət mexanizmləri, əməliyyat proseduraları – qeyri-səmərəlilik, uyğunsuzluqlar, yaxud saxtakarlıq və ya qəsdən manipulyasiya nəticəsində dəyə biləcək zərər minimuma endirilə bilərsə, daxili audit proqramı mükəmməl hesab edilə bilər. Səmərəli audit bank fəaliyyətinə nəzarəti təmin edir, bank əməliyyatlarının dəqiqliyinə və etibarlılığına xidmət göstərir.

Vaqif Mustafayev
baş müəllim
Murad Təhməzov
müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
vaqif.mustafayev.1960@mail.ru
murad.tahmazov.97@mail.ru

Müasir idarəetmə sistemində daxili auditin məqsədi, rolu və vəzifələri

Daxili audit - müəssisə və təşkilatın fəaliyyətinin inkişafına yönəldilmiş risklərin idarə edilməsi, nəzarət və idarəetmənin vəziyyətinin qiymətləndirilməsinə sistemli yanaşmaqla, təşkilata öz məqsədlərinə nail olmaqda köməklik edən obyektiv, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyətdir.

İdarəetmə sistemlərində daxili auditin aparılması davamlı yaxşılaşdırmanı təmin edən ən geniş yayılmış alətlərdən biridir. Bütün beynəlxalq idarəetmə sistemi standartları (ISO 9001:2015, ISO 14001:2015, ISO 45001:2018, ISO 22000 və s.), onları tətbiq edən müəssisə və təşkilatlardan planlaşdırılmış vaxt intervalllarında idarəetmə sisteminin daxili auditinin keçirilməsini tələb edir. Beynəlxalq Audit Standartları daxili auditin risklərin idarə edilməsi, nəzarət və korporativ idarəetmə sistemlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində və təmin edilməsində əsas rol oynadığını vurğulayır.

Daxili auditin məqsədi təşkilatın bütün səviyyələrində fəaliyyətlərin səmərəliliyinin yoxlanılmasını, bu fəaliyyətlərin qanunvericiliyin, beynəlxalq standartların və təşkilatın özünün müəyyən etdiyi tələblərə uyğunluğunun qiymətləndirilməsini, eləcə də təşkilatın idarəetmə strukturlarına effektiv nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Daxili auditin təsərrüfat subyektlərinin dayanıqlığının təmin olunmasında, rəhbərliyə düzgün və vaxtında məlumat verilməsi və iqtisadi proseslərin düzgün aparılmasında, düzgün qərarların qəbul edilməsində böyük rolu vardır. Daxili audit, eyni zamanda, son illərdə bütün dünyada böyük bir problemə çevrilmiş şəffaflığın artırılmasında, korrupsiyaya qarşı mübarizədə də böyük rol oynayır.

Daxili audit müəssisə və təşkilatlarda risklərin idarə olunması, nəzarət və korporativ idarəetmə proseslərinin qiymətləndirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədlərinə sistemli və ardıcıl yanaşmanı təmin edir, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində pozuntuların aşkara çıxarılması, qeydə alınması və aradan qaldırılmasına nəzarətin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, aşkar edilmiş kənarlaşmaların səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirməklə, yoxlanılan obyektə fəaliyyətin mövcud vəziyyətini yaxşılaşdırmağa dair konkret təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasına imkan yaradır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, “Audit sisteminin beynəlxalq təcrübə və standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatında maliyyə şəffaflığını, büdcə vəsaitlərindən təyinatına uyğun istifadəni təmin etməklə, Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir”.

Daxili auditin müəssisə və təşkilatlar üçün müstəsna əhəmiyyəti vardır ki, bunlara əsasən aşağıdakıları aid etmək olar:

- idarəetmə sistemində hər hansı çatışmazlığı, zəif və güclü tərəfləri və ya təkmilləşdiriləcək sahələri müəyyən etməsi;
- rəhbərliyi şöbələrin, proseslərin müstəqil qiymətləndirilməsi ilə bağlı zəruri məlumatlarla təmin etməsi;
- təşkilatda potensial risklərin aşkar olunmasına zəmin formalaşdırması;
- düzəldici fəaliyyətləri həyata keçirməyə imkan verməsi.

Əvvəllər daxili auditin əhatə dairəsi maliyyə sənədlərinin yoxlanılması və təşkilatda fəxrdaqların və korrupsiyanın müəyyən edilməsindən ibarət idi. Ancaq bu gün rəqəmsal əsrdə daxili auditin rolu dəyişmişdir. Daxili audit rəqəmsallaşma dövründə idarəetmə, risklərin idarə edilməsi, uyğunluq, məlumatların yoxlanılması, resursların qorunması və bütün təşkilatın ümumi təhlili kimi geniş dairəni əhatə edir. Artan texnoloji tərəqqi və innovasiyalar kontekstində daxili auditdə dəyişikliklər bundan sonra da davam edəcəkdir.

Son illərdə baş verən maliyyə çətinlikləri şirkətləri resursların düzgün idarə olunmasına diqqəti artırmağa məcbur edir. Bu baxımdan “daxili audit” funksiyasına tələb artmaqda davam edir. Bu səbəbdən də daxili audit xidməti daim yenilənməli və təkmilləşərək müasir dövrün tələbinə cavab verməlidir. Hesab edirik ki, bu istiqamətdə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi prioritet təşkil edə bilər:

- illik dövrüyyə məbləğləri nəzərə alınaraq müəssisə və təşkilatlar üçün qeyd olunan prizmalardan daxili auditin tətbiqi könüllü olmaq yerinə, məcburi qaydaya keçməsi ilə müvafiq layihələrin hazırlanması;
- “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsi barədə təkliflərin işlənilib hazırlanması;
- Daxili audit standartları hazırlanan zaman iqtisadiyyat üzrə baş verən dəyişikliklərlə bağlı yerli qanunvericiliyin, normativ hüquqi aktların yenilənmiş tələbləri və bu sahədəki beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla yenilənməsi;
- müəssisə və təşkilatlarda daxili audit aparılmasına dair xüsusi proqramların hazırlanması;
- daxili audit üzrə praktik əhəmiyyətli metodik tövsiyə və şərtlərin hazırlanması;
- müasir idarəetmə şəraitində rəqəmsal daxili audit xidməti üzrə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiq edilməsi.

Gunay Guliyeva
associate professor
Ayaz Museyibov
PhD candidate
Azerbaijan State University of Economics
gunayguliyeva@unec.edu.az
rafigoglu.ayaz@gmail.com

Comprehensive review of Azerbaijan's banking sector

The Azerbaijani banking sector is distinguished by numerous strengths essential for its development and stability. The nation's robust economy, bolstered by abundant natural resources like oil and gas, has demonstrated impressive resilience and growth, thereby boosting investor trust and providing a solid base for financial activities. This economic strength is further enhanced by significant support from the government, which is actively involved in implementing reforms and regulatory modifications to promote financial stability, increase transparency, and encourage growth. A key development in this sector is the adoption of digital technologies, including online and mobile banking, which have significantly improved efficiency and customer service. Moreover, the country's move to diversify its economy away from just oil and gas is creating fresh opportunities for financing in diverse sectors, thereby reinforcing the banking industry. The sector has also become a magnet for foreign investments, attracting both capital and global expertise and practices. Situated strategically between Europe and Asia, Azerbaijan offers distinctive opportunities in regional trade and investment, thereby broadening the banking sector's influence. Additionally, there is a concerted effort by the government and regulatory bodies to enhance the regulatory framework, a vital aspect for risk management and financial stability. The expansion of the small and medium-sized enterprise (SME) sector in Azerbaijan is also opening up new possibilities for banks to grow their lending portfolios and design financial products specifically suited for these businesses. Together, these elements solidify the Azerbaijani banking sector's position as a dynamic and resilient part of the country's economy, well-equipped to tackle future challenges.

The financial sector in Azerbaijan is instrumental in advancing sustainable development aligned with the UN's Sustainable Development Goals (SDGs). By equipping individuals with business and professional skills, financial institutions are enhancing education quality and employability (SDG 4 and 8). They promote gender equality (SDG 5) through equal access to financial services, empowering women economically. Investments in water-efficient businesses address water scarcity issues (SDG 6). Moreover, the sector supports resilient infrastructure and sustainable industrialization (SDG 9) through technological innovations like mobile payment services, extending banking to underdeveloped areas, and fostering local entrepreneurship.

The Azerbaijani banking sector is underpinned by a strong savings culture, as demonstrated by a deposit portfolio that equals 29% of the GDP. This significant figure reflects the high level of trust that the populace places in financial institutions and underscores the stability of the banking industry. These deposits form a solid foundation that can be leveraged to extend more credit within the economy. These numbers underscore the sector's financial viability and its capability to support sustained economic development through reinvestment and strategic growth initiatives.

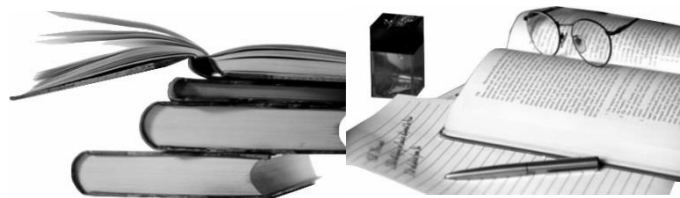
The finance sector's approach to credit allocation is characterized by prudence, with the total loan portfolio constituting 18% of the GDP as of 9 months of 2023. The modest degree of financial penetration suggests a considerable portion of the Azerbaijani market remains untapped. Credit distribution is mainly household-focused, with personal and mortgage loans forming the bulk of the portfolio. This conservative approach may be reflective of a broader risk management strategy. A loan to deposit ratio of about 60% indicates a reserved lending environment, with non-performing loans making up only a minimal part of the portfolio at less 3% in 2023. This

conservative lending stance ensures financial stability but also points to the possibility of expanding credit services to stimulate economic activity and inclusion.

The distribution of financial services is skewed towards urban centers such as Baku and the Absheron region. This imbalance highlights the potential for the expanding of adequate financial services in rural areas, which could be crucial in achieving widespread economic participation and development through financial inclusiveness. The finance sector's contribution to Azerbaijan's GDP is a clear indicator of its stable economic impact, with a 3% contribution and total assets of 35,6 billion AZN. Nevertheless, the relatively modest asset-to-GDP ratio indicates that the sector has yet to fully capitalize on its potential to drive economic growth.

Given the low to moderate asset-to-GDP ratio and cautious lending practices, the finance sector in Azerbaijan stands before significant expansion opportunities. By diversifying its services and extending its reach to less banked regions, the sector can achieve greater market penetration and contribute more substantially to the economy.

Azerbaijan's finance sector plays a pivotal role in the nation's economy, as evidenced by its sound revenue generation and extensive deposit base. However, its conservative credit distribution and the concentration of services in urban locales suggest that there are avenues for growth and enhancement. As the sector gears up to integrate innovation and global financial trends, it is poised for a future of increased economic contribution and inclusive growth.

Konfrans materialları Lənkəran Dövlət Universitetinin
mətbəəsində çap olunmuşdur

Yığıma verilmişdir: 17.10.2023

Çapa imzalanmışdır: 28.11.2023

Kağızın formatı: $64 \times 84^{\frac{1}{8}}$

Çap vərəqi: 14.75 c.v., tiraj: 120

Ünvan: Az 4200, Lənkəran şəhəri, General Həzi Aslanov xiyabanı - 50.

Telefonlar: (+994) 2525 5 25 88, 2525 5 01 53

Faks: (+994) 2525 5 27 86

e-mail: konfrans23@mail.ru

www.lsu.edu.az